KALEVIPOEG JA VANAPAGAN | EESTLASE HUUMOR | KOERAD ARHIIVIPILDIL | REGILAULU ELUJÕUD | METS JA METSARAHVAS

horisont

RIIKLIKULT TUNNUSTATUD TEADUSE POPULARISEERIJA 2017

ERINUMBER 84 LK

6/2021 ■ NOVEMBER-DETSEMBER ■ HIND 5.90 ■ 55. AASTAKÄIK

PILGUHEIT EESTI PÄRIMUSSE

FOLKLORIST ÜLO VALK PÄRIMUSEST EILE JA TÄNA

MÄNGULISED UUSVANASÕNAD

ISSN 0134-2282
9 770134 228007

Kodumaine Stiilne Kestev

MOSS

SLIM

OOT-OOT STUUDIO | Rävala 7, Tallinn | www.oot-oot.com

oot - oot®

horisont
55. AASTAKÄIK

RIIKLIKULT TUNNUSTATUD TEADUSE POPULARISEERIJA 2015
RIIKLIKULT TUNNUSTATUD TEADUSE POPULARISEERIJA 2017

6/2021
november-detsember

SELLES NUMBRIS

Risto Järv
950 aastat pärimuspinnast ja rahvaluulearhiiv 8

Madis Arukask
Vägimehed mütoloogia ja reaalsuse piirimail 12

Mare Kõiva
Üleloomulikud tegelased eesti pärimuses 16

Mall Hiiemäe
Mets ja metsaelu, metsainimesed ja -rahvad 22

Reet Hiiemäe
Katkukitsest nõianooleni: 26
eesti pärimuse maagilisest haiguskäsitlusest tänapäevaste meditsiiniteadmiste valguses

Noppeid kohapärimusest 30
Jüri Metssalu
Näärikivid Läänemaal
Lona Päll
Loonalaid: geograafiline ja sotsiaalne piiriala
Reeli Reinaus
Mida ennustab Kernu kadakas?
Valdo Valper
Urvastõ kerik ja Tammõ-Lauri tamm
Mari-Ann Remmel
Kas suvi tuleb kuiv või vihmane? Ilmaennustamine kohapärimuses

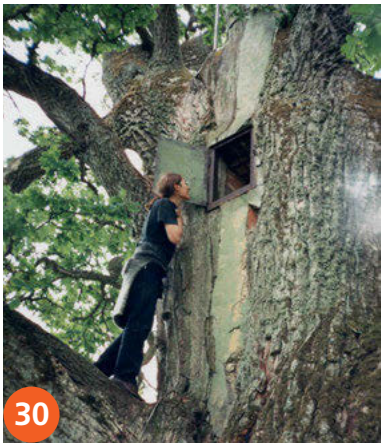

Liina Saarlo
Koer on arhiivipildil 36

Liisi Laineste
Igal naljal olgu piir: eesti huumor enne ja nüüd 50

Andreas Kalkun
Kas ropp ja roojane? Milleks meile ropp rahvaluule 52

Taive Särg, Janika Oras
Regilaulu eripära ja elujõud 54

Mari Sarv
Mina, sina ja vana kasukas: regilaulu suhtlusvõrgustikud 58

Anu Korb
Siberi eestlaste laulud uues kuues 62

Mare Kalda
Aarded arhiivis ja maapõues rahvapärimuse põhjal 64

Marju Kõivupuu
Härja-aasta 68

Piret Voolaid
Millist vanasõnatarkust vajame tänapäeval? 72

Astrid Tuisk
Kivikestega talumängust Petshoppide filmimiseni. Muutuv kujutlusmäng 74

Liina Saarlo
Kivikese kogukonnaportaal 77

HORISONT KÜSIB

Intervjuu 40
Ülo Valk. Rahvausund eile ja täna ehk kuradist koroona-viiruseni

SIIT- JA SEALTPOOLT HORISONTI

Piret Pappel.
Kui kaua kestab kuulsus? 3

Piret Pappel.
Mõistlik tähtaeg ei luba venitada 6

Dokument kõneleb 46
„Himu on kirjutada, aga napp aeg paneb jutu nahka“

PRAKTILIST

Raamat 80
Janno Simm. **„Väike kalaraamat rahvapärimusest“**

Merili Metsvahi. **„Eesti muinasjutud II. Loomamuinasjutud“**

Aado Lintrop. **„Hiiumaa meremees jutustab“**

Enigma 62
Tõnu Tõnso
Keskmine arv on summa

Ristsõna 63

Mälusäru 64
Nuputamist pakuvad mälumängijad Jevgeni Nurmla ja Indrek Salis. Auhinnaks raamatud!

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

FOTO: VALLO KRUUSER

Ulvar Käärt, peatoimetaja
ulvar@horisont.ee

Rõõm on tõdeda, et see number paneb Horisondi 55. aastaringile tavapärasest erilisema ja priskema punkti. Koostöös rahvaluulearhiiviga valminud ajakirja keskmes on meie pärimus kõikvõimalikes avaldumisvormides.

Mul on siiani eredalt meeles, kuidas algaja horisontlasena 2014. aasta suvel ühe artikli asjus esimest korda Tartus Vanemuise tänaval asuvasse rahvaluulearhiivi sattusin. Eriti see hetk, kui maja tutvustanud rahvaluulearhiivi juht Risto Järv keldrikorrusel ühe tavalise kapi uksed avas ja nagu muuseas selles peitunud Jakob Hurda kuulsat käsikirjaköidete kogu esitles. Ristole oli see igapäevane asi, aga minul, kellele oli koolipõlves Hurda ja tema käsikirjade kultuuriloolist tähtsust pähe raiutud, tahtis ikoonilise köitekogu ees hing aukartusest kinni jääda. Mõelda vaid – need siin ongi meie rahvusliku identiteedi ja kultuuri raamatute raamatud!

Sellest käigust jäigi mind kergelt närima väike soovmõte tutvustada rahvaluulearhiivi rikkusi ja seal tehtavaid uuringuid kunagi laiemalt. Kultuurkapitali tänuväärsel toel ongi see nüüd teoks saanud.

Juhuse tahtel on pärimuse-erinumber ilmunud väga kõnekal aastal. Nagu Risto Järv numbri avaloos märgib, on tänavu põhjust tähistada 950 aasta möödumist esimese eesti pärimusteate kirjapanekust. Nimelt on 12. sajandist pärit Novgorodi kroonikas kirjeldatud, kuidas aastal 1071 tuli üks novgorodlane tšuudide ehk eestlaste maale targa juurde ennustust saama.

Väärika aastapäeva kohaselt on ka see Horisont sisult väga väärikas. Omamoodi märk on seegi, et nii palju autoreid, kui selles numbris, pole veel üheski Horisondis kirjutanud, isegi mitte varasemates erinumbrites. Seetõttu saavad lugejad meie pärimusuuringutest väga mitmekesise pildi. Lugeda saab eesti pärimuse kuulsaimatest tegelastest, rahvuskangelase Kalevipoja, aga ka vanema rahvausundi valitsejaks peetava kuradi tähenduse muutumisest ajas. Samuti on luubi all teised ülelоomulikud tegelased, alustades haldjatest, näkkidest, krattidest ja libahuntidest ning lõpetades näiteks uuema aja kirjandusest tuntud pokude ja naksitrallidega. Kuidagi ei saa mööda vaadata ka metsa, haiguste, huumori, aarete otsimise ega mängudega seotud pärimusest. Otse loomulikult pälvivad tähelepanu ka vanad head vanasõnad, regilaul, kohapärimus ning isegi rahvaluule ropum pale.

Kõik lood kokku näitavad ehedalt, et pärimus ei ole muutumatu ega ainult Hurda-ajal kokku kogutu, vaid elab ja areneb ühes meiega kõigis oma vormides aina edasi.

Olge terved ja head lugemist!

EESTI KULTUURKAPITAL ERINUMBRI VÄLJAANDMIST TOETAS EESTI KULTUURKAPITAL

ESIKAANEL: Rahvaluulekogujad Olga Jõgever, Udo Mägi ja Selma Lätt on sobitanud sõprust seto koeraga (1953). FOTO: HERBERT TAMPERE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA

horisont

Ulvar Käärt, peatoimetaja
ulvar@horisont.ee

Helen Rohtmets-Aasa, toimetaja
helen@horisont.ee
Monika Salo, keeletoimetaja
monika.salo@loodusajakiri.ee
Kersti Tormis, kujundaja
kersti@horisont.ee
Mariliis Kesküla, turundusjuht
mariliis@loodusajakiri.ee

Riho Kinks, vastutav väljaandja
riho.kinks@loodusajakiri.ee

Tellimine: 617 7717,
www.tellimine.ee

Ilmub aastast 1967, 6 numbrit aastas.
Toimetus: Endla 3, 10122 Tallinn
tel 610 4105
e-post: horisont@horisont.ee
Vaata ka Horisondi seina Facebookis!

Väljaandja: MTÜ Loodusajakiri,
Endla 3, 10122 Tallinn
e-post: loodusajakiri@loodusajakiri.ee

ISSN 2228-3471 (e-luger)
Autoriõigus: MTÜ Loodusajakiri, 2021
Trükkinud Printall AS

Trükitoode
4041 0820

HARIDUS- JA TEADUSMINISTEERIUM

Ajakiri ilmub
haridus- ja teadusministeeriumi
toetusel

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Kui kaua kestab kuulsus?

UNSPLASH

Kui paluda nimetada mõni antiikajast pärit inimene, meenub tõenäoliselt Julius Caesar või Kleopatra. Aga kas te mäletate mõne tunamulluse tõsielusarja võitjat? Ajakirjas Proceedings of the National Academy of Sciences ilmunud uuring püüab selgitada, kui kaua avaliku elu tegelased meeles püsivad, keda mäletatakse ja keda mitte ning mis põhjusel.

Kollektiivse mälu käsitus pärineb prantsuse sotsioloogilt Maurice Halbwachsilt, kelle arvates koosneb see mälu üksikinimeste mälestustest, mida omakorda on mõjutanud mingid sotsiaalsed rühmad. Kollektiivset mälu uurivad paljud teadusharud, näiteks ajalugu, etnograafia, filosoofia, psühholoogia, sotsioloogia ja antropoloogia.

Šveitsi riikliku polütehnilise instituudi ja Stanfordi ülikooli teadlased on koostanud andmebaasi ajavahemikul 2009–2014 surnud avaliku elu tegelaste kohta. Seal on kirjas, kui tihti on neid mainitud ingliskeelsetes meediauudistes ja Twitteri-postitustes aasta enne ja pärast nende surma. Kokku on analüüsitud uudiseid 2362 inimese kohta.

Uurimus on toonud esile neli alusmustrit, mida võiks eesti keelde tõlkida kui vilgatus (*blip*), vaikus (*silence*), tõus (*rise*) ja hääbumine (*decline*). Vilgatus kehtis umbes poolte uuritud inimeste kohta. Eluajal ei paku nad erilist kõneainet, pärast surma ilmub mõni nekroloog ja pisut meenutatakse nende elu ja teeneid ning seejärel vajuvad nad taas unustuse hõlma. Seevastu ligi neljandiku inimeste surm jääb meedias ja ühismeedias suuresti märkamata.

Umbes kaheksandiku puhul algas pärast surma meediatorm ja neist räägiti rohkem kui nende eluajal. Neljas muster joonistub välja peamiselt nimekate poliitikute ja kuulsate sportlaste puhul. Need on selliste elualade esindajad, kes ei tee enam märkimisväärseid tegusid ega püstita uusi rekordeid. Pärast surma on nad uudistes mõnda aega esiplaanil, kuid hakkavad seejärel vaikselt ununema. Keskmisest paremini ja kauem mäletatakse kunstnikke, muusikuid ja teisi loomeinimesi, kelle looming on tuntud ja menukas.

Uurimuse autor Robert West Šveitsi polütehnilisest instituudist toob näiteks, et uuringu samas valimirühmas olid laulja Whitney Houston, kes suri 2012. aasta 11. veebruaril, ja Venezuela president Hugo Chávez, kes läks manala teele aasta hiljem, 5. märtsil 2013. Mõlemast räägiti nende surmapäeval väga palju. Houstonit meenutati ka aasta hiljem, kuid Chávez kadus meelest palju kiiremini.

Keskmisest paremini ja kauem mäletatakse kunstnikke, muusikuid ja teisi loomeinimesi, kelle looming on tuntud ja menukas.

Uurimuse autorite hinnangul on seega väga vähesed inimesed tõeliselt kuulsad ja neil võiks olla potentsiaali kaua kollektiivses mälus püsida. Suurem osa inimestest unustatakse paraku kiiresti.

Suurt tähelepanu äratab uudistes ja ühismeedias sellise inimese surm, kes kaotab elu noorelt või vägivaldsel moel. Tõsi küll, enamasti kestab huvi niikaua, kuni uued ja šokeerivamad uudised peale tulevad.

Alahinnata ei saa uudismeedia rolli. Meedia rahuldab inimeste uudishimu, näiteks andes teada noore inimese tavatu surma kohta. Samal ajal tuletab see peamiselt sotsiaalmeediast infot ammutavatele inimestele meelde, mida kaalukat on teinud poliitik või kultuuritegelane, kes suri kõrges vanaduses. Robert Westi sõnul tuletab uuring meelde, et kuulsus on haruldane ja seda pole mõtet taga ajada, kuna see pole püsiv. Pigem peaks elama siin ja praegu ning nautima oma elu sellisena, nagu see on. •

Piret Pappel

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Pärimuseuurijad ootavad koroonapärimust

UNSPLASH

Juba teist aastat kestva koroonapandeemia ajal kehtivad piirangud on tublisti mõjutanud igapäevaelu ja kõikvõimalikke üritusi ning tähtpäevade pidamist. Et talletada muutuvat kombestikku, ootab Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) 2021. aasta kogumisvõistlusele kirjeldusi selle kohta, millised uued traditsioonid on kujunenud koroonaajal, ja kuidas on peetud kinni vanadest tavadest.

Võib-olla on uued olud andnud ettekäände loobuda millestki ebavajalikust või hoopis vastupidi – suurepäraseid ideid rikastamaks tähistamiskombestikku? Kas loodetakse naasta endiste olude ja tavade juurde? Millised need endised tavad olid? Kuidas olete pühitsenud 21. sajandil tähtpäevi ja sündmusi varem ning kuidas teete seda nüüd? Seda laadi teavet loodabki ERA hankida tänavuse kogumisvõistluse „Tähtpäevad ja muutuvad tavad koroonakriisi ajal" kaastöödest.

Näiteks Tartumaal Kodaveres elav Agnes Lea on oma kaastöös kirjeldanud koroonaaegseid koosviibimisi nõnda: *Kuna ajad ja võimalused olid piiratud, siis minu arvates hakati leidma varasemast enam võimalusi, et üksteisega päriselt kokku saada. Väärtust hakati leidma inimestes ja koosoldud ajas. Mina igatahes mõtlesin igal korral nii, et kui ma nüüd ei lähe või ei võta sellest üritusest osa, siis ma hakkan seda veel kahetsema. Ei teadnud ju iial ette, millal võis olukord minna veelgi hullemaks. Eriti tore oli minu meelest see, et hakkasime perega üles otsima oma kaugeid sugulasi, kellega polnud aastaid suhelnud. Saimegi päriselt kokku ja mõtlesime, miks me varem üksteisega ei suhelnud.*

Tuli leida alternatiive. Nii ka näiteks minu pere kombineeris erinevaid üritusi omavahel. Kui sünnipäev ja mõni muu kalendritähtpäev oli langenud umbes samasse kuusse, siis tähistasimegi neid mõlemaid korraga. Nii tundusid kaks sündmust koos isegi suurema mõjuga ja jäid erilisemalt meelde. Varem võis juhtuda ka nii, et kalendritähtpäevi ei jõudnud igapäeva virvarris üldsegi tähistada.

Pidasime minu õe sünnipäeva maal distantsi hoides, sest ta tuli linnast maale külla. Sõime õues mitu meetrit vahet hoides torti ja kuulasime kõlaritest muusikat. Need, kes ei julgenud välja tulla, võtsid sünnipäevast osa akna ääres olles.

Võistlusel osalemisest huvitatud leiavad kaastööd abistava küsimustiku aadressilt www.folklore.ee/era/kysitlus/kalender2021.pdf. Seejuures võivad huvilised küsitleda ka oma lähedasi, pereliikmeid, sugulasi, sõpru ja tuttavaid. Samuti on ERA tänulik neile, kes aitavad küsitluskava edastada kooli- ja lasteaiaõpetajatele, kõrgkoolide ürituste korraldajatele, raamatukoguhoidjatele, pulmakorraldajatele ja kogukonna traditsioonide hoidjatele.

Kaastöö juurde on oodatud kuni 40 fotot ning kuni 5 videofaili. Kaastööd tuleb saata hiljemalt 2022. aasta 9. jaanuariks kas e-postiga aadressil kratt@folklore.ee või tavapostiga Vanemuise 42, 51003 Tartu, märksõna KALENDER.

Kogutu talletatakse ERA-s. Selleks et ERA teaks, kuidas võib kaastöid edaspidi kasutada, tuleb täita materjali kasutamise tingimuste vorm, mille leiab aadressilt folklore.ee/era/kysitlus/vorm2021.pdf, ja see samuti (e-)posti panna.•

Eesti Rahvaluule Arhiiv / Horisont

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Horisondi 2021. aasta „Vereta jahi“ lemmikpilt

Tänavusel loodusfotovõistlusel „Vereta jaht“ sai ajakirja Horisont auhinna Peeter Singi tabamus metskitsest.

Autor on foto saamislugu kirjeldanud niimoodi: „Lend – varahommik Emajõe luhal. Päiksetõus, udu. Tuginedes varasemale luuretööle, läksin kindla peale põtra pildistama. Aga, nagu öeldakse, elul on omad seadused. Põdra asemel poseeris kits, kes tegi kõik selleks, et pildil graatsiline välja näha“.

Iv Pluss TALLINN Pärnu mnt 556, Laagri 677 9060 myyk@ivpluss.ee
Iv Pluss TARTU Ilmatsalu põik 3 740 90 66 tartu@ivpluss.ee

LAIKA

Iv Pluss AS
IVECO

Mõistlik tähtaeg ei luba venitada

PEXELS

Asju edasi lükates raiskame enda ja teiste hinnalist aega. Päris tihti on tähtaja ületusel rängad ja pikaajalised tagajärjed.

Õigel ajal esitamata taotlus või aruanne jätab ilma rahalisest toetusest või toob kaasa koguni trahvi. Hilinenud kodutöö annab miinuspunkte ja kiiruga koostatud essee või referaat ei tõota head hinnet. Nigel tulemus omakorda takistab näiteks stipendiumile kandideerimist. Ometi on paljud inimesed kimbatuses, kuna nad lükkavad oma tegemisi aina edasi. Seda tuleb ette kõigis eluvaldkondades. Hädas ollakse otsustamisel, aga ka siis, kui on vaja midagi kindlat ära teha.

Psühholoogid selgitavad ajaraiskamise ja homsele lükkamise fenomeni näiteks sellega, et sooritusega seotud ärevuse tase on madal senikaua, kuni tekib tunne, et me ei pruugi ülesannet õigeks ajaks valmis saada. Seetõttu kipub suur osa inimesi aega viitma, kuniks tekib tõeline kartus hilineda. Ajaraiskamise põhjus on suur motivatsioonikonflikt, kus asja edasi lükates tekib tegevust pärssiv pinge ja inimesel endal on väga kehv olla.

Kindlaks määratud tähtaeg innustab paljusid pingutama. Samas on suur vahe, kas kell kukub mõne päeva pärast või alles kauges tulevikus. Pikem aeg lubab süveneda ja töö korralikult valmis saada, kuid samal ajal suurendab see tõenäosust, et ülesande täitmist lükatakse aina edasi, ja lõpuks võib kohustus hoopiski ununeda.

Ajakirjas Economic Inquiry ilmunud uurimus ongi keskendunud tähtaegade olulisusele. Selle autori, Uus-Meremaa Otago ülikooli professori Stephen Knowlesi sõnul pakub tema uurimisrühma liikmetele huvi, kas on võimalik leida häid nippe, millega heategevusorganisatsioonid saaksid rohkem annetusi koguda.

Uuringu tulemusi saab samas üle kanda kõikidele argiolukordadele, kus keegi teise inimese käest abi küsib, olgu see siis kolleeg, kellelt palutakse abi tööasjus, või elukaaslane, kes saaks midagi kodus ära teha.

Uuringu tarbeks koostati Uus-Meremaa valimisnimekirjade põhjal juhuvalim ning sellesse sattunud inimestele saadeti postiga kiri. Selles paluti veebis täita annetamise kohta küsimustik, mille täitmine pidi juhtnööride järgi võtma aega umbes viis minutit. Veel lubati valimisse sattunud inimesele, et kui ta küsimustiku ära saadab, teevad uuringu korraldajad kümne dollari suuruse annetuse heategevusorganisatsioonile.

Sooritusega seotud ärevuse tase on madal senikaua, kuni tekib tunne, et me ei pruugi ülesannet õigeks ajaks valmis saada.

Esialgu plaanisid teadlased paluda inimestel endal annetada ja hiljem neid andmeid analüüsida, kuid tekkis kartus, et osa inimesi võib annetuse tegemist samuti kõvasti edasi lükata ning hiljem südametunnistuspiinade vaigistuseks üle kanda summa, mis lööb nende eelarvesse augu.

Küsimustik paluti täita kas nädala või kuu jooksul; kolmas võimalus oli see, et kindlat tähtaega ei antudki. Selgus, et inimesed reageerivad kiiresti, kui neil palutakse midagi teha kohe. Kõige rohkem täidetud küsimustikke saadi tagasi neilt, kellele kindlat tähtaega ei öeldud või kellel paluti asjaga tegeleda nädala jooksul.

On võimalik, et kui kindlat tähtaega ei anta, on inimestel siiski tunne, et asjaga on kiire ning see ajendab ruttu tegutsema. Seevastu pikem aeg (selles uuringus üks kuu) annab võimaluse venitada.

Autorid toonitavad, et mõistlikult valitud tähtaeg annab märku asja pakilisusest ja tähtsusest. See omakorda suurendab tõenäosust, et inimene asub varsti asja kallale. Kui tähtaeg on kaugemas tulevikus, loodavad paljud võtta töö ette mõne aja pärast. Aga kui probleemiga tegelemist on juba korra edasi lükatud, ununeb see kergesti. •

Piret Pappel

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Teaduse populariseerimise elutööpreemia on pälvinud astronoom Tõnu Viik

Tänavusel teaduskommunikatsiooni konverentsil „Alternatiivsed meetodid teaduskommunikatsioonis“ anti pidulikult kätte ka selleaastased Eesti teaduse populariseerimise auhinnad.

KARL EERIK PIIRIMEES / ETAG

Haridus- ja teadusministeeriumi kantsler Kristi Vinter-Nemvalts (vasakul) ja akadeemik Ene Ergma (paremal) on Tõnu Viigile kätte andnud elutööpreemia

Väärikaima tunnustuse ehk Tiiu Silla elutööpreemia pikaajalise süstemaatilise teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest pälvis Tõravere observatooriumi kauaaegne astronoom Tõnu Viik. Horisondi lugejalegi teada-tuntud autorina on Viik ligi 60 aastat astronoomiavaldkonnas toimetanud, teinud tipptasemel teadust ja tegutsenud aktiivselt ka selle nimel, et observatoorium oleks tuntud nii Eestis kui ka mujal.

Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest trükisõna abil sai auhinna Ülar Allas ka Horisondis ilmunud kirjutiste sarja „Viirused ja vaktsiinid“ eest. Horisondi lugejate lemmikautorite hulka kuuluvat Allast tunnustati nii aktuaalse teema selgitamise kui ka ladusa ja nauditava kirjastiili eest. Trükisõna kategoorias sai ergutuspreemia Elo Reinik, kes on kirjutanud matemaatika ilu esile toova raamatu „Fraktaalgeomeetria algajatele ehk veidrad fraktalid”.

Parima teaduse ja tehnoloogia populariseerija peapreemia pälvis Jaan Aru, kes suudab ajuteadust kaasahaaravalt tutvustada nii mudilastele kui täiskasvanutele ja näidata, et teadmised ajust aitavad meil tõhusamalt tegutseda. Samas kategoorias tunnustati ka teadusajakirjanik Jaan-Juhan Oidermaad, arvutiteaduse professorit Tanel Tammetit ning materjaliteadlast Andres Krummet. Ergutuspreemia said keeleteaduse populariseerija Mari Uusküla ja populaarsete YouTube'i videote autor Maxim Bilovitskiy.

Teadust ja tehnoloogiat populariseerivate tegevuste ja tegevuste sarjade seas pälvisid peapreemia Voronja galerii VIII hooaja suvenäitus „KOLMAINSUS – Kunst. Teadus. Ulme“ kuraatorid Tõnu Esko ja Kaija Põhako-Esko. Teise preemia said Riina Arvisto Tallinna tehnikaülikooli tehnoloogiakoolist koolituste sarja „Noore inseneri programm” eest ning Eestis juba 25 aastat kestnud GLOBE'i haridus- ja teadusprogramm.

Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest audiovisuaalse ja elektroonilise meedia abil pälvisid preemia Tartu ülikooli teaduskooli ja õpetaja Joana Jõgela koostatud põhikooli keemia õppevideod.

Parima uue algatuse eest teaduse ja tehnoloogia populariseerimisel hinnati peapreemia väärilisteks Kristel Leif, Eesti esimese päikeseauto Solaride eestvedaja. Auhinna sai ka Facebooki-algatus „Küsi teadlastelt kõike koroona kohta” ja tervise arengu instituudi puugiveeb ja puugikaart ning kaasava teaduse kampaania „Pane puuk posti“. •

Eesti teadusagentuur / Horisont

HORISONT KIRJUTAS

50 AASTAT TAGASI

HORISONT 12/1971, LK 4

Professor Uno Mereste tutvustab uuema rahvaloenduse tulemusi:

„1970. aasta rahvaloenduse tulemused näitavad rõõmustavat ühtlustumistendentsi. Naiste ülekaal on meil tunduvalt vähenenud (praegu 1186 naist tuhande mehe kohta). Ühtaegu on Eesti NSV rahvastiku sooline koostis lähenenud üleliidulisele. See vihjab meil meeste arvu suhteliselt intensiivsemale kasvule kui mujal NSV Liidus, mille üks põhjusi on olnud meeste sisseränd teistest liiduvabariikidest.

Siiski on naisi praegu meie vabariigis ligikaudu 107 000 võrra rohkem kui mehi. See on ligi 8% vabariigi rahvaarvust. Kogu NSV Liidus ulatub naiste ülekaal ligi 19 miljonini, umbes 7% kogu Nõukogude Liidu üldisest rahvaarvust“.

40 AASTAT TAGASI

HORISONT 11/1981, LK 18

Tartu ülikooli teadusraamatukogu direktor Laine Peep kirjeldab uude raamatukoguhoonesse kolimise raskusi:

„Uude hoonesse peame tooma nelikümmend üks kilomeetrit raamatuid, kui mõõta mööda köiteselgi. Need kilomeetrid ehk teisisõnu 3,6 miljonit teost tuleb meie uude majja kokku viia kõikidest praegustest hoidlatest – kuuest üksteisest päris kaugel paiknevast hoonest. Ümberpaigutamise ajal peab aga säilima iga raamatu koht üldises süsteemis, mida on kujundatud juba läinud aastasaja algusest peale. Raamatud jaotuvad eri fondidesse ja fondid omakorda teadusalade kaupa kuueteistkümnesse alaliiki. Viimased jagunevad köidete suuruse järgi neljaks osaks. Kogu asja muudab veelgi keerulisemaks tõik, et praegusest kuuest hoidlast on kaks avariiseisundis, nende hulgas ka meie põhimaja Toomel“.

30 AASTAT TAGASI

HORISONT 11/1991, LK 7

Energeetikainsener Villu Vares selgitab, miks tuleks energeetikas puit taas au sisse tõsta:

„Praegu on odavate kütuste aeg ümber saamas. Riik nende hindu enam ei doteeri ja seni ihaldatud vedelkütus hakkab meie rahakotile suurt mõju avaldama. Märkame õudusega, et nii rahvusvahelisel kui N. Liidu kütuseturul kujunevad hinnad on meile harjumatult kõrged ja kõva valuuta eest pole me võimelised kütust ostma. Tuleb hakata mõtlema ka senipõlatud kohalike energiaallikate suuremale kasutamisele. Oleme nüüd umbes samas olukorras nagu Läänemereriigid seitsmekümnendate aastate alguses esimese energiakriisi ajal“.

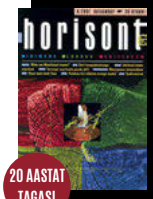

20 AASTAT TAGASI

HORISONT 6/2001, LK 2

Putukateadlased Urmas Tartes ja Alo Vanatoa kirjutavad kapsaliblika nukust kui säästva arengu mudelist:

„Väga huvitavaid lahendusi piiratud ressurssidega toimetulekuks pakub meile ühe tavalise putuka – hariliku kapsaliblika nukk. Keskmiselt kestab nukuperiood ühel talvituval kapsaliblikal 5–6 kuud. Selle aja jooksul siseneb nukku ainult õhk ja väljub veeaur ja CO_2. Arvestades, et putuka nukus sisaldub umbes 6% energeetilisi varuaineid (20 mg), millest põhiosa moodustavad rasvad, suudaks putuka nukk +15°C juures elus püsida ligikaudu 270 päeva ja +5°C juures (mis on looduslikele tingimustele tunduvalt lähedasem) umbes poolteist aastat. Kui inimesel oleks kasutada sama suur varuainete kogus, siis 70-kilogrammine inimene suudab selle kogusega maksimaalselt elus püsida 20 päeva, seda +28°C juures“.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

RISTO JÄRV

950 AASTAT PÄRIMUSPINNAST JA RAHVALUULEARHIIV

12. sajandist pärit Novgorodi kroonikas on kirjeldatud, kuidas aastal 1071 tuleb novgorodlane tšuudi targa juurde ennustust saama.

Neil aegadel ja aastail tuli ühel novgorodlasel tulla Tšuudide maale [= Eestisse] ning ta tuli teadmamehe juurde, soovides saada temalt ennustust; see aga hakkas oma kombe kohaselt kutsuma kuradeid oma kotta. Novgorodlane istus selle koja künnisel, teadmamees aga lamas kangestunult, kuna kurat rabas teda.

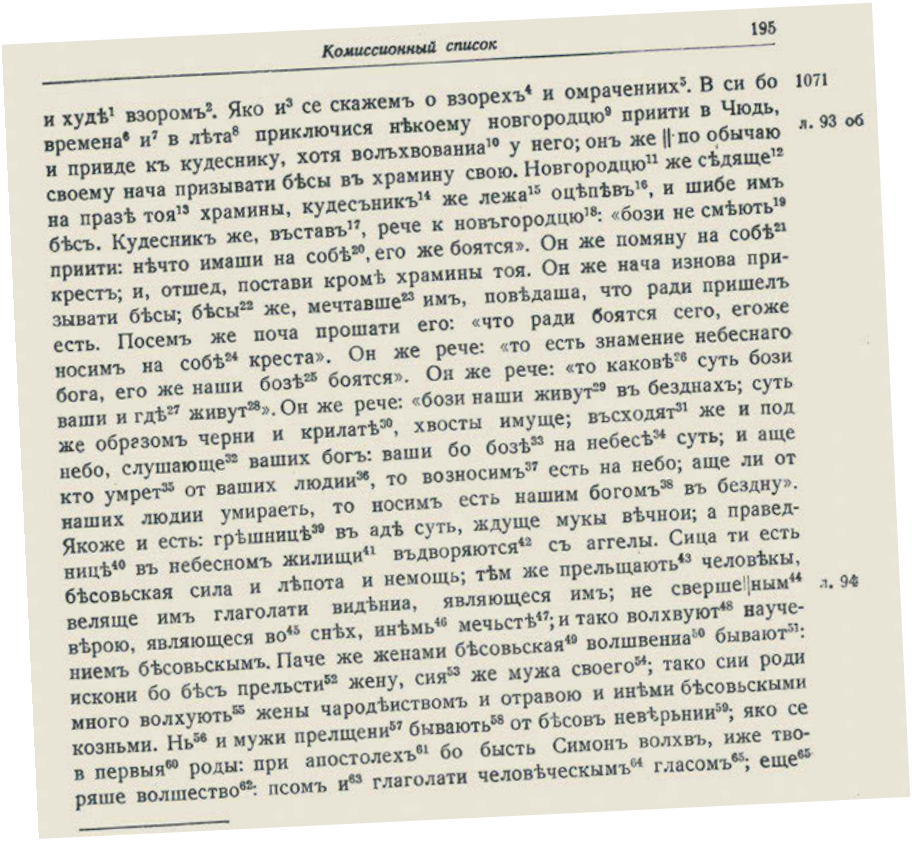

Комиссионный списокъ 195

и худѣ[1] взоромъ[2]. Яко и[3] се скажемъ о взорехъ[4] и омрачениихъ[5]. В си бо 1071
времена[6] и[7] в лѣта[8] приключися нѣкоему новгородцю[9] приити в Чюдь,
и прииде къ кудеснику, хотя волъхвованиа[10] у него; онъ же ‖ по обычаю л. 93 об
своему нача призывати бѣсы въ храмину свою. Новгородцю[11] же сѣдяще[12]
на празѣ тоя[13] храмины, кудесьникъ[14] же лежа[15] оцѣпѣвъ[16], и шибе имъ
бѣсъ. Кудесникъ же, въставъ[17], рече к новъгородцю[18]: «бози не смѣють[19]
приити: нѣчто имаши на собѣ[20], его же боятся». Он же помяну на собѣ[21]
крестъ; и, отшед, постави кромѣ храмины тоя. Он же нача изнова при-
зывати бѣсы; бѣсы[22] же, мечтавше[23] имъ, повѣдаша, что ради пришелъ
есть. Посемъ же поча прошати его: «что ради боятся сего, егоже
носимъ на собѣ[24] креста». Он же рече: «то есть знамение небеснаго
бога, его же наши бозѣ[25] боятся». Он же рече: «то каковѣ[26] суть бози
ваши и гдѣ[27] живут[28]». Он же рече: «бози наши живут[29] въ безднахъ; суть
же образомъ черни и крилатѣ[30], хвосты имуще; въсходят[31] же и под
небо, слушающе[32] ваших богъ: ваши бо бозѣ[33] на небесѣ[34] суть; и аще
кто умрет[35] от ваших людии[36], то возносимъ[37] есть на небо; аще ли от
наших людии умираеть, то носимъ есть нашим богомъ[38] въ бездну».
Якоже и есть: грѣшницѣ[39] въ адѣ суть, ждуще мукы вѣчнои; а праведницѣ[40] въ небесномъ жилищи[41] въдворяются[42] съ аггелы. Сица ти есть
бѣсовьская сила и лѣпота и немощь; тѣм же прельщають[43] человѣкы,
веляще имъ глаголати видѣниа, являющеся имъ; не сверше‖ным[44] л. 94
вѣрою, являющеся во[45] снѣх, инѣмь[46] мечьстѣ[47]; и тако волхвуют[48] науче-
ниемъ бѣсовьскымъ. Паче же женами бѣсовьская[49] волшвениа[50] бывают[51]:
искони бо бѣсъ прельсти[52] жену, сия[53] же мужа своего[54]; тако сии роди
много волхують[55] жены чародѣиствомъ и отравою и инѣми бѣсовьскыми
козньми. Нь[56] и мужи прелщени[57] бываютъ[58] от бѣсовъ невѣрьнии[59]; яко се
в первыя[60] роды: при апостолехъ[61] бо бысть Симонъ волхвъ, иже тво-
ряше волшество[62]: псомъ и[63] глаголати человѣческымъ[64] гласомъ[65]; еще[65]

Novgorodi kroonika lehekülg väljaandest „Новгородская первая летопись. Старшего и младшего изводов". Moskva, 2000

See on Eduard Laugaste antoloogia „Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu" (1963) esimene tekst, esimene märge meie pärimuse – rahvausundi kohta. Nii täitus tänavu 950 aastat meie esimesest pärimusteatest. Kirjutises tuleb ilmsiks, et eesti teadmamees võõristab risti ennustuseküsija kaelas. Kui see ära võetakse, kirjeldab ta oma jumalaid:

Meie jumalad elavad sügavikkudes; nad on välimuselt mustad ja tiivulised, neil on sabad; nad tõusevad ka taeva alla, kuulama teie jumalaid, sest teie jumalad asuvad taevas; ning kui sureb mõni teie inimestest, siis ta viiakse üles taevasse; aga kui mõni meie inimestest sureb, siis meie jumal viib ta sügavikku.

Hiljem selgub kroonikast, et ennustajalt saadi ka abi.

See on oletatava eestlaste pärimuse väike kild, mille laiem kontekst tuleb ise luua nagu varasemate kirjapanekute puhul sageli. Tegu on kroonikale iseloomuliku kirjeldusega, mis rõhutab jumala võimsust võrreldes paganausu jumalatega, ehkki selliste jumalate otseseid vasteid meie hilisemates rahvaluuletekstides ei leidu. Siiski on see esimene ülestähendus pärimuse ajaloo seisukohalt oluline.

Vanavara, rahvaluule, folkloor, pärimus

11. sajandist alates piirdusidki meie pärimuse kirjapanekud juhumärkustega kroonikates ning hiljem maakeele vastu huvi tundvate kirikuõpetajate ja keelemeeste töödes. Tõuke luua pärimuskogud andis 19. sajand, esmalt asusid sel alal tegutsema entusiastid ja erialaseltsid, näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwald ja Õpetatud Eesti Selts. Hiljem võtsid rahvaluule talletamise oma südameasjaks ärkamisaja ärksad. Suurkogumise algataja oli Jakob Hurt, eestlaste „vaimult suureks" ärgitaja. Tema ergutusel võtsid 1880. aastatel sule kätte rahvaluulekogujad üle kogu Eesti ning kaugemaltki ja kujunes välja kogu maailmas ainulaadne kogum pärimuskirjapanekuid. Pisut hiljem tuli Matthias Johann Eiseni kogumisaktsioon, rahvaviiside kogumine Oskar Kallase juhituna ja Eesti Üliõpilaste Seltsi kaasabil järgnesid uued kogumisaktsioonid. Nõnda kasvasid meie rahvaluulekogud, mida on nimetatud omal ajal maailma suurimaiks.

Kuigi rahvaluule kohta on kasutatud igasuguseid mõisteid, on nende sisu suuresti kattuv. Kirjanik Friedrich Reinhold Kreutzwald kutsus üles koguma „vanavara". Kreutzwaldi eeskujul tarvitas sama sõna Hurt. See viitab antikviteedile, ammusest ajast pärit väärtuslikule varale. Samuti kasutas Hurt mõistet „rahvamälestused". Matthias Johann Eisen hakkas pruukima sõna „rahvaluule", mis oli ingliskeelse

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTI KUNSTIMUUSEUM

Ants Viidalepa maal „Kreutzwald üliõpilasena rahvaluulet kogumas“ (1955)

sõna *folklore* eesti vaste. Mõlemad, nii „rahvaluule“ kui ka „folkloor“, võeti üha enam tarvitusele. Need kaks sõna osutavad sellele, et rahvaluule kandja on rahvas meie ümber – folkloor ei pea olema pärit ainult varasemast ajast, vaid tegu võib olla ka nähtustega, mis tekivad ja levivad siinsamas, praegusel hetkel, meie ümber. Folkloor on muutuv ja teisenev, nii on traditsiooniliste agraarühiskonna vanasõnade ja mõistatuste kõrvale asunud moodsad uued vanasõnad ja mõistatused ning ka praegusajal internetis levivad meemid.

Alates 1990. aastatest on suulist folkloori sageli nimetatud päritavaks aineseks – „pärimuseks“. Nii selles sõnas kui ka sõnas „rahvapärimus“ kajastub õnnestunult viide sellele, et oleme kelleltki – nii eelkäijatelt kui ka meie kaasaegsetelt – midagi pärinud, mida saame ka ise edasi anda.

Praegugi kasutatakse kõiki neid termineid aeg-ajalt sünonüümseina. Just selle sünonüümsuse pärast ongi pärimusest paslik rääkida ainsuses, kuigi mõiste ise kätkeb tegelikult mitmust nagu ’jahu’, millest teeme leiba.

Eesti Rahvaluule Arhiiv sümbolina

Jakob Hurda kogud viidi pärast tema surma Soome, kuhu need jäid mitmeks aastakümneks. Naabermaade eeskujul idanes mõte luua Eestis rahvaluule keskarhiiv, et viimaks kogud kodumaale tagasi tuua. 1927. aastal asutatigi Eesti Rahvaluule Arhiiv, alul autonoomsena Eesti Rahva Muuseumi (ERM) juurde. ERM-i käsikirjade osakondadest ja raamatukogust loodi 1940. aastal Eesti kirjandusmuuseum.

Arhiivi koondatud erinevad rahvaluulekogud ja iseäranis Hurda kogu on saanud sümboliks, eestlase omalaadseks lisamäluks, millesse kaevudes saame oma kultuurilist minevikku paremini tundma õppida. Sümbolid on tähtsad ja jäävad käibele ka hiljem, kui nende esialgne allikas on kadunud. Rahvaluulearhiivis kutsutakse ajaloolist arhiivikeldrit, võlvlagedega saali, tänini Hurda keldriks: arhiivi algusaegadel koondati sinna käsikirjad. Kuigi vanemad käsikirjakogud on juba mitu aastat paiknenud uues suures arhiivihoidlas, on vana hoidla endine nimetus ikka alles. Endiselt on sümbolväärtusega esimese arhiivijuhataja Oskar Looritsa kapp ehk Looritsa kapp ühes arhiivisaalis ning pärimuslikult Matthias Johann Eiseni laud arhiivi kohvitoas.

Pärimuskogudel on olnud ülitähtis osa ka eesti folkloristika kujunemisel teadusharuks ja teaduslike folklooriväljaannete koostamisel, mida hõlbustas just kogude koondamine ühte kohta ning koostöö eri institutsioonide vahel. Pärimusainest uuritakse kirjandusmuuseumis nii Eesti Rahvaluule Arhiivis kui ka folkloristika osakonnas, Tartu ülikoolis aga eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas; rahvaluuleaineid õpivad üliõpilased ka Tallinna ülikoolis.

Rahvaluulearhiivi kogud ei ole ühelaadsed ega tingimusteta kõigile ühtviisi meelepärased. Need sisaldavad eriliigilist ja mitmekesise sisuga ainest. Arhiiv on justkui mitmesuguste maailmade kandja, mis hõlmab pärimust mitmest vaatepunktist ja eri registritest. Just vaatenurkade paljusus on see, mis arhiivitõde kujundab – ehk pärimus arhiivis ei räägi ainult „lilledest“, vaid ka „sõnnikust“.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Žanrikesksetest pärimuskogudest isikulugude ja mälestusteni

Eesti pärimuse paraadžanriks on nimetatud regilaulu. Nii kavandas eesti folkloori suursarja „Monumenta Estoniae antiquae“ koostaja Jakob Hurt esimese osana vana eesti rahvalaulude sarja „Vana Kannel“, mis kandis alapealkirja „täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid“. Hurdal oli plaanis jät-

EDUARD SELLEKE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Vaade rahvaluulearhiivi Hurda keldrile (1929)

KAADER VIDEOST: RISTO JÄRV / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Jutustaja Liidia (Liide) Lind 2006. aastal Värskas rääkimas muinasjuttu „Mullast saadud rikkus“

kata teiste monumentaalsete allikapublikatsioonidega eri žanridest, nagu vanasõnad ja mõistatused (Vana Tarkus), rahvausk (Vana Usk), rahvajutud (Vana Jutt) ja kombed (Vanad Kombed). Aegade vältel on folkloristid seda valikut kohendanud, nii on rahvaluule monumentaalväljaannete hulgas seni loodud seitse sarja: lisaks regilauludele (I) veel muistendid (II), vanasõnad (III), mõistatused (IV), muinasjutud (V), loitsud (VI) ja kõnekäänud (VII).

Rahvaluulearhiivi talletatu jaotub nelja kogusse: eraldi kogudena on jaotatud käsikirjad, fotod, audio- ja videosalvestised. Ka selles ajakirjanumbris ilmunud arhiivitekstid ja fotod pärinevad enamjaolt rahvaluulearhiivist ning on leitavad kirjandusmuuseumi infosüsteemist Kivike veebiaadressil kivike.kirmus.ee.

Arhiiviaines täieneb praegusajal nii kogumisvõistluste, välitööde kui ka vabateemaliste saadetiste kaudu. Arhiivis tegutsetakse sihipäraselt selle nimel, et varem kogutud ja kaasaegne pärimus säiliks turvaliselt ja jõuaks ka pärijatele. Praegusel ajal on inimesed harjunud kõike talletama telefonis või arvuti kõvakettal, ent selle kõrval pakub arhiiv kindlat kohta, kuhu oma pärimuskogu tulevikuks tallele panna. Taskus või seljakotis hoitavaid digitaalseid mäluühikuid on hõlpus ühe näpuliigutusega kustutada; selleks et jäädvustada nüüdisaja pärimuskultuuri olulisemaid nähtusi, tuleb osata teha mõtestatud valik meie argiseadmetesse kogunenud info hulgast, panna kirja taustandmed ning tagada, et kõik talletatu jääks turvaliselt alles.

Rahvaluulearhiivi kogutud vanem pärimus keskendus suuresti konkreetsetele žanritele, nagu rahvalaulud, muinasjutud, kombed ja vanasõnad, ent praegu, kui folkloristika ainepiirid on avardunud, on kogumise kese ini-

MULLAST SAADUD RIKKUS

Isa elas kolme pojaga. Pojad olid hästi laisad, ei viitsinud tööd teha, isa oli väga virk. Isa sai vanaks ja mõtles, et: „Noh, mis nüüd hakkab saama, kui mina suren ära ja pojad jäävad järgi, nad surevad nälga.“
Isa siis mõtles, mõtles – ja mõtles hea asja välja, tundis, et ta on juba vana ja valetas poegadele, ütles: „Ma peidan ära kulla sinna maa sisse. Kui ma suren ära, siis kaevake see maa üles. Saate kulla kätte, saate väga rikkaks.“
Isa surigi ära ja pojad mõtlesid: „Nüüd saame selle kulla kätte, saame väga rikkaks.“ Võtsid siis labidad kätte ja hakkasid maad kaevama. Kaevasid, kaevasid, kulda ei saanud.
Üks poeg ütles – nad olid laisad, nad ei viitsinud – „Jätame selle kaevamise maha, näed, et kulda ei ole.”
Teine ütles: „Ei, kaevame ikka ära!“
Kaevasid pool ära.
Teine poeg jälle ütles: „Ei kaeva enam edasi, aitab, ei ole siin kulda, ei mitte midagi.“
Ja kolmas ütles: „Ei, kaevame ikka lõpuni ära.“
Kaevasid siis lõpuni ära, ei saanudki kulda kätte.
Pojad siis ütlesid: „Näed, isa ikka valetas, me ei saanud seda kulda kätte, me ei saagi rikkaks.“
Üks poeg siis ütles: „Tead, mis me teeme, me kaevasime põllu ära. Teeme vilja peale, saame rikkaks!“
Ja siis nad panid vilja peale ja vili kasvas kahe peaga. Sai nii palju vilja, et nad said rikkaks, said süüa. Nii et isa mõtles hea triki välja, et pojad said sellega rikkaks.

Jutustanud Liide Lind. Setomaa, Värska (2006). Teksti on kohendatud.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ALAR MADISSON / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Jakob Hurda käsikirjakogu köited kirjandusmuuseumi uues fondihoidlas (2021)

KIVIKE JA PÄRIMUSPALAD SOTSIAALMEEDIAS

Selles ajakirjanumbris ilmunud arhiivitekstid ja fotod pärinevad enamjaolt rahvaluulearhiivist ning on leitavad kirjandusmuuseumi infosüsteemist Kivike aadressil kivike.kirmus.ee. Rahvaluulearhiiv on alates 2010. aastast iga päev avaldanud Facebookis ERAtera, ühe pärimuspala kirjas või helis või pildis rahvaluulearhiivi kogudest. Vaata @rahvaluulearhiiv.

meste igapäevaelu: talletatakse tavaliste inimeste elukogemusi, mälestusi ja argielu kirjeldusi. Avaramaks muutunud on ka näiteks kohapärimuse talletamine ja uurimine: varasemate kohamuistendite asemel käsitletakse inimese ja paiga seost kujundavat pärimusliiki laiemalt. Kohapärimusest leiame teavet Eesti eri piirkondade kohta Läänemaalt Lõuna-Eestini, Kesk-Eestist saarteni. Maa-ameti veebilehe kohapärimuse kaardikihil võib juba praegu näha Eesti rahvusparkide aladelt kogutud pärimust. Loodetavasti on seda tööd võimalik jätkata ja tulevikus on kohapärimusteadetega kaetud kogu Eesti kaart.

Arhiivi pärimusainest saavad kasutada kõik, kes tahavad rohkem teada saada eestlaste, oma kodukandi või isegi perekonna mineviku, aga ka kaasaja kohta. Arhiivist võime leida, mil määral ja moel oleme metsarahvas. Võime leida iidseid ravivõtteid, mis meenutavad meile katkuajast pääsemist, ning varasemaid ellujäämisviise. Ehk võib ka Novgorodi kroonika teadmamehe kirjeldatud maa-alustes jumalates näha seost näiliselt teaduse usku eestlaste nüüdse maagia- ja nõiduslembusega?

Et saada ülevaade mahukatest arhiivimaterjalidest, mõista nende sisu ja olemust, tuleb kogud esmalt kirjeldada ja süstematiseerida. Arhiivikogudega töötavate teadlaste missioon on ühtlasi vahendada neid avalikkusele – lõimida eesti inimesi oma kultuuripärandiga.

Arhiivi pärimusainest saavad kasutada kõik, kes tahavad rohkem teada saada eestlaste, oma kodukandi või isegi perekonna mineviku, aga ka kaasaja kohta.

Eesti folkloorikogumise algusaegadel olid sageli kasutusel metafoorid põllumehe ja maa kohta, näiteks rahvaluulearhiivi nimetati „vanavara aidaks“ ja Oskar Looritsat „vanavara aidameheks“. Jätkakem: meie arhiivi kogutud võimas pärimuskiht on pinnas, milles peituvad aarded. Need aarded ei tarvitse olla kohe nähtavad, vaid nende kättesaamine nõuab tööd, nii nagu see sünnib Setomaalt 2006. aastal talletatud muinasjutus „Mullast saadud rikkus“, mille süžee on tuntud juba Aisopose valmis „Talupoeg ning tema pojad“. Rahvaluulearhiiv kindlustab, et varandus säiliks, et pärimus päranduks, ning eri asutuste folkloristid teevad tööd, et see kõigile nähtavaks teha – ehk mullast see kuld välja tuua. Nõnda saab meie mineviku ja oleviku pärimuskogudele toetudes vaadata tulevikku, nii nagu vaatas tulevikku novgorodlasele ennustav tšuudi teadmamees 950 aastat tagasi.

Loodetavasti aitab folkloristide missiooni täita ka see ajakirja Horisont erinumber, milles oleme meie mitmekülgset pärimusainest lahti mõtestanud. Hulk teemanumbrisse kaasatud kirjutajaid kuulub 2016. aastal loodud Eesti-uuringute tippkeskusesse ning nii kajastab see ühtlasi selle suure projekti raames tehtud laiapõhjalisi uuringuid. Tuhat aastat eesti pärimuse kirjapanekust täitub juba viiekümne aasta pärast, endiselt on teretulnud igaühe panus meie pärimuskogude täiendamisse. Eesti Rahvaluule Arhiivi selleaastane kogumisteema on „Tähtpäevad ja muutuvad tavad koroonakriisi ajal“. •

LOE LISAKS:

Eduard Laugaste 1963, 1980. Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. I–II. Tallinn.

Argikultuuri uurimise terminoloogia https://argikultuur.folklore.ee/.

Diana Berg 2002. Eesti Rahvaluule Arhiivi saamislugu. – Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. ERA Toimetused, 20, lk 9–28.

Oskar Loorits 1932. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev; Vanavara kultuuriloo teenistusse. Tartu.

Ergo-Hart Västrik 2008. Rahvaluulekogud ja arhiivimaterjali digiteerimine. – Eesti humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud. Seisund, kasutamine, andmebaasid. Tartu, lk 113–134.

Risto Järv 2017. Maailma suurim rahvaluulekogu. Eesti Rahvaluule Arhiiv 90. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 806–808.

Risto Järv (1971) on folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja ning Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor. Tema uurimistöö on keskendunud valdavalt rahvajuttudele, eriti muinasjutužanri eri aspektidele.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

MADIS ARUKASK

VÄGIMEHED

MÜTOLOOGIA JA REAALSUSE PIIRIMAIL

WIKIPEDIA / TARTU KUNSTIMUUSEUM

Kristjan Raua joonistus „Kalevipoeg kivi viskamas" (1935)

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Peaaegu kõikide rahvaste folklooris leidub üleloomulike olendite seas eriliik tegelasi, kes paistavad silma suure kasvuga ning on tuntud kasulike või vastaliste tegude poolest. Vägilased või vägimehed – nii võib neid eesti keeles enamjaolt nimetada. Need inimkujulised hiiud pole siiski kunagi päriselt tavainimesega samastunud. Ent inimestel – ühel või teisel rahvusel või rahvarühmal – on nendega ikka oma kindel side. Oma vägimees esindab või sümboliseerib mingit inimrühma, ta võib olla võõraste eest kaitsja või keerulistes olukordades abistaja, aga ka tuulepäine või ettevaatamatu pahandusetekitaja, olend, kellega tuleb olla ettevaatlik. Ta on ühtaegu oma, ja samas mitte.

Seda sorti tegelased – Kalevipoeg, vanapagan, Tõll, Leiger ja teised kohalikud suurused – on alati tavapärasest suuremat huvi äratanud. Esmapilgul näib, et erinevalt kümnetest teistest folklooris ja rahvausundis käsitletud olenditest on neid suhteliselt parem ja ka lihtsam ära tunda. Neid tegelasi saab üldjuhul nimetada nimepidi, ent kui uurida nende folkloorset päritolu ja kujunemist, ilmneb peagi, et asjad ei pruugi olla nii ühemõtteliselt läbipaistavad. Tänapäeva inimest huvitab sageli ennekõike fakt. Ta tahab teada saada, kuidas asjad on. Suulise folkloori iseärasus on aga algse fakti peatne hägustumine, mütologiseerimine.

Mütoloogilist tüüpi tekstiloome eripärale on viidanud nii Juri Lotman kui ka teised uurijad. Folklooris ja selle eri ilmingutes võib objektiivset tõelust küll aimata, kuid mitte kunagi täielikult leida. See asjaolu võib pahuraks teha või pärimuse suhtes „kõiketeadvat“ üleolevust tekitada, samas võiksime meenutada, et suurema osa ajast on inimesed, sealhulgas meie esivanemad, aga osati veel meie isegi, elanud just sellises folkloorses teabetekke ja -tekitamise maailmas. Kirjakultuuril ja sellega koos tekkinud süsteemitaotlusel on ajaloos kaua olnud pelgalt kõrvaline koht. Olgu see teadmine taustaks ka siin.

Mütoloogilisel eelajal on kõik olnud veel amorfne, mittevalmis, toores ja vormitav. Tol ajal on tegutsenud ka loomisega seotud olendid, kelle tegevuse tõttu on maailm saanud selliseks, nagu ta meile praegu tuttav on.

Nii mõnigi reaalteadlane on üritanud välja selgitada vägilaste „tegelikke“ mastaape, võttes aluseks nendega seotud loodusobjektide suuruse või tegevuspiirkonna vahemaad, ning sattunud kimbatusse: üheseid järeldusi teha on üpris raske. Küsimus ühe või teise vägilase ajaloolisest päritolust osutub aga veelgi suuremaks pähkliks. Kas Suur Tõll on päriselt elanud? Kus siis ikkagi on Kalevipoja surma- või matmiskoht? Kas Mulgi- ja Pärnumaa „põrgud“ on olnud vanapaganate elukohad? Folkloorist sellistele küsimustele ühemõttelisi vastuseid leida ei saa, aga küllap veel vähem mõõte- ja kaevetööde või ainult ajalooürikute abil. Kasu võib tuua see, kui kompame mitmekihilist suulist pärimust kontekstitundlikult, saades ühtlasi tuge teistelt teadusharudelt.

Kalevipoja kujuteldava „eluloo“ algus

Võttes vaatluse alla Kalevipoja kui tuntuima eesti vägimehe „personaalküsimuse“, tuleksid allikatena arvesse ajaloolised seigad eri epohhidest, rahvusvahelised folkloorsed motiivid ja stereotüübid, identiteediküsimuste ja moderniseerumisega seotud hilisemad ümbermõtestused ning muugi. Materjali mõttes on esmatähtis aga folkloor oma eripalgelistes esinemiskujudes: regilaulud, koha- ja vägilasmuistendid, muinasjutud ja muud žanrid. Loomulikult on Kalevipoja rahvapärasesse kujutamisse otsustava jälje jätnud Faehlmanni ja Kreutzwaldi, aga ka hilisemate autorite kirjanduslikud tööd ja lähiajaloo ideoloogiad, kõige lõpuks ka popkultuur. Folkloor ei saa kunagi lõplikult valmis.

Usundites pole maailm algusest peale olnud selline nagu nüüd. Mütoloogilisel eelajal on kõik olnud veel amorfne, mittevalmis, toores ja vormitav. Tol ajal on tegutsenud ka loomisega seotud olendid, kelle tegevuse tõttu on maailm saanud selliseks, nagu ta meile praegu tuttav on. Sellesse kujuteldavasse ajastusse ulatuvad ka meie vägimeeste päritolu alged. Muistenditest Kalevipojast, vanapaganatest, Tõllust ja teistestki hiidudest räägitakse praeguste maastikuvormide tekkest, ilmakorda puudutavate asjade paikapanemisest ja nimetamisest ning muust, mis mütoloogilisel eelajal aset leidis. Toona veel pehmes olekus olnud kividesse või maapinda on need olendid jätnud oma jala- või kehavormide jälgi, millest nüüdseni kohapärimuses rääkida teatakse.

Vanimad kihid Kalevipoja nüüdses koondkujus on pärit kahtlemata sellestsamast mütoloogilisest minevikust. Kalevipoja tegevus kündja ja maastikuvormide kujundajana (peamine tegevusväli on idapoolne Eesti) viitab selgelt loojajumala fenomenile: meie ees pole mitte inimene, vaid demiurg. Ent kas see olend on algusest peale kandnud meile nüüd teadaolevat nime, on küsitav. Tartu ülikooli arheoloogiaprofessor Valter Lang on Kalevi nimetüve sidunud pronksiaegsete seppade nimetusega, mis on laenatud muistsete baltlaste keelest.

Praegugi on see sõnatüvi läti (*kalējs*) ja leedu (*kalvis*) keeles kõlaliselt äratuntav. Saaksime anda sellise seletuse: Kalevi(poja) järgmine kihistus pärineb

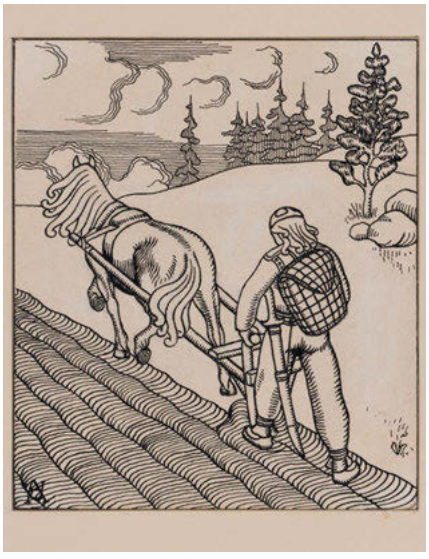

WIKIPEDIA / TARTU KUNSTIMUUSEUM

Aleksander Uuritsa illustratsioon „Kalevipoeg kündmas” (1918)

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

pronksiajast, üle paari tuhande aasta tagusest kultuuritüübist, kui ühiskonna eliiti kuulus klass, kes oli osanud pronksi toota ja sellest esemeid sepistada ning kellel oli selle üle kontroll. Kalevite jõud seisnes toona ennekõike ühiskondlikus mõjukuses, võimupositsioonis. Eks ole ka „hilisemat" Kalevipoega kujutatud valitseja, kuningana.

Kalevite ajalooline positsioon sattus löögi alla koos raua kasutuselevõtuga, mis toonast ühiskonda ümber korraldas. Siin avaneb meie ees nii usundis kui ka ajaloos korduv seaduspära: endist korda esindavad valitsejad ja jumalused kaotavad hiljem oma eelispositsiooni, minetavad tähtsuse, demoniseeruvad. Plussi asemel seatakse nende ette miinusmärk, paremal juhul jääb nende kuju varjutama küsitavuste ja kahtluste oreool. Selleski arengus on palju rahvusvaheliselt universaalset, nagu ka alul mainitud loojajumala kujus. Tõrjutud eliidile omaseid jooni võib leida ka muistenditest, eriti aga regilaulude Kalevipojas.

Pahategijast heaks

Suulises pärimuses pole Kalevipoeg olnud eestlastele niisiis mitte niivõrd vahva kodumaa kaitsja, kuivõrd midagi muud. Muistendites meenutab ta pigem eelkristlikku irdunud eellast, regilauludes aga selgelt uhket päritolu, kuid muu maailmaga kõlbelisse ja ilmselt ka maailmavaatelisse konflikti sattunud tegelaskuju. Lauludes on Sulevi-Kalevipoeg metsa läinud neiu ahistaja, kõlvatu noormees. Ohtu naisterahvastele ja korralikele inimestele kujutavad *Kalevanpojat* ka soome folklooris. Loomulikult leidub muistendites teateid sellisegi Kalevipoja kohta, kes toob inimestele teatud olukordades kasu ja pakub kaitset, kuid tervikuna jääb ta kuju vastandlikuks.

Meile nüüdseks ehk kõige tuttavam Kalevipoeg kujundati 19. sajandi ärkamisajal, kui loodi eesti rahvuseepos. Eeposekangelase piirjooned võisid veel 19. sajandi esimestel kümnenditel, näiteks Faehlmanni proosavisandites, meenutada folkloorset pahalast. Rahvuseeposes kui ideoloogilises ning omamoodi programmilises tekstis tegi Kreutzwald aga korraliku muunduse. Kalevipoeg sarnaneb seal juba peaaegu täielikult inimesega, ta käitumine pole stampselt robustne, vaid psühholoogiliselt põhjendatud. Loomulikult paistavad ka rahvuseeposes siin-seal välja vägimehe folkloorsed kõrvad, mis ta tegelikule päritolule viitavad.

Meile nüüdseks ehk kõige tuttavam Kalevipoeg kujundati 19. sajandi ärkamisajal, kui loodi eesti rahvuseepos.

Kalevipoja hilisemal mõtestamisel on määrava tähtsusega olnud niisiis eesti modernse identiteedi kujunemislugu 19.–20. sajandil. Maastikuvormijast, pronksiaegsest sepast või regilaulude pahalasest on välja puhastatud kangelaseepiline tšempion, kelle kuju on saanud oma huvides kasutada nii iseseisev rahvusriik kui ka Saksa või Vene okupatsioonivõimud. Kangelasena (kellena ta suulises folklooris ju ei esine) jätkab Kalevipoeg tänapäeval oma teed pilteepose *fantasy*-žanrit meenutavas visuaalis, huumorivõtmes ka Vetemaa, Kiviräha ja teiste loomingus, kuid ka seal ikkagi juba inimesestatud kujul, mitte mütologiseerunud „teisena".

MUISTEND VANAPAGANA RISTSETEST

Vanapagana suhetest inimestega, tema üleloomulikest võimetest, samas ka tõrksusest kristliku ristimärgi vastu jutustab järgnev muistend, mis on 1851. aastal kirja pandud Halliste kihelkonnast Penuja kandist:

Pulgaorun ollu Vanakuradi ristse. Sinna kutsut ka peremiis. Poiss, kis parajasti äestanu välläl, kutsut ka ristsesse. Poiss ütelnu, et ei või hobesid ütsinde jätta. Vanapagan ütelnu, et pole viga, küll na isi äesteve, ja äestanugi seni nurme ärä, kui poiss Vanakuradi ristses käünü. Vanakurat hoiatanud enne peremiist ja poissi, et na mitte „värpelt ette ei tohi heitä." Poiss iki löönü jälle enne keldre (Pundi talu (Penujas) maa all olevat keldre) minekut värple – risti – ette ja oh sa ime, mis sis nännu. Töprasitt olli korbi, hobesesitt pakspiim, inimeseröga ollu või või mis? Peremiis söönu ilusti, aga poiss ei ole midägi saanu süüa.

Jaan Ilves, s 1851, Halliste khk, Penuja v (1933)

Vanapagana jälgedes

Samasugused, metsistunud mineviku ja nüüdse inimtsivilisatsiooni vahealas seisjad on ka peamiselt lõunapoolses Eestis, aga ka mujal tuntud vanapaganad. Paistab, et ühtlustava nimetusena on „vanapagan" kasutusse tulnud üsna hilja, 19. sajandi teisest poolest, ning saanud populaarseks suuresti Mattias Johann Eiseni kirjatööde kaudu. Vanapagana rahvapärased nimekujud on olnud õige mitmekesised, siiski võime religioonifenomenoloogilises mõttes käsitleda teda ühtse uskumusolendina.

Ka muistendite vanapaganal on maailmaloomisega asja. Sageli töötab ta meie nüüdset ilma luues paaris jumalaga (mainigem, et rahvausu jumalgi on samasugune kokku pandud kuju, mille „hilisemates" kihistustes leidub ka kristliku taevase isa jooni). See loojapaar, kus ühe loodu on inimese seisukohast soodus ja kasulik, teise töö aga konarlikum ja mõistatuslikum, vaatab meile vastu paljude rahvaste usundist, õieti ka piibli Jumala ja langenud ingli vastandusest.

Hasso Krull on meie vanapaganat seostanud religioonifenomenoloogilise triksteriga. See tegelane esineb maailma põlisrahvastel varese, rebase, koioti, jänese või mõne muu looma või linnuna, sekka ka inimkujulisena. Ta on olnud osaline maailma loomisel, ilma temata poleks see toimuda saanud, kuid ta teadmised ja tembud pole ühemõtteliselt head, vaid riukalikud või tekitavad segadust. Sedasama märkame ka vanapaganate juures.

Vanapagana reaalajalooline kude võiks meile vastu vaadata ristiusustamise kulust, millele viitab ka pagansõna. Juba August Kitzberg avaldas ühes oma kirjas Jakob Hurdale seisukohta, mille järgi võisid vanapaganad olla ristiusu vastuvõtmisest keeldunud ja kaugematesse kohtadesse pagenud vanad eestlased, kes hiljem muu rahva silmis kahtlaseks muutusid ning samamoodi kui omaaegne Kalevite sugu folklooris mingiteks muudeks olenditeks teisenesid.

Siin võib tõmmata paralleeli osa Põhja-Euraasia rahvaste (saamide, venelaste, komide jt) folklooris tuntud tšuudi-pärimusega. Needki olid mittekristlikud esivanemad, kes uue ilmakorra tulles taandusid. Muistendite tšuudid võivad end elusalt maa alla matta. Nad on varakad, kuid nüüdse ilma inimestele võõraks jäävad müstilised tegelased. Tšuudid ei pea olema

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

vägilase mõõtu, peamine on nende üleloomulikkus. Ka vene rahvakeeles ei tähista sõna *bogatõr* mitte ainult vägimeest, vaid ka loodusvaimu, päkapikusarnast olendit. Seega on vägilaste puhul kasvust olulisemgi seos ürgjõududega.

Muistendite vanapaganad on elanud inimeste kõrval nendega paiguti läbi käies veel üsna uute aegadeni. Mulgimaa pärimuslugudes ei võeta neid muinasjutulise väljamõeldise, vaid kogetud reaalsusena. Hilisema kihistusena on vanapagana kujuga seotud ka kristlik demonoloogia, kurat ja pärispatt. Siiski on meie muistenditegelases rohkem alles muistse loodushiiu kui kristliku kuradi jooni. Seda on oma uurimustes esile toonud Tartu ülikooli rahvaluuleprofessor Ülo Valk, aga ka ikka pärimusest huvitunud Jaan Kaplinski. Kui Kalevipoja on inimlikustanud Kreutzwald, siis psühholoogilise Vanapagana – inimese, eestlasena – on loonud Anton Hansen Tammsaare.

Ei midagi uut

Kalevipoja ja vanapagana näidet kasutades nägime folkloori kui protsessi universaalsust. Mõlema olendi lätted on mütoloogilises minevikus, siis on sellele lisandunud reaalajalooline osa. Vahepeal, kui uue usundi või kultuuritüübi tulekuga on tekkinud või tekitatud distants inimmaailmaga, on neid vägilasi hakatud demoniseerima, kurjana kujutama. Käsikäes rahvuslike identiteediotsingute ning moodsa inimhinge uurimisega on vägimehed aga inimmaailma tagasi tulnud ning jätkavad oma teekonda praegusajal.

IVO KRUUSAMÄGI / WIKIPEDIA

Tänavakunstnik Edward von Lõnguse Tartu Vabadussilla alla tehtud pilt „Kalevipoeg 3.0" kujutab meie rahvuskangelast biomehaanilise supersõdurina ja sülearvutiga siili tema juhtimiskeskusena. Kalevipoja mõõga läbi pea kaotanu on kellegi hilisem täiendus

VÄGILASED SÕNAS JA PILDIS

Eestis on ilmunud kolm Eduard Laugaste, Ellen Liivi ja Erna Normanni koostatud akadeemilist väljaannet sarjas „Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid", kus on kättesaadavad rahvapärased lood Kalevipojast (1959 ilmunud kogumik), vanapagana(te)st (1963 ilmunud kogumik) ning Suurest Tõllust ja teistest (1970 avaldatud kogumik). Teoseid saab lugeda ka Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna veebilehelt www.folklore.ee/rl/folkte/myte.
Raoul Annioni eestvõttel on eesti ja võru keeles avaldatud kolm osa pilteepost „Kalevipoeg". Eepose 20 loost on praeguseks pildikeelde saanud kaheksa.
Üllitatud osade kunstnikud on Toom Tragel, Jevgenia Dudin ja Ats Nukki.
Tekstimullides on esitatud eepose originaalvärsse, võrukeelses versioonis Urmas Kalla ja Paul Hagu tõlkes.

Tegemist pole kuhtuvate arhetüüpidega. Vägilase eluahel tekib, kerkib ja vaob igal ajal. Me näeme, kuidas popkultuuris, poliitikas ja spordis üks või teine isik oma inimlikust kestast ja meelest ülemaks paisub, sümboliks muutub, lausa mütologiseerub – kuni ta kuvand uutes tuultes kolinaga kokku kukub, kui heast saab paha, kollektiivsest heerosest ühiskonna heidik. Ning siis jälle midagi muud. Tänapäeva „vägilaste" nimekiri on pikk.

Seega, vägilasest ei tee vägilast, kuulsusest kuulsust mitte presidendi orden, vaid rahvapärane retseptsioon, rahvaluule. Praegune rahvaluule – selle aines, suhtumised, saatus – ei sünni mitte ainult „alamkihtide" jutunurkades, vaid seda toodavad ajakirjanikud, arvamusliidrid ja ametimehed ning meie kõik. Iga „ametlikuks kasutuseks" või heas lootuses üksnes „klanitud publikule" mõeldud sõnum võib peagi libiseda sõrmede vahelt rahvaluule igikestvasse masinavärki. Folkloor kui protsess oma eri väljendusvormides on igavene. •

Madis Arukask 1969) on folklorist ja usundiuurija, Tartu ülikooli humanitaarvaldkonna kaasprofessor. Teadustöös on ta uurinud nii eesti kui ka teiste läänemeresoome väikerahvaste rahvausku ja identiteedilugu ning sellega seotud nüüdisprotsesse.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTI KUNSTIMUUSEUM

Kristjan Raua joonistus „Kratt-Viija“ (1927)

MARE KÕIVA

ÜLELOOMULIKUD TEGELASED EESTI PÄRIMUSES

Eestlaste rikkalikust pärimusest leiame uskumatuid lugusid haldjate ja teiste müütiliste olendite kohta. Mõnes loos on need olendid head, kuid teistes esindavad kurjuse jõude: et noori ja lapsi ohtlikest kohtadest eemale hirmutada või vähemasti ennetada ohtlikke seiklusi.

Müütiliste juttude kogu muutub pidevalt, sinna lisandub ja sealt kaob olendeid – folkloor ja muistendid on aken laiemate kultuurinormide maailma. Olendid, kellest juttu tuleb, olid uskumuste kohaselt inimeste maailmas ajutised või püsiasukad, kuigi nad võisid osalt tegutseda mujal: paralleelmaailmas, mille reeglistik ei allu meie loogikale. Paljud eesti olendid käituvad teisiti kui nende sugulased Skandinaavias ja Kesk-Euroopas, sest müütiline mõtlemine lubab mitmesuguseid arengumudeleid.

Haldjad

Jumalate kohta on hämaraid teateid kroonikates, nende jälgi leiame kohanimedest ja arheoloogilistest leidudest (Thori haamer, ehted). Hoopis paremini on meie meeltes vastu pidanud haldjad, keda usuti elavat kõikjal meie ümber: mõned neist on seotud taeva, teised tulega, kolmandad kaitsevad elusolendeid ja oma kaitsjad on inimeselgi.

Metshaldjad on metsade ja niitude elanikud, sageli hallis rüüs või halli mütsilotiga tegelased, kellele meeldib

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

uduse ilmaga tantsida ja laulda või lõkke ääres külitada. Nad on kiuslikud metsavaraste, jahimeeste, seeneliste ja marjuliste vastu, kuid teistel ei ole põhjust neid karta. Küll ähvardas oht haldjarajal uinunud või üle haldjaraja kõndinud inimest. Jälgede abil sai omanikku mõjutada ja luua pettekujutluse, mis eksitas inimese isegi kodu lähedal või juhtis ta metsasügavusse.

Maa-alused ja pisirahvad

Usuti, et igal hoonel on oma haldjas, kellest mõni elab hoopiski lähedases metsas. Koduhaldjas võis võtta nirgi või koduussi kuju, kelle üks kohustus oli hoida tasakaalu ja hoiatada majaelanikke ohtude eest. Koduusside austamise komme püsis Eestis elujõulisena veel 20. sajandil. Koduuss elas laudas, maja all või aias ja talle viidi toiduks piima. Arvati, et kui koduussi solvata, siis kaob majaõnn; kui ta tappa, arvati surevat keegi täiskasvanutest. Uskumuse järgi edenesid peres nirgiga sama värvi loomad. Kui see nõue oli täitmata või olid pere suhted nirgiga halvad, vaevas nirk öösiti loomi, keda ta ei sallinud, ja punus neile laka või saba sisse patse.

Päkapikud, põialpoisid ja härjapõlvlased elasid samamoodi kui maahaldjad inimeste eest varjatult maa all. Nad olid väiksemat kasvu pika habemega mehed, osavad sepad, lauljad ja kangakudujad. Põhjala mütoloogiast pärit päkapikud ongi ühed meie praeguse mütoloogia tuntumad tegelased, kes on jõuluajal ametis kingituste toomisega.

Koduusside austamise komme püsis Eestis elujõulisena veel 20. sajandil.

Näkk

Näkid elavad pärimuse järgi meres ja kõigis mageveekogudes, isegi tiikides. Eesti folklooris on näkk kõige tuntum veehaldjaliik – kujuvahetaja, kes võis ahvatleda ennast kaasa võtma näiteks kauni sõrmuse, kella või saiana. Kui inimene oli kauni eseme endale võtnud, kasvas see suureks ja vedas inimese vette. Lootust pääseda oli ainult neil, kes suutsid näkiesemest vabaneda.

Samuti võis näkist saada mängulaevuke, lind, lammas või kena hobune, kes mängib lastega ja meelitab neid endale selga istuma. Näkist hobuse turi venis järjest pikemaks, et mahutada palju külalapsi. Pääsemise tõi viimaseks jäänud lapse hüüe: „Kuhu siis mina mahun? Kas istun näki näsa peale?“. Näki nimetamise järel kadus hobune veesügavusse, pillates lapsed vette ja kaldale laiali. Eesti lugudes keegi üldjuhul hukka ei saa, nagu ka Skandinaavias ja Šotimaal, ent mujal viib näkist hobune ratsutajad otse veepõhja.

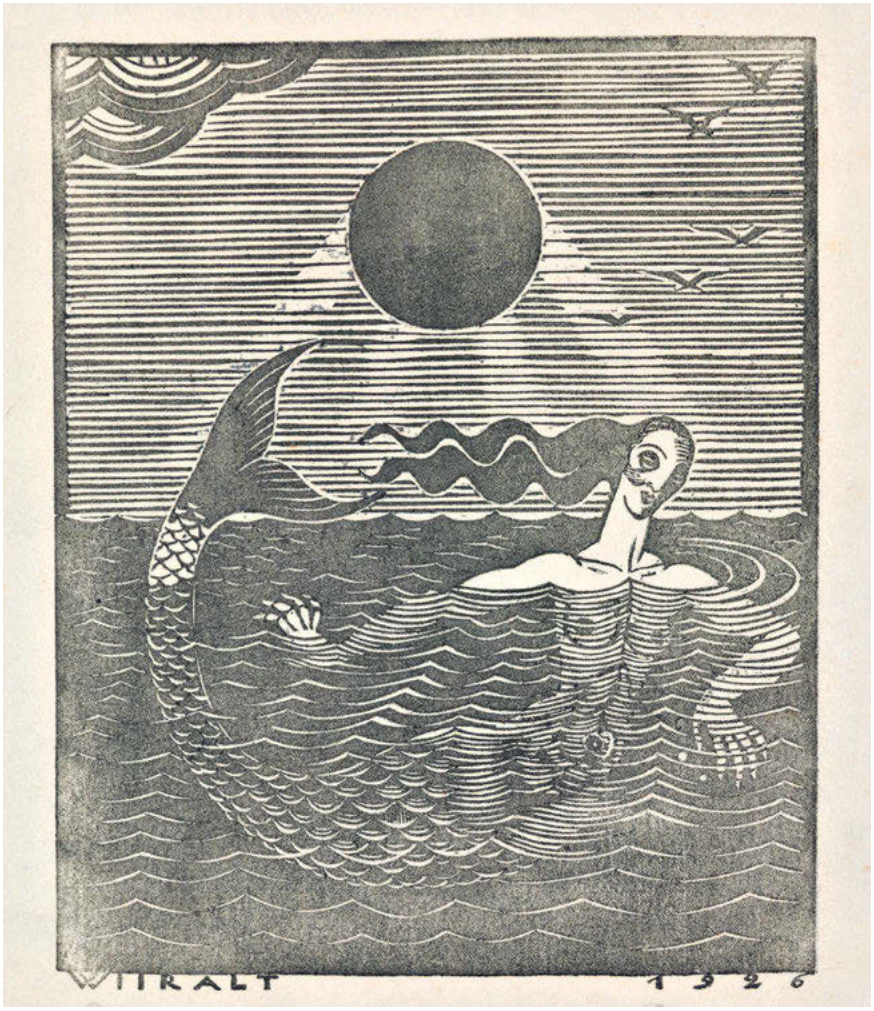

EESTI KUNSTIMUUSEUM

Moodsat kirjandust ja kunsti on tugevasti mõjutanud Hans Christian Anderseni „Väike merineitsi“. Eduard Wiiralti „Näkk” (1926) esindab sama stiili – rahvapärasel näkil kalasaba ei olnud

Tavaliselt kohatakse näkki siiski inimesena – just inimesena, sest Eesti näkid ei ole hübriidsed kalasabaga olendid – ning nais-, mees- ja lapsnäkkidel on kõigil eri tegevusalad. Naisnäkke nähakse ujumas, kivil juukseid kammimas, ennast või pesu pesemas, kudumas ja nutmas. Meesnäkid sõidavad paadiga, ratsutavad ja mängivad kannelt. Nii nais- kui ka meesnäkid laulavad või tantsivad, kuid pagevad inimest märgates vette. Üks Jõelähtme mees jutustas 1939. aastal oma noorpõlvekogemusest: *Olin poisike: hoidsin taluperemehe karja, vihm sadas. Näen, jõest tuleb inimene välja suurte pitka juukstega, hoiab käed pea peal ja kõnnib põõsaste vahel edasi ja tagasi. Kuna vihm jäi üle, ma tulin oma varjukohast välja ja ta ärkas mind nägema ja jooksis jõe poole ja viskas end jõkke, nagu kala end üle kaela viskab.*

Ohtlikuks võib saada kokkupuude näki lastega, kuna hommikul vara last veekogu ääres nähes tekib tahtmine teda päästma minna. Uskumusjuttude järgi on see saatuslik viga: tasuks saadakse ravimatu nahahaigus ja kohale rutanud haldjas on lapse arvatava röövimise pärast pahane.

Eesti folklooris on näkk kõige tuntum veehaldjaliik – kujuvahetaja, kes võis ahvatleda ennast kaasa võtma näiteks kauni sõrmuse, kella või saiana.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Näkid on ettearvamatu loomuga, kuid lahke ja kartmatu käitumine paneb nad heldima. Muistendites võis näkk või veehaldjas kutsuda inimest appi ketrama, last ristima, peole pillimeheks või matustele ning pakkuda neile vastutasuks värsket õlut. Lahke kõnetamise eest võib ta teha kingituse: koera, hobuse või hoopis soodustada edu majapidamises. Osa lugusid räägib näki armastusest inimese vastu ja vastupidi – piinavast igatsusest näki järele.

Samas võis näki nägemine ja temaga kohtumine olla kellegi uppumissurma enne. Igal inimesel oli oma kaitsja, kuid usuti ka määratud saatust, mida oli peaaegu võimatu väärata. Kogu Eestis tuntud lugu räägib katsest päästa veesurma määratud inimest, kes rabeleb end vägisi vette. Samuti võib ennustatud surm saabuda tassist vett rüübates või kaevukaanel istudes. Enne hukkumist kuuldakse näkki kurtmas: „Tund on tulnud, meest ei ole!“

19. sajandi lõpul räägiti Kadrinas pärimusekogujale selline lugu: *Kevadisel ajal nähtud korra jõgede vahel ühe silla ääres alasti inimest, poolest kehast saadik veest väljas. See hüüdnud: „Päev jõuab, aga mees ei jõua!“ Kolme päeva pärast uppunud sinna jõkke üks mees, olnud kui silla pealt vette kukkunud.*

Kaitseks näki vastu aidanud nõela kinnitamine rõivaste külge, väike kaitsevormel või hõbekuul.

Merekari ja veehobused

Arvati, et vees elavad loomad ja inimesed samamoodi nagu maa peal. Aegajalt ilmus merest, järvest või jõest karjamaale sööma sinine või hall kari, enamasti lehmad, härjad ja tugevad hobused. Vahel tulid kaldale ka veeelanike sead, lambad ja koerad. Veekari nägi välja nagu tavaline loomakari, maapealsetest loomadest eristas neid üksnes värvus ja suurem kasv.

Kui mõni veest tulnud veis tavalise karjaga ühines või õnnestus mõni neist kavalusega kinni püüda, siis sigines temast parim lüpsikari kogu ümbruskonnas – tema järeltulijadki andsid palju piima. Samuti tõusis kasu merihobustest, kes olnud veel 37-aastaseltki tugevad tööloomad.

Arvati, et vees elavad loomad ja inimesed samamoodi nagu maa peal. Aeg-ajalt ilmus merest, järvest või jõest karjamaale sööma sinine või hall kari, enamasti lehmad, härjad ja tugevad hobused.

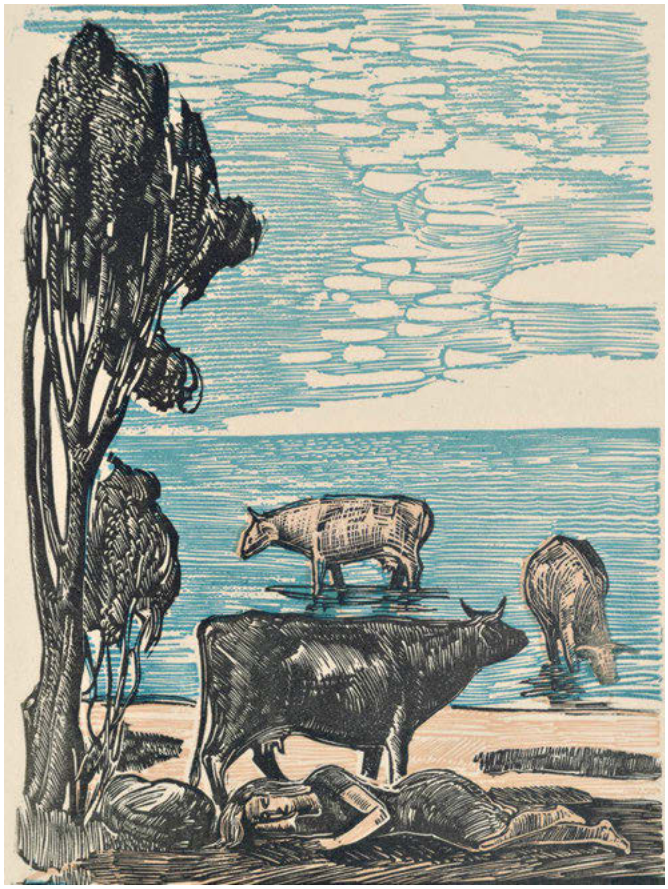

EESTI KUNSTIMUUSEUM

Mitmele muistendile on andnud uue elu Marie Underi ballaadid. Richard Sagritsa „Merilehmad“, illustratsioon Underi luulekogule „Meriballaadid” (1939)

Teinekord tulid koos veistega kaldale karjused ja juhtus, et mõni tüdruk järgnes oma lehmale lähedasse tallu. Aastaid hiljem abiellus peremees kauniks neiuks sirgunud tüdrukuga ja neil sündisid lapsed. Kõik oli kena, kuid naine küsis muudkui oma päritolu järele, ja kui see ilmsiks sai, kadus ta kohe vette. Mõnikord käis vette tagasi pöördunud naine siiski vargsi kodumajas laste riideid pesemas või neile toitu toomas.

Kotermann

Laevahaldjas kotermann on väike heatahtlik olend, kes kaitseb laeva ja meremehi. Ta siseneb laeva emapuu paigutamise ajal ja liigub ringi meremehe või kapteni rõivastes. Teda kuuldakse askeldamas ja tema jutust selguvad laeva nõrgad kohad, näiteks saab kapten kotermanni kuulates teada, et mast on mäda. Kotermanni nähakse eri olukordades: ta võib loopida sütt laevakatlasse, sundida tüürimeest kurssi muutma, et juhtida laev karist mööda, aga ta võib ka juhatada meeskonna päästma meremehi mõnelt uppuvalt aluselt. Kui kotermann pardalt vette hüppab, siis ennustab see meremehe surma; kui ta lahkub laevalt sadamas, tähendab see laeva hukkumist, nii et meeskonnal on targem reisist loobuda.

Hundikarjus

Hunt on võimas olend, kelle loomisega tegi algust kurat, etioloogiates jumala vend. Hunt on loodud kõikvõimalikest majapidamisriistadest ja -jäätkidest, südameks pandi talle kivi. Mütoloogias on hunt kõikide kurjade olendite vaenlane, kuradi, kodukäija ja kollide hävitaja.

Inimeste ja loomade olemust peeti sarnaseks, ka loomal oli hing nagu inimesel ja loomulikult ka oma kaitsja, karjus või valitseja. Eesti mütoloogia tunneb lindude kaitsjat, kalaisa, ussi- ja rotikuningat, hundikarjust ning mitmete putukate ema või kuningannat. Nende uskumusolenditega kohtumisest räägiti fantaasiaküllaselt.

Hunte juhib hundikarjus ehk -valitseja, kes toidab neid pilvetükkidega,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

keerab aprillis sümboolselt hundi suu lukku ja paneb päitsed pähe. See tähendas, et neil ei ole kuni mihklipäevani õigust karja murda, vaid nad peavad metsast toitu otsima. Hundivalitsejat on kujutatud sammumas suure hundina karja ees, kuid ta võib ka väikese mehikesena hundi seljas ratsutada; samasuguses rollis astub üles püha Jüri.

Loomade valitsejaga seotud uskumused arvatakse kuuluvat Euroopa pärimuse vanimasse kihistusse nagu ka lood järvehoidja ja kindla metsatuka haldja kohta.

Libahunt

Libahundiks käimine on kõige tuntum inimese kujuvahetuse vorm. Liivimaad külastanud rändajad ja misjonärid on üksmeelselt märkinud, et Eestis ja selle lähialadel leidus palju libahunte. Sebastian Münster on 1550. aastal ilmunud teoses „Cosmographia" kirjeldanud Liivimaa elanike ja nõidade, eriti naiste oskust muuta end hundiks ja võtta hiljem tagasi inimese kuju. Sama laadi teavet pakub rootsi vaimuliku Olaus Magnuse samast ajast pärinev käsikiri, milles ta teatab, et kõrgemast soost mehed teevad libahuntidena suuremat kahju kui pärishundid. Haaravad lood räägivad libahuntidest, kes tulevad peole kohale kaugelt – Läti, Leedu ja Valgevene libahundid murravad maha veinikeldri uksed ja prassivad seal koos kohalike huntidega. Et muutuda libahundiks, piisab sõnade lausumisest või õllekannu jagamisest kogenud libahundiga.

Olaus Magnus on jutustanud ka aadlimehest, kes soovib värsket liha, mille peale teener end hundiks muudab ja lambaga naaseb. Nelisada aastat hiljem on Viltina küla naine rääkinud paeluva loo kahest teelisest-tüdrukust, kellest üks end lõunauinaku ajal hundiks muudab, varsa murrab ja selle kintsu hiljem kaaslaselegi söögiks pakub. Ida-Eestis oli laialt tuntud lugu pulmarahvast, kes muudeti ülbe käitumise pärast huntideks.

Oma soovi järgi suutsid end hundiks ja tagasi inimeseks muuta üksnes teadjad; oskamatu või teiste poolt vastu tahtmist hundiks muudetud inimene jääb rahvajuttude järgi nälga ja hätta, sest ei suuda toitu hankida ega oska hundinahast vabaneda. Tuntud lugude kohaselt käib libahunt kodus last imetamas, teise populaarse muistendi järgi pakub heinaline libahundile noa otsast leiba, misjärel hunt jälle inimeseks muutub; linnas käies saab leiba pakkunud heinaline kingituse kaupmehelt, kelle ta oli hundinahast päästnud.

INIMENE HUNDINAHAS

1651. aastal süüdistati Haljala kihelkonnas Else-nimelist naist selles, et ta oli Otto Lodeni majaproua surnuks nõidunud ja koos oma 18-aastase poja Hansuga aastaid libahundiks käinud. Kohus määras Hansule karistuseks kümme paari vitsu kirikuesises häbipostis.

Huvitavad on tunnistused, mida Hans oma füüsilise ja vaimse muutumise kohta kohtule andis: *Ta oli kaks aastat libahundina ringi jooksnud ja väiksemaid loomi murdnud. Hundinaha oli ta saanud ühe mustades riietes vanamehe käest, kes oli peitnud selle oja äärde hiireauku. Kohtunikud tundsid huvi, kas ka Hansu keha võttis osa libahundiks jooksmisest või ainult hing. Poiss kinnitas, et ta oli ise hundinahka pugenud ja näitas tõestuseks libahundina saadud koerahammustuse jälge jalal. Kohtunike küsimustele, kas ta sel ajal, kui ta libahundiks jooksis, ennast mõistuse poolest inimese või loomana tundis, vastas poiss, et ta tundis ennast loomana.*

Haaravad lood räägivad libahuntidest, kes tulevad peole kohale kaugelt – Läti, Leedu ja Valgevene libahundid murravad maha veinikeldri uksed ja prassivad seal koos kohalike huntidega.

WIKIPEDIA

Koerakoonlased olid koera pea ja inimese kehaga mütoloogilised koletised, kes käinud sõdade ajal inimesi murdmas. Illustratsioon Hartmann Schedeli Nürnbergi kroonikast (1493)

Koerakoonlased, peninukid või pininõnarahvas

Tegemist on koera pea ja inimese keha, vahel ka ühe silma ja jalaga mütoloogiliste olenditega, kes elavad maailma äärel või maailmamäe taga, kust nad käivad sõdade ajal inimesi murdmas. Koerakoonlasi iseloomustab suurepärane haistmine, erakordne liikumiskiirus ja halastamatus. Koerakoonlaste lugudesse on põimitud fantaasiaid müütiliste sõdalaste ja tundmatute hõimude kohta. Osa muistendeid kajastab naissõdalaste-sõjaröövlite horde. Bremeni Adam on 11. sajandil kirjutanud: *Balti mere rannikul, maal, mida nimetatakse naistemaaks, pidavat elama amatsoonid. Nende poegadel on koera pea, tüdrukud on aga kõige kaunimad olendid. Nad elavad kõik koos ja löövad mehed jõulises võitluses tagasi. Koerapead on olendid, kelle pea asub rinnal.*

EESTI TEATRI- JA MUUSIKAMUUSEUM

Libahundi kuju on meile tuttav pigem August Kitzbergi samanimelise näidendi ja selle arvukate lavastuste kaudu kui rahvapärimusest. Tiinast on saanud vabaduse sümbol. Pildil Helmi Puur nimiosalisena Estonia teatris 1955. aastal etendunud balletis „Tiina"

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

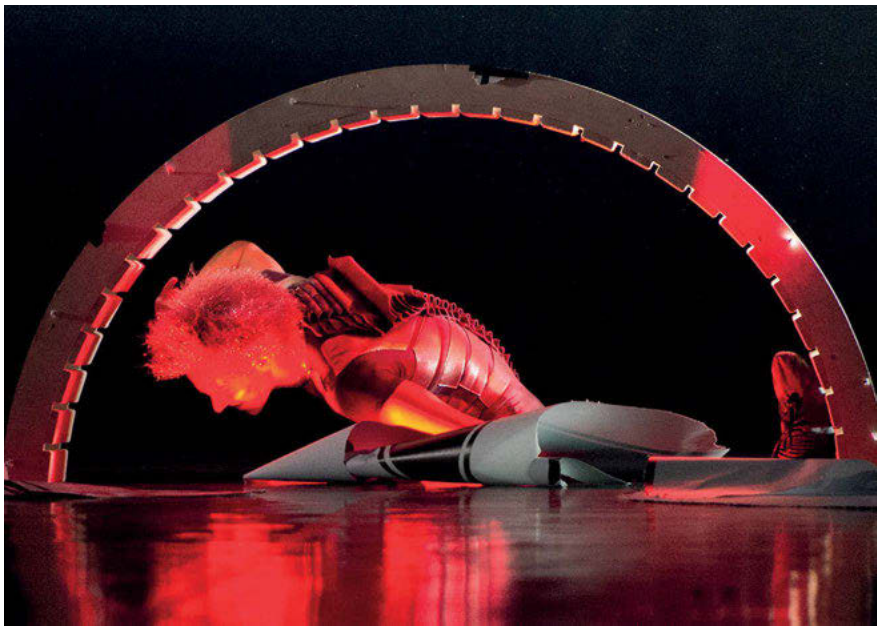

WIKIPEDIA

Rahvausundi mitmenäoline kratt on saanud igal ajastul uusi tõlgendusi. Sama on juhtunud Eduard Tubina balletiga „Kratt“: pildil nüüdisaegne kratt rahvusooperis Estonia etendunud balletis „Kratt“ (2015)

Kratt ehk pisuhänd

Kratil oli palju nimesid, millest nii mõnigi iseloomustas nende olendite loomust ja tegevust: *lennus, lendva, kratt, pisuhänd, miisu, miitsu, nata, pell, piilu, puik, päär, tulihänd, tulisaba, sädesaba, puuk, vedaja, viherik*. Krati olemust iseloomustab praeguseni tegusõna *krattima*.

Kultuuritekstide tõttu tuntakse praegusajal eelkõige majapidamisesemetest ja kilast-kolast kokku pandud kratti, kelle elustamiseks sõlmiti vereleping kuradiga. See tähendas, et üleloomulik abiline oli küll valmis tegema lõpmata palju tööd, ent kui lepingu tingimusi täideti lohakalt või tööd otsa lõppesid, võttis ta kaasa peremehe hinge ja põletas maha majapidamise. Omalaadse kõverpilgu on kratiteemale heitnud Andrus Kiviräha raamat „Rehepapp“ ja sellest ajendatud filmid.

Kratt elutses pööningul, lakapealsel või aidas, taeva all nähti teda liikumas tulesabana. Tegemist on omapärase usundikihistusega, mis sisaldas ühelt poolt arusaama, et inimene ise on võimeline taeva all varavedajana lendama, tulesaba kannul, aga teiselt poolt nägemust, et tegu on kunstlikult loodud olendiga või nõialooma ja üleloomuliku olendi sümbioosiga.

Kratt vedas peremehele kõike: vilja ja raha. Mandrirahvas tundis silgukratti, kes tõi kassi või muu olendina aita värsket kala. Piimakratt käis võõraid lehmi lüpsmas või neilt piima imemas, et tuua perele piima ja koort. Piimapuugiks võis käia ka inimene, see tähendab nõiaoskustega isik, kelle keha lamas samal ajal elutuna maas, kuni tema hing puugina tegutses. Vahel kujutati kratti linnu, looma või tulejoana, piim suust voolamas või tagant pütti sorisemas, mis teadmatu pealtnägija esialgu sõnatuks ehmatas.

Nõidusega valmistatud kratt oli nelja või kolme jalaga olend, viimasel juhul oli tal kaks jalga ees ja üks tagapool. Ehkki kratt suutis salaja ringi liikuda, reetis tema olemasolu kaevu, laudseina või puude külge jäänud nn puugipask või piimariismed.

Inimesed

Inimest loonud jumal kolm korda: esimesed loodud olendid olnud suurt kasvu, laisad ja pahatahtlikud, mistõttu nad saadetud maa alla, kus nad tänini müttavat ja müristavat. Teisena loodud inimesed olnud üleni küünetaolise nahaga kaetud sootud olendid, kellest ei saanud samuti asja. Kuna enamik vajalikust materjalist oli suure loometegevuse käigus ära kulunud, jätkunud jumalal seda kolmandal korral ainult ühe inimese loomiseks. Seega lõiganud ta esimesel inimesel saba tagant ja teinud sabast teise inimese.

Viimase poolsajandi jooksul on Eesti üleloomulike olendite hulka lisandunud sinised klaverit mängivad käed, lillehaldjad, pokud, naksitrallid ja mitmed teised olendid.

Märksa populaarsemas jutus võtab jumal teise inimese loomiseks esimeselt ribi, kuid läheb ise mõneks ajaks eemale. Vahepeal varastab aga ribitüki koer ning ärritunud jumalal ei jää üle muud kui lõigata Aadamale kaaslase jaoks tükk koera sabast.

Müütides kujunevad need kaks ajapikku praeguste inimeste sarnasteks ja ka nende teadmised täienevad selle käigus aegamööda, näiteks õpivad nad lindudelt surnute leinamist.

Tänapäevane vaade

Viimase poolsajandi jooksul on Eesti üleloomulike olendite hulka lisandunud sinised klaverit mängivad käed, lillehaldjad, pokud, naksitrallid ja mitmed teised olendid, varasemast kirjanike toodangust on täienduseks tulnud põhjakonn, piibelehe neitsi ja murueide tütred. Meie mütoloogia on inspireerinud ulme- ja fantaasiakirjandust, luulet, rollimänge, meediat, muusikat ning filmi- ja teatrikunsti ooperist balletini. Ehkki mitmed olendid on saanud aja jooksul täiesti uue kuju ja ilme, on meie üleloomulike olendite seltskond üldjoontes sõbralik. Lugude stiil ulatub aga reaalsuse piire kompavast fantaasiast jämekoomikani. •

Mütoloogia uustulnukaid pokusid leiab nii suveniiridelt kui ka tarbeesemetelt

Mare Kõiva(1954) on folklorist, Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja, kelle teadustöö on keskendunud mütoloogiale ja sõnamaagiale ning tänapäeva usundile.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTI RAHVA
MUUSEUM

- **Eesti kultuuriloo püsinäitus „KOHTUMISED“ aasta lõpuni TASUTA!**
- **Soome-ugri rahvaste püsinäitus „UURALI KAJA“**
- **Galeriis kunstinäitus „MILJARD KILK“**
- **Osalussaalis Tallinna Ülikooli näitus „KAASAV ELU“**
- **Eesti Rahva Muuseumi 11 näituseakent Tallinnas Rotermanni kvartali Ajamajas**

Näitused, restoran ja muuseumipood on avatud K–P 10–18

Eesti Rahva Muuseum,
Muuseumi tee 2, Tartu

erm.ee

MALL HIIEMÄE

METS JA METSAELU, METSAINIMESED JA -RAHVAD

UNSPLASH

Meie metsade tuleviku teema on aktuaalne: käivad kirglikud vaidlused Eesti metsade majandamise ja kaitse vastuolude üle, kusjuures ikka ja jälle on eestlasi nimetatud metsarahvaks. On ilmne, et tuleb arutleda metsa mõiste ja tähenduse üle aastasadade vältel. Kuigivõrd aitab selgust saada meie 19. sajandist alates talletatud rahvapärimus kui allikmaterjal. Abiks on kroonikad, kirikuvisitatsioonide protokollid, vanemad kultuurikirjeldused, likud trükised, oma sõna on öelda arheoloogidel, keeleteadlastel, folkloristidel jt.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Metsikust ja selle äraviimise rituaalist

Kõige varasemad teated metsiku valmistamise ja metsaviimise kohta pärinevad 17. sajandi lõpukümnendite Lääne-Eestist. Tegemist on kirikuvisitatsioonidel tehtud tähelepanekutega talurahva omatahtsi peetavate ebajumalateenistuste kohta. Kui palju muistse riituse kirjeldajad või kommenteerijad oma seletusi ja oletusi juurde on lisanud, pole kuigi selge.

Tallinnas ilmunud laiatarbetrükises „Eesti-ma Rahwa Kalender, ehk Tähtramat 1839 Aasta peale“ on esitatud ülevaade, mismoodi metsikut tehti ja metsa viidi, aluseks on saksa päritolu kirjamehe ning vaimuliku Heinrich Gösekeni teated: .. *Teggid innimessed Wastla õhto hölgist ühhe kuio, mis metsikuks nimmetasid; pannid temmale ühhel aastal meesterahva kübbara ja wanna kue selga, teisel aastal tanno pähhä ja naesterahva kue selga. Sedda kuio pistsid pitka ridva otsa, kandsid öiskades ja sure kissaga tantsides ülle omma külla, walla ehk kihhelkonna raia, ja siddusid tedda metsas ühhe pu ladva külge kinni. Se piddi küll sedda tähendamma, et nüüd keik äppardust ja önnetust ollid ärrakannud, ja et willi ja linnad sel aastal hästi piddid siggima. Saksamaal, kus sesamma temp vannast peti, ütlesid ennast talve ehk surma ärrakandvad.*

Pastori kirjeldusele on lisatud märge, et see pole ainulaadne ebausukomme, vaid sellist tuntakse mujalgi, ehkki teiste rahvaste seas ja teistsugusel otstarbel. Varasemaid kommentaare ja käsitlusi on vaaginud usundiuurija Ergo-Hart Västrik. – Kas komme oli tõesti piirkondliku lääne-eestilise levikuga või oli tegemist Eestis laiemalt tuntud, kuid juba unustusse jääva toiminguga? Kas „metsik“ võiks tähendada metshaldjat (metsaisa ja metsaema)? Kas meheks või naiseks rõivastatud õlgkuju kehastas metsajumalust või koguni pahatahtlikku metsapaganat?

Kui trükikalendreid veel ei kasutatud, oli kogukonnal hõlpsam määrata metsikupidu kirikukantslist kuulutatud pühakupäevale. Metsiku metsaviimine ongi mõnede teadete järgi ette võetud laupäeviti talvistel noorteõhtutel. Pärnu kirikuvisitatsiooni andmetel viidi kuju ära kolmekuningapäeva järgsel pühapäeval. On selge, et metsiku viimise eesmärk oli ennetava maagia abil midagi halba eemal hoida, rituaali täitja oli agraarmajandusega tegelev talurahvas, kelle tähtsaimad elatusalad olid põlluharimine ja karjakasvatus ning kõrvalala kalapüük. Tarvitseb vaid heita pilk elamuparasiitide tõrje- ja ennetava maagia võttestikule meie 20. sajandi pärimusteadetes, kui ilmneb, et moodus viia või saata kõik ebasoovitav endast eemale on universaalne.

Metsa ja kodu vastasseisust

Arheoloogia andmeil kulges üleminek kaluri- ja kütikultuurilt maaviljelusele ja karjakasvatusele Eesti alal pikkamööda ning järgukaupa, olenedes ka maastiku sobivusest. Ajaliselt hõlmab see mitut aastatuhandet. Viljelusmajanduslik asustus kujunes Põhja- ja Lääne-Eesti ranniku piirkondades paikseks kõige varem, s.o meie ajaarvamise eelsel aastatuhandel.

Siitpeale saame rääkida kahesugusest paigatunnetusest: kodune on omane, koduväline on võõras. Sellesse tunnetusvaldkonda kuuluvad vastandlikud mõisted: kodune – võõras; kultuuristatud – metsik. Siinjuures ei kätke sõna „mets“ endas mitte ainult metsa kui puude kooslust, vaid kogu koduvälist loodusmaastikku. Metsiku metsaviimise rituaaliga viidi kuju omalt koduselt territooriumilt mujale. Oluliseks on peetud mõttelist piiri, mis otsekui tõkestab tagasipääsu: kõik halb tuleb viia kolme valla piirile, võõra saksa maa peale, kopliaia taha jne. Hea näide kodu- ja metsapiiri irrutava toime kohta on Oskar Lutsu jutustuse ainetel koostatud „Nukitsamehe“ filmi stseen, kus metsakollid metsast koju põgenevaid lapsi taga ajades metsapiirist üle ei pääse.

„Mets hakkab vihkama“

Miks metsik metsa viidi, selle asemel et sümbolkuju kohapeal surmata või ära põletada? Takistuseks on muistse inimese animistlik maailmatunnetus: usk kõige ümbritseva elususse ja hingestatusse, olgu tegemist elus- või eluta loodusega. Kui inimene tunnetas end looduse osana, võrdsena võrdsete seas, siis tuli tal ka käituda põhimõttel: ära tee teisele seda, mida sa endale ei sooviks.

Rahvapedagoogilisi tõekspidamisi toetavad ristiusuõpetus, 19. sajandi lõpu poole loodushoiuideed, vahendajaks kooliõpetus ja trükisõna, 20. sajandil juba ka ökoloogiline vaatenurk.

„Ära talla ussikest meelega surnuks. Pea meeles, et ise oled mitmes asjas hullem kui ussike.“

„Prussakaid ei tohi tulega põletada, siis nad tulevad sulle kallale.“

„Ära tapa konna, ema sureb sul ära.“

„Veskis ei tohi mölder hiiri tappa, vaid seda peab kass tegema, muidu hiired närivad viljakotid katki.“

„Kes linnupoegi piinab, sellel sünnivad tummad lapsed.“

Ilmar Rootsi on oma hundiraamatus „Tuli susi soovikusta“ ajalooarhiivi ürikute põhjal välja selgitanud, et talurahva osavõtuga hundijahid jäid tulemusteta, kuna teati, et kui neid kiskjaid kiusata, tulevad nad kiusajate karja murdma: „Mets hakkab vihkama“.

MINE METSA!

Keeleteadlaste arvates on „kodu (koda)“ ja „mets“ soome-ugri sõnatüved. Saami keeles tähendab „mets“ ka asustamata ala, kõnnumaad. Läänemeresoome keelte Karjala Aunuse murdes tähendab *mečča* veel metshaldjat ja/või saatanat, lüüdi keeles *met'š* samuti saatanat. Ebamäärast tähendusvarjundit võib aduda väljendites „Mets hakkab vihkama“ ja „Mets võtab ära“. Peamiselt oli ohuallikaks hunt, keda õige nimega nimetadagi ei tohtinud. Kunagist suhtumist koduvälisesse teistsuguse kvaliteediga maastikku näitavad ütlused, nagu „Mine metsa!“ (vastulause kaasvestlejale, kui tema öelduga ei nõustuta). Öeldakse ka „Läks omadega rappa“; „Metsa läheb ohjata hobune ja isata poeg“; „Metsa läheb meheta naine ja ohjata hobune“. Taipamatu või ebakompetentse inimese kohta öeldakse „Ta on väheke metsa poole“; „Ta on metsast tulnud“. Praegusajal osutab ütlus „Ma olen maalt ja hobusega“ maainimese ja linnainimese eripärale.

Metsaelust ja metsavaimust

Põhja-Euraasia rahvaste usundite uurija Ivar Paulson on nimetanud talupoja võõra metsamaastiku ja omase koduringi tunnetuslikuks vahealaks inimese enda rajatud, haritud ning hooldatud kultuurmaad: põlde, nurmi ja niitusid. Kruntide päriseksostmisega 19. sajandi teisel poolel lisandusid loendisse karjakoplid piiriaedadega.

Metsa oli taluinimestel asja aasta läbi ja eri aegadel. Talviste metsatööde hulka kuulus küttepuude lõikamine ja

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

kojuvedu. Heinamaa ning kraavikallaste võsast puhastamine võeti ette augustikuus, kui lehtpuude kasv vaibub. Mehed käisid jahiretkedel, välja arvatud kevadsuvine vaheaeg. Naiste hooleks oli marjakorjamine. Heinamaad võisid olla, nagu neid mõisas välja mõõta tavatseti, verstade kaugusel, nii et heinalistel tuli kodust eemale ööbima jääda. Metsas käidi ka lehesil: varumas lehtpuude oksi talviseks söödaks lammastele ja kitsedele. Kevadest hilissuveni oli õitsilkäimise aeg, mil mitme pere noored käisid öösiti metsas hobuseid söötmas; öö veetsid õitsilised lõkke ääres. Karjas käidi metsas, kuni heinamaadel oli rohi veel niitmata ja hein tegemata. Ja muidugi käidi teid ja metsaradu pidi teises pere, külas sugulaste pool, talgutel, simmanil, sepikojas, veskil, mõisas, laadal, kirikus, kõrtsis jne.

Üleloomulikku olendit, keda inimene metsas kohata võib, on Eestimaa põhjaosas nimetatud metshaldjaks (*algjas, alijas, elkjas*) või metsavaimuks; lõunaeestilised eelisnimetused on *metsaisa, metsapagan, võrgitaja, vedaja, eksitaja*, ka *vana-halv*. Meie rahvapärimuses näitab metshaldjas end kõige sagedamini inimesena: kas vana mehe, poisikese või noore naise kujul, kuid midagi erilist on märgata näiteks tema välimuses, suuruses, käitumises, kulgemisviisis. Ta räägib segaselt, võib äkki kaduda, ei jäta endast jälgi. Kohtumise eelisajad on öösel või õhtul, kuuvalgel. Sageli leiab kohtumine aset teekäigul või lõkke ääres. Kardetavad on need paigad, kus metsavaimu on teadaolevalt varem kohatud.

Eksimine kui teadvusseisund

Metsasviibija tüüpilisi ohutunde tekitajaid on suunataju kaotamine, olgu tegemist jahimehe, marjulise, seenelise või teekäijaga. Rahvasuus on niisugusele olekule traditsiooniomane seletus: ollakse haldja jälgedele sattunud. Selle teadvusseisundi kohta on memoraatides (mälestusjuttudes) öeldud:

MARI HIIEMÄE

Illustratsioon raamatust „Virumaa vanad vaimujutud“ (2015)

OSKAR GREPP / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Saadud lohistati kuhja juurde hobusega

METSHALDJAS

Olukorras, kus metsasviibija meeled on pinevil, võib ta kuulda iseenese südamelööke lähenevate sammudena. Valguslaik jääb silme ette, vormub millekski ebatavaliseks. Üks paigast liikuva silmapette vasteid on eesti haldjajuttudes heinasaad või -koorem, mille vedamist saadab nii sahin kui ka müdin.

***Ma olen oma silmaga metsalgijast näinud. Ma elasin veel Lagedi külas, ku läksin korra metsa puid vargile. Kange tuisune ilm oli, arvasin, et kes seal metsas tuisuga ikka on, et nüüd hea võtta. Võtsin ikka siit ja sealt, tahtsin veel ühe puu maha võtta, et siis hakkan hobusega koju minema. Aga istusin veel kännu otsa ja panin piipu. Korraga kuulsin, et hakkas keegi mulle hobusega järgi tulema, ikka kah-kah, kah-kah. Arvasin, et eks see ole samasugune metsavaras nagu minagi, las läheb pealegi mööda. Aga ei tulnud ta minu kohale, kadus hoopis enne ära. Eks ta old metsalgjas, kes siis muud.* •**

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

MALL HIIEMÄE

Konkreetseks nähtavaks kodupiiriks võib pidada piiriaeda või metsaserva. Fotol on metsa ja koduõue piirile laotud puuriit

„Mets läheb teistmoodi"; „Hakkad ühe koha peal ringi käima"; „Ei tunne tuttavat kohta ära". Metsas magaja kuuleb unes, et keegi käsib tema teelt ära minna, metsavaim koguni tõukab magajat või tirib jalgadest. Läbielatu mõjul on kogeja mitu nädalat raskesti haige, jääb vigaseks, loobub jahilkäimisest vms.

Metsas eksinu traditsiooniline toimimisviis on mõneti ühekülgne, kuid selles ei puudu loogika. Tuleb mingi rõivaese tagurpidi pöörata, näiteks müts teistpidi pähe panna, kuub pahupidi selga ajada või parema ja vasaku jala jalatsid omavahel ära vahetada. Sellesse abinõude arsenali kuulub ka soovitus ümber pöörduda ja vastassuunas minema hakata, kaenla alt läbi või jalgevahelt tahapoole vaadata. Nõndaviisi pidi siis eksinu äraspidine olek jälle päripidiseks pööratud saama ning ta pääses lummusest lahti.

Universaalsete abinõude hulka kuulub ka meieisapalve lugemine. Soovitust maha istuda olen ise katsetanud, kui olin tuttavast seenemetsast kodu poole kõndides teist korda sama kuuse juurde jõudnud. Äkitselt „said silmad selgeks" – olin läinud soovitule vastassuunas ja tuttavat kraavi seetõttu lausa seni teadmata ojaks pidanud.

Kas eksida on inimlik? – Jah, muidugi. Abitustunne ja alateadlik hirm on eksinule tuttavad teadvusseisundid. Arvatakse, et otse minnes hakkab inimene ringi käima, kui tal on üks jalg teisest tugevam ja jõudsam. Need ajad näivad siiski möödas olevat, kui pahatahtlik vanahalv (vanapagan, juudas, vedaja) võis Võromaal inimest verstade viisi kaasa vedada. Kuid tänapäeval teatakse paiku, kus on „halb energia", lausa energiaväljad, või ollakse (Juuru kandi rabades) täheldanud ufode tegutsemist.

Metsainimestest ja metsarahvast

Alutaguse üksteisest eraldi asuvates metsaperedes olen kuulnud enesemääratlust *metsainimesed*. See nimetus viitab elukohale ja paigatunnetusele, väärtushinnangutele ja hoiakutele. Seni teadmata paika sattumine ei tekita ängi, metsamaastik tundub sedavõrd kodune ja turvaline, et kodu ja koduvälise, omase ja võõra maastiku lahusust ega vastandumist ei tajuta. End metsainimeseks pidava inimese identiteedi kujunemisel näib suunaandjaks olevat metsaelu tundmaõppimine alates lapsepõlvest ning vanema põlvkonna eeskuju. Metsavõõra inimese küsimusele metsakartuse kohta vastatakse: „Ei karda me hunti ega tonti"; „Ega sa ilmast välja ei lähe, kui ära eksid"; „Siin on elu nagu vanajumala selja taga". Metsainimeste enesenimetuses on ka omajagu seisuseuhkust – loodusvõõraid metsa ja kauni looduse imetlejaid nimetatakse *lillenuusutajateks*.

21. sajandil on põlised metsapered juba haruldus. Eestlaste identiteediga seotud maastikutüüpidest on kõige enam kannatanud kodumets, kirjutab semiootikust kirjanik Valdur Mikita raamatus „Eesti looduse kannatuste aastad" (2018). See praegune kujutlus elust metsas on romantiseeritud, arusaamad metsa mõistest ja tähenduslikkusest ajapikku nihkesse läinud. Halastamatu langetustraktor aitab „metsa väärindada" nii suvel kui ka talvel. Aga mõte, et oleme põline metsarahvas, on ju tegelikult üpris ilus mõte. •

LOE LISAKS:
Oskar Loorits 2004. Endis-eesti elu-olu II. Lugemispalu metsaelust ja jahindusest. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Mall Hiiemäe (1937) on folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur. Teadustöö põhiteemad on rahvajututraditsioon, rahvakalender, kohapärimus, rahvausund, inimese ja muu looduse suhted.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

REET HIIEMÄE

KATKUKITSEST NÕIANOOLENI:

EESTI PÄRIMUSE MAAGILISEST HAIGUSKÄSITLUSEST TÄNAPÄEVASTE MEDITSIINITEADMISTE VALGUSES

Aegade vältel on hinnatud head tervist ja meditsiinipärimusel on folklooris oluline roll. Pärimuslikes arusaamades haigustest ja nende ravist põimuvad pikaajaline katsetustest saadud kogemus ja maagiline loogika, kusjuures arvesse võetakse ka psühholoogilisi nüansse. Artiklis vaatlen mõningate oluliste tervisevaldkondade näitel eesti pärimuslikku haigus- ja ravikäsitlust, tõdedes, et mõneski aspektis haakuvad traditsioonilised seisukohad moodsate meditsiiniteadmistega.

19. sajandi ja 20. sajandi esimese poole pärimustekstid näitavad, et paikkondlikult või laiemalt tuntud ravijakuulsusega isikute võrgustik kattis kogu maa. Ent paljud vähem spetsiifilised tervisekorrastamise viisid kuulusid avalikku teadmusesse: perepärimusena anti loomuldasa edasi näiteks profülaktika- ja ravivõtteid, samuti mooduseid, mismoodi vabaneda alkoholismist ning tulla toime hirmude ja hingevaluga. Kuigi alates 19. sajandi teisest poolest hakati avaldama ka teemakohaseid raamatuid, nagu „Ma-rahwa Koddo-Arst ehk lühhikenne juhhataja, kuida iggaüks mõistlik innimenne ommas maias ja perres, kui kegi haigeks saab, agga arsti ep olle saada, wõib aidata“ (1857), ning vähemasti suuremates keskustes olid olemas apteegid, oli koduse ravi põhirõhk pärimuslikel teadmistel. Maagiliste kirjeldus- ja tõlgendusviiside tõttu võib meditsiinipärimus vahel näida nüüdisseisukohtade taustal mõnevõrra irratsionaalne, ent pigem tasub keskenduda ühisosale: asjakohastele ravivõtetele ja tähelepanekutele, näiteks nihestuste ravi, massaaživõtted, raviteed ja -leotised, teadmised nakkuste levikust ja vaimse tasakaalu tähtsusest.

Palderjan on ammusest ajast tuntud ravimtaim, mida kasutatakse selle rahustava toime tõttu

Maagia ja meditsiini kombinatsioonid

Traditsioonilises meditsiinis on tähtsal kohal haiguspõhjuste äratundmise moodused, kuna nende põhjal valiti raviviis. Nii eesti pärimuses kui ka laiemalt on tuntud uskumused, et haigused võivad peale füüsiliste põhjuste (nt külmetamine, liigne töötamine, traumad) tulla tuulest, veest, maast, üleloomulikelt olenditelt (nt surnud, haigusvaimud, jumal) või nõidusest (nt kaetamine, lendva). Samas arvati, et inimese vastuvõtlikkus haigustele oleneb tema käitumisest: eksimist tabude vastu, konfliktsust ja ülereageerimist, räpasust, ohjeldamatut kehalist pingutust, ettevaatamatut ja hoolimatut käitumist seostati immuunsüsteemi nõrgenemisega ning selles on ka moodsate arusaamade järgi kahtlemata oma iva.

Samuti on endistviisi tunnustatud mitmed lihtsad kodused ravivahendid: külmad ja kuumad mähised, raviainete, nagu mee, hapukoore ja ravimtaimede tarvitus, kusjuures taimede puhul põimusid sageli uskumused nende otseselt raviva mõju ja maagilise toime kohta. Näiteks viitavad rahustava toimega palderjani maagilistele kasutusvõimalustele sellised taimenimetused nagu „nõiarohi“ ja „surnuehmatusejuur“.

EHMATUS, LENDVA JA LUUPAINAJA

Kui inimene köuekärtsatusest kangesti kohkub, siis peab oort [kohe] jooma köuevihmavett. Siis kaub see kohkumine ihu sihest ruttu äe. Muidu inimene kardab köuevihma ilmaaegu eluaja. **(Kaarma, 1942)**

„Lendva lõi läbi,“ vanasti muud ei olnudki kuulda. Lendva ja rabadus – see on üks raibe kõik, kahtepidi aga hõigatasse. Kui rabadusele abi ei saand, siis suri ära. Kui südame juurest läbi löönd, vahel kohe nagu haavlitega, siis olnud ka ots pääl. **(Simuna, 1929)**

Ühes talus elanud kahekesi peremees ja karjapoiss. Peremeest piinanud luupainaja. Karjapoiss soovitanud sellest vabanemiseks varvast liigutada. Kohe luupainaja kadunud. Kord aga teinud karjapoiss korstnale risti, mille tõttu luupainaja pole pääsenud välja, jooksnud pööningul ja kiunund. Kadunud siis, kui poiss kustutanud risti, ega ole iialgi enam tulnud. **(Tartu, 1932)**

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

WELLCOMECOLLECTION

Kunstnike Raffaeli ja Marcantonio Raimondi teos „Il Morbetto" 16. sajandi algusest kujutab olukorda katkuepideemia ajal

See, kuidas maagilise kallakuga rahvaravi ikkagi toimib, on tekitanud vaidlusi ka uurijate seas. Ungari usunditeadlane Mihály Hoppál märgib, et vaid umbes neljandikku rahvameditsiinis pruugitavatest ainetest saab teadusmeditsiini seisukohalt pidada ravitoimeliseks, ent ravitavad inimesed näivad tervenevat tunduvalt sagedamini. Ravi tulemuslikkuse tingib seega pigem raviaine ja ravirituaali koosmõju, milles on oma roll patsiendi psühhosomaatilisel reaktsioonil ja emotsionaalsel laengul. Mõned autorid on osutanud ka platseebole ja haiguste iseparanemisvõimele.

Pärimustekstidest ilmneb teadlikkus kehalise ja psüühilise poole tihedast seotusest ning sellest, et mõnikord piisab rahunemisest, julgustavast enesesisendusest ja vaimse tasakaalu jaluleseadmisest, et taanduksid kehalised sümptomid, näiteks valu, lööve ja hingamisraskused. Mitmetahulise rahvaravi juurde kuulusid osavõtlik tähelepanu, vajadust mööda soojendamine (saun, vihtlemine, vannid) või jahutamine (metallesemega vajutamine), aga ka elujõudu turgutav maagia, näiteks pealepuhumine, peavalu korral otsmiku masseerimine palve või loitsu saatel. Mõningaid hädasid, nagu liigsest pingutusest tingitud seljavalu, leevendabki peamiselt aeg, kuid usk toimetulekusse aitab kergemini ja kiiremini taastuda.

Mitmesuguste tähtpäevade juurde kuulusid tugevat tervist tagavad sümboolsed rituaalid.

Nagu tänapäeva meditsiinis, on ka pärimuslikus käsitluses oluline roll haigusennetusel, kuid siingi on kaasatud maagiline komponent: mitmesuguste tähtpäevade juurde kuulusid tugevat tervist tagavad sümboolsed rituaalid. Näiteks jaaniõises kastes kukerpalli tehes taotleti kaitset seljavalu eest, üle jaanitule hüpates aga üldist ihutervist.

Raske kehaline töö põhjustas kroonilisi vaevusi; paljajalu käies tuli ette jalavigastusi, vähese valgusega suitsuses ruumis elamine mõjus silmadele.

Raske kehaline töö põhjustas kroonilisi vaevusi; paljajalu käies tuli ette jalavigastusi, vähese valgusega suitsuses ruumis elamine mõjus silmadele. Sellest teadlikuna keskenduti neile hädadele ka ennetamisel ja rutiinse kaitsemaagiaga koondati tähelepanu samuti otsesemalt või kaudsemalt tervisele, kaitsmaks ennast haiguste,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

WIKIPEDIA

Johann Heinrich Füssli õlimaal „Painaja“, 1781

KATKUEIT

Endistel aegadel, kui katkud inimesi hävitanud, olnud üks väga kaval eit, kes ennast katku eest mõistnud hoida. Katk saatnud oma hävitust inimeste hulka mitmel viisil: pannud mitmesuguseid pisukesi asju, kas rätikuid, raha, nuge jne teede peale maha. Kui keegi neid asju leidnud ja maast ära korjanud, jäänud haigeks ja pidanud tingimata surema. Kes aga asju pole ära korjanud ega nendesse puutunudki, see pole ka haigeks jäänud. See olnud aga raske katku eest hoida, sest mõnikord olnud ka vili põllul katkuseks tehtud. Nimetud kaval eit läinud aga, kui katkust kuulda saanud, toidukraami ligi võttes põlisesse metsa ja olnud seal niikaua, kui haigus ära raugenud. Saanud kaasavõetud toit otsa, siis toitnud ta ennast rohujuurtega ja marjadega. [---] Teda hüütud pärast katkueideks.
(Ambla, 1894)

Katkuvaim ei suuda pärimuse järgi ületada voolavat vett (kuigi mõni mõtlematu inimene võis ta sellest üle aidata). Epidemioloogilisest seisukohast polegi vahet, kas kujutada nakkusekandjat vaimu või inimesena, keskse tähtsusega on kontakti kui sellise riskantsus. Sellise tõdemuse asjakohasus tuli taas esile koroonapuhangu kontekstis. Nagu juba mainitud, on pärimuslikus mõtlemises füüsiline tervis lahutamatu vaimsest ja nii toetab ka katkupärimus mentaalset toimetulekut, rõhutades, et hoolimata suurest suremusest on õige käitumise ja nutikuse korral siiski võimalik ellu jääda.

Nõianool ja suhtlusvahekordade klaarimine kogukonnas

Nii mõndagi tervisehäda, millega kaasneb äkiline valu, energiakadu või öine hirmu-, ebamugavus- ja rõhumistunne, on pärimuses seostatud kurjade kaasinimeste tegevusega. Tuntumad neist on kuri silm, lendva ehk nõianool ja painaja. Kurja silma uskumusi ja painajakogemuste kirjeldusi leiab ka nüüdisühiskonnast, kuid lendvahirm on jäänud suuresti minevikku. Sellised haigusteooriad pakkusid traditsioonilises ühiskonnas seletuse äkiliste haiguste kohta, mille teket ei osatud põhjendada, aidates toime tulla hirmuga ootamatute terviserikete ees ja anda ebamäärasele ohule mingigi vorm.

õnnetusjuhtumite, vigastuste, väsimuse ja kurnatuse eest, aga ka kahjustava nõiduse eest. Üks olulisemaid erinevusi vanema ja nüüdisaegse ravi vahel seisneb selles, et paljud meditsiini võtted, näiteks kirurgilised operatsioonid ja kompleksne kasvajaravi, olid pärimustekstide üleskirjutamise ajal veel leiutamata, mistõttu polnudki muud võimalust kui loota ennetusele, pärimustarkustele ja vahel ka imele.

Katkukits ja epideemiates ellu jäämise juhised

Epideemiad on Eestit kimbutanud korduvalt, neist kõige ohvriterohkem – katk – on siin laastanud kaheteistkümnel korral. Seega on katkupärimuse taustaks reaalne ellujäämiskogemus. Kuigi haiguse levitajaks peeti valdavalt haigusvaimu – kõige sagedamini inimese, kuid vahel ka kitse või muu looma kujul ringi liikuvat deemonit –, on üks katkupärimuse läbivamaid motiive teadmine, et haigus ei saa levida ilma inimeste kokkupuuteta. Seega andis see lootust ellu jääda neile, kes peituvad metsa või rabasaarele, hoiduvad läbikäimisest võõrastega ja väldivad puutekontakti (nt ei korja üles maas lebavaid asju).

Kurja silma uskumusi ja painajakogemuste kirjeldusi leiab ka nüüdisühiskonnast, kuid lendvahirm on jäänud suuresti minevikku.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

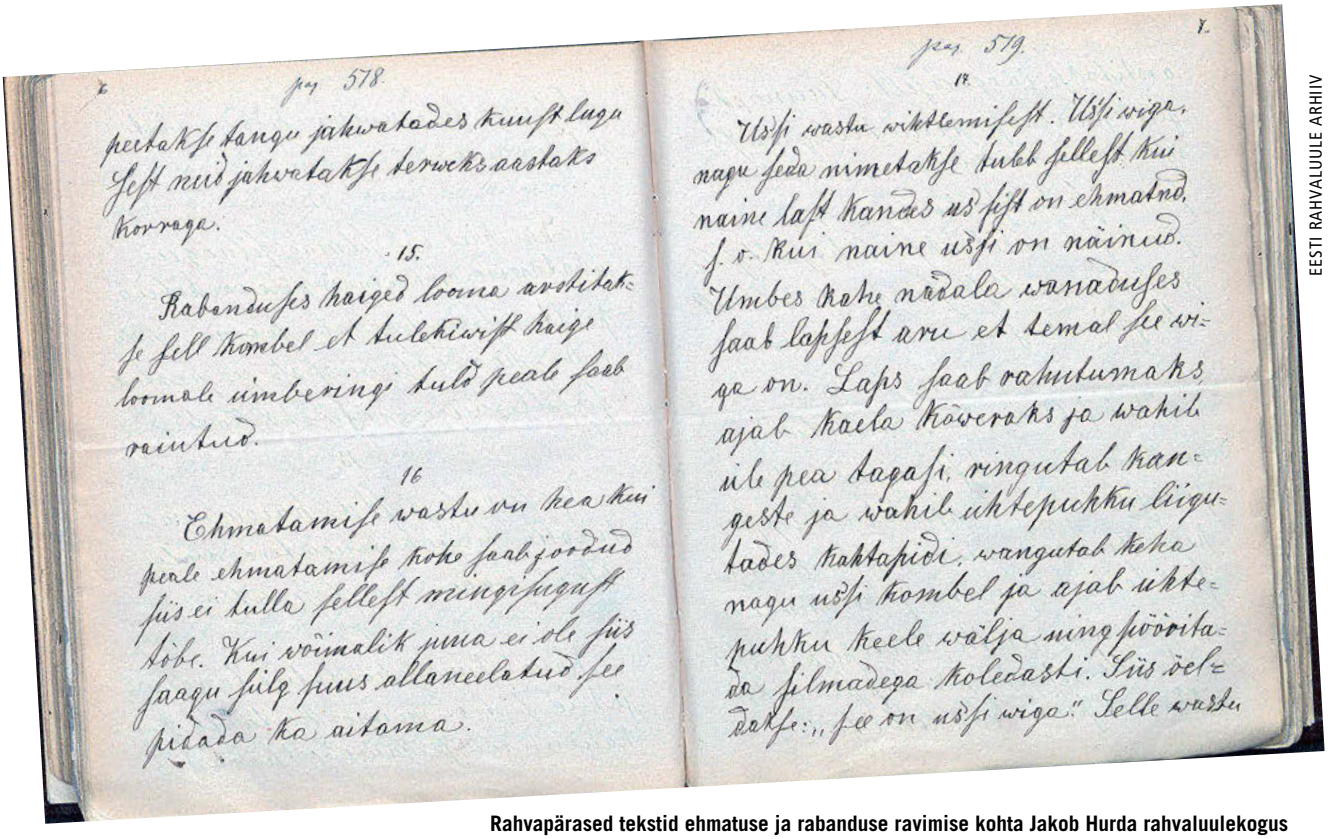

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Rahvapärased tekstid ehmatuse ja rabanduse ravimise kohta Jakob Hurda rahvaluulekogus (Kuusalu, 1892)

Seotuna nende seisunditega, leidub pärimustekstides eelkõige vihjeid konfliktidele kogukonnas: enamasti arvati, et maagilise rünnaku taga on keegi, kellega ohvril on olnud lahkhelisid. Niisiis aitas maagiline mõtestamine pöörata tähelepanu ka tavaelu probleemidele. Sealjuures võis mõni kaitserituaal, näiteks loitsu lugemisel soola, metalli või tuha kasutamine, või sellest jutustamine anda osalistele piisava kindlustunde, et pidada konflikti lahendatuks ja eluga edasi minna või siis ajendada pikalt vindunud vimma ja süüdistusi sõnastama ning asju selgeks rääkima.

Ehmatus ja vaimse tasakaalu hoidmine

Tervisega seotud uskumustes on olulisel kohal arusaam inimese elujõust. Pärimustekstides kajastub äratundmine, et vaimne pinge, ehmatused, närvilisus, tugev viha, aga ka inimestevahelised lahkhelid nõrgestavad elujõudu ja võivad seega kutsuda esile haigusseisundeid. Pärimuse järgi on vaimset tasakaalu kõige sagedamini ohustanud ehmumine, mille võis põhjustada näiteks agressiivne loom või inimene, tulekahju või müra. Tajuti, et tavaseisundi taastamiseks tuli ehmatuse mõju kiiresti nullida: muidu oli oht, et ilmnevad rängemad kehalised sümptomid (nt pisted, roosihaigus, lemm ehk palaviku, nõrkuse ja oksendamisena väljenduv tervisehäda) või halvemal juhul isegi surm.

Ehmatanut püüti toetada ja lohutada, ära kuulata; talle anti vedelikke ja tehti veeprotseduure ning lasti puhata. On ootuspärane, et need võtted avaldasid vähemalt mõningast positiivset mõju. Paljude üleskirjutuste järgi peab sellises olukorras ruttu midagi jooma, soovitatavalt külma vett, suhkruvett, haput jooki, sooja piima või palderjaniteed. Nimetatud jookidel on tõepoolest kergelt rahustav mõju ning sekkumiste põhirõhk oligi leevendada esmast šokki. Pealegi aitasid joomine või muud vastutegevused tähelepanu ehmatuse põhjustanud olukorralt kõrvale juhtida.

Üks korduvaid abivõtteid põhineb taotlusel ehmatusest füüsiliselt vabaneda, näiteks soovitatakse siis kohe urineerida või sülitada, et ehmatus endast välja saada. Mõned maagilised kaitsevõtted sarnanevad põhimõttelt tänapäeva psühholoogias ja psühhiaatrias tuntutega, põhinedes järkjärgulisel hirmutekitajaga kokkuviimisel. Näiteks äikeselöögist ajendatud kohkumuse vastu on peetud tõhusaks äikese ajal kogutud sajuvee joomist või enda pesemist veega, mis on võetud piksenoolekivilt. Ka hirmu või ehmatust surnute pärast soovitavad pärimustekstid ravida kontakti abil, mille üle on endal kontroll: kas tuttavat surnut puudutades või teda pestes.

Kokku võttes saab öelda, et rahvapärasel haigus- ja ravikäsitlusel on puutepunkte meditsiini seisukohtadega, kuid pärimuskujutlustele annab oma värvingu maagiline mõõde, mis moodsa maailmapildiga alati hästi ei haaku. Küll aga tasuks rohkem õppust võtta rahvameditsiini terviklikust arusaamast, kus on osatud ühendada tervise kehalised, psühholoogilised ja sotsiaalsed aspektid. •

LOE LISAKS:

Reet Hiiemäe 1997. Eesti katkupärimus. (Monumenta Estoniae Antiquae II). Tartu: Eesti Keele Instituut, Eesti Rahvaluule Arhiiv.

Reet Hiiemäe; Mare Kalda; Mare Kõiva; Piret Voolaid 2020. Koroonakriisi rahvapärased väljendused Eestis: folkloori taaskasutus kui toimetulekuviis. Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 1011–1032.

Mihály Hoppál 1995. Sümbolravi Ungari rahvameditsiinis. Rahvausund tänapäeval. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Mare Kõiva 2015. Saatekirjaga rahvaarsti juures. Mäetagused. Elektrooniline ajakiri, nr 62, lk 25–52.

Marju Kõivupuu 2013. Igal hädal oma arst, igal tõvel ise tohter. Sissevaade eesti rahvameditsiini. Tallinn: Varrak.

Reet Hiiemäe (1974) on folklorist, Eesti kirjandusmuusemi folkloristika osakonna vanemteadur, kelle teadustöö fookuses on pärimuspsühholoogia ja usundipõhised kaitsemehhanismid.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

NOPPEID KOHAPÄRIMUSEST

NÄÄRIKIVID LÄÄNEMAAL

Ajaloolisele Läänemaale on tunnuslikud erilised Näärikivid. Need kivimürakad olevat oma praegusele kohale ilmunud nääriööl.

Näiteks 1939. aastal ülestähendatud arhiivitekstis öeldakse, et *ükskord ühel nääriööl oli ilus kuupaisteline ilm ja inimised olid tantsimas külas ja äkki olla kuuldud ühte suurt matsakat nende selja taga ja inimesed läksid vaatama, mis müts see oli, ja nägid kahte suurt kivi ja siis nad arvasid, et on taevast kukkunud. Nad on nääriöösi taevast kukkunud ja sellepärast nimetatakse neid näärikivideks.*

Juttu on Metsküla Näärikividest Karuse kihelkonnas. Lähedal asub Saastna Näärikivi, mis ilmunud oma kohale ühel tormisel nääriööl, kui vesi olla tõusnud kõrgele ja toonud kivi praegusesse paika. Tormisest nääriööst kõneldakse ka Metsküla Näärikivide ja Hiiumaa Hiiessaare Näärikivi (tõenäoliselt Hiiessaare Silmakivi) puhul. Hiiumaa Kukka küla juurde toonud jää Näärikivi (kas Kukka kivi või Kukka Põllukivi) just näärilaupäeva öösel.

Näärikividest on kõneldud nii vanades arhiivitekstides kui tänapäeval ka ühenduses hiidudega. Vanapagan või vanakurat poetanud nääriööse käest, sülest või põllest maha Näärikivi Mõisaküla Tõnise põllul, Saastna mõisa juures ja Virtsus. Kalevipoeg visanud Metsküla Näärkivid, mis olid enne üks kivi. Tohutu suurte hiidude kõrval tegutseb Näärikivi-pärimuses ka väike, kuid üüratu jõuga kollaste pükstega mehike, keda Kägi Vana-Mari nägi mere ääres loogu võttes, kui see heledasti naerdes pikselöögiga Metsküla Näärikivi pooleks lõi.

Lugudes Näärikividest avaldub arhailine maastikutunnetus, milles tajutakse tavateadvusele staatilisi loodusobjekte üleni elusana, omal tahtel liikuvana. Seda on mõnel juhul ka sõna-sõnalt väljendatud. Näiteks Metsküla Näärikivide kohta on öeldud, et need kivid *olla näärilaupäeva öösel sinna tulnud.* Hiiumaal Kuri küla rannas paiknevat Näärikivi kutsutakse kenasti „ta“: *Näärilauba öösse on ta Soomest tuln.*

JÜRI METSSALU

Saastna Näärikivi Matsalu rahvuspargis

Nõnda asetuvad ajaloolise Läänemaa Näärikivid suuremasse Eesti elusate ja omal tahtel liikuvate maastikuobjektide tervikusse. Meie pärimuses on olemas rändavad järved, lendavad mäed, taevast tulevad kivid, kõndivad puud ja asukohta valivad jõed. Nende kohaletuleku kirjeldused on sageli väga realistlikud. Vahel liigutab maastikuobjekte paigavaim ja nende liikumisest annab teada hääl. Tihti räägitakse samade kohtade puhul ka hiidudest, kes maastikku kujundavad. Mõned sellistest paikadest on hiiekohad ja pühapaigad. Kõik sedalaadi lood kokku kõnelevad meie maastiku loomisest ja kujunemisest ja avavad ühenduse loomisajaga, mis on ühtaegu justkui väga kaugel, ja samas üldse väljaspool (või seespool) tavalist aega, igavene ja siinsamas kogetav. Sissepääsudeks sellesse imelisse loomissfääri on erilised paigad maastikul, rahvajutud, mis neist kohtadest kõnelevad, ja püha aeg – Näärikivide puhul nääriöö.

Jüri Metssalu, Eesti Rahvaluule Arhiivi projektijuht

LOONALAID: GEOGRAAFILINE JA SOTSIAALNE PIIRIALA

Loonalaiu (end Lettenholm) pärimus on hea näide selle kohta, kuidas inimeste otsene sõltumine merekeskkonnast on inspireerinud kohalikke lugusid ja mälestusi.

Lääne-Saaremaa laide ja rannikut on mõjutanud tormituuled ja maakerge. Kunagi taheti Loonalaiule ehitada majakat, et meresõitu hõlbustada, ent püsiasustuse puudumise tõttu saarel sellest loobuti. Piirkonnas liiklemine nõuab meresõiduoskust nii kaluritelt kui ka laevajuhtidelt, ehkki nad on karisid, madalikke ja kive hästi teadnud. Näiteks Loonalaiust loodesse jääv veealune madalik Hullumätas on nime saanud selle järgi, et enne ja pärast tormi kohisenud selle lähiümbruses nii hullusti, et seda olnud Saaremaa sisemaalegi kuulda.

Kuni 19. sajandi keskpaigani käidi Loonalaiul peamiselt heina tegemas; püsiv asustus tekkis sinna koos perekond Allidega. Pärimus kõneleb mitmes versioonis, kuidas Ado ja Marie All saadeti Loona mõisale kuuluvale väiksele laiule. Nende poja Peeter Alli ehk Loonalaiu kuninga jõukusele pani aluse rannas adruvallides kasvatatud juurviljade müük. Hiljem ostis ta Saksamaalt tuukriülikonna ja hakkas madalikule jooksnud laevadele sukelduma ning neilt leitud esemeid Peterburis edasi müüma. 1890. aastal sai ta esimese Saaremaa rannatalupojana aurulaeva omanikuks.

Allide lugu on ilmekas ja sobitub üldisesse Lääne-Saaremaa pärimustraditsiooni. Pärimuse järgi *Allid riidlesid nii palju, et mõisnik saatis ühe Loonalaidu, ühe Vilsandile, ühe Eeriksaarde asumisele.* Kaug- ja äärealade kohapärimuses figureerivadki üldjuhul inimesed, kes olid sotsiaalsetest normidest kõrvale kaldunud või kogukonda ei sobitunud,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

SAAREMAA MUUSEUM

Aadu Hint Loonalaiu viimaste elanike Emmi ja Mihkliga vestlemas (1958)

nagu erakud, väga kitsid või vaesed inimesed, vanapoisid ja -tüdrukud, ravitsejad jne. Peale meresaarte on Eestis sellised paigad näiteks „Siberid“: suured sooalad või laaned. Äärealade pärimuses tulevad sageli esile ka ametlikust võimust irduvad teod: Loonalaiu puhul kõneldakse piiritusevеost. Samuti põgeneti Loonalaiult ja Salavalt viimase suure sõja hakul Rootsi.

Vilsandi ja Lääne-Saaremaa pärimuses ilmneb pinge uue ja vana vahel. Kihelkonna kandis oldi uue suhtes pigem kahtlev, näiteks on hulk lugusid noa ja kahvliga söömise naeruvääristamisest või umbusust võõraste vastu. Kui Tagamõisa kandis apelsinilastiga laev madalikule sõitis, riisuti oranže vilju rannast kokku, teadmata, mida nendega teha. Kui 1870. aasta paiku sattus Vilsandi lähedal madalale aga petrooleumilastis Inglise laev Admiral, võeti tuletornis ja elamutes sedamaid tarvitusele petrooleumivalgustus. Loonalaiuga seotud lugudes väljendub samamoodi kui Vilsandi pärimuses just edumeelne, uuenduslik ja välismõjude suhtes paindlik ellusuhtumine. Allid olid mitmetes asjades Eesti või Saaremaa esimesed.

Lood Allide tegevusest sobivad hästi kokku Lääne-Saaremaa folkloori vandiraiujate teemaga. Tagamõisa mehed olevat isegi kirikus käinud, kirves hõlma all: juhuks, kui mõni laev madalikule peaks sattuma. Pärimus räägib Loonalaiu juures karile jooksnud suhkru- ja jahulastiga laevadest, kust saadud kotte merre peideti ja hiljem üles otsiti, sest keskelt kuivaks jäänud jahu sai edasi müüa.

Eelkirjeldatud lugude püsimist pärimuses on toetanud ilukirjandus. Nii nagu Kõrvemaa Tammsaare ja Vooremaa Lutsu loomingus, on Lääne-Saaremaa lood ja inimesed tajutavad Aadu Hindi raamatutes. Viimased Loonalaiu elanikud Emmi ja Mihkel olid Hindi loomingus olulised ja Hindi sõprus Mihkliga, „Tuulise ranna“ Salava Roberti prototüübiga, on omakorda virgutanud kohalikku pärimust.

IVAR KALMAR / SAAREMAA MUUSEUM

Emma Lisette All Loonalaiul heina niitmas (1942)

Loonalaid jäi tühjaks nõukogude ajal, veel on nähtavad Allide taluhoonete varemed ja rohu seest võib leida vanu taluelu juurde kuulunud esemeid. Kui paik on maastikul alles, aitab see lugudel püsida või luua uusi tõlgendusi. Ent piirkonna üksindus on inspireerinud looma ka uusi lugusid: Loonalaiu kõrval Salava saarel leidis Jaan Tätte oma laulu „Tuulevaiksel ööl“ sõnad.

Lona Päll, Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse nooremteadur

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

MIDA ENNUSTAB KERNU KADAKAS?

Eestis on tänini kasvanud rohkesti puid, mille istutamist seostatakse mõne tähtsa ajaloolise isikuga.

Enim levinud lood on seotud Põhjasõja ajal Eesti alal sõdinud Rootsi kuninga Karl XII-ga, aga mitu puud on istutanud ka Peeter Esimene. Kodavere kihelkonnas Ranna külas kasvavat ohvritamme seostatakse aga hoopis keisrinna Katariina ja Simuna kihelkonna Salla külas kasvavat tamme Prantsuse keisri Napoleoniga.

Karl XII isikuga on kõige rohkem ühendatud tammesid, tuntuim neist vast Urvaste Tamme-Lauri tamm, kuid ka teisi puid, nagu pärnad, männid, kadakad ja pajud. Sedalaadi muistendite levinud motiiv on see, et maha torgatud puuoks on võrsuma hakanud ja puuks sirgunud. Sellest, et see tegevus pole olnud juhuslik, annavad tunnistust tõotused, mida istutaja on sel puhul lausunud. Enamasti on need seotud lootuse või usuga, et kui puu hakkab kasvama, saabub selle istutaja – nendes juttudes enamasti Rootsi kuningas – Eestimaale tagasi.

Ent peale teadliku istutamise on pärimust ka imetabaste juhuste kohta, näiteks Pärnumaal Karinõmme külas asuva Pangamäe tamme lugu. See olevat saanud alguse nõnda, et mööda kihutava kuninga hobuse kapjade alt lennanud tammetõru just õigel hetkel sobivasse pinnasesse. Mõnedes juttudes on kuningas teel olles katki läinud vankri aisa lihtsalt õnnetuskohta maasse püsti löönud, millest siis puu sirgunud. Vahel on sõjakäigul olnud kuninga istutatud puid seostatud ka peidetud kullaga: see pandud varjule puude alla või vahetusse lähedusse, kuid pärast lüüasaamist pole jõutud varandust põgenedes kaasa võtta.

JÜRI METSSALU

Pildil Kernu kadakas kümne aasta eest. Nüüdseks on võimas puu lõplikult ära kuivanud

HARJUMAA MUUSEUM

Kernu kadakas 1969. aastal

Endises Hageri kihelkonnas Tallinna–Pärnu maantee ääres Kernus kasvava kadaka kohta on rahvaluulearhiivis talletatud hulganisti lugusid. Kadaka istutajaks peetakse Põhjasõja ajal samas kohas laagris olnud Rootsi kuningat Karl XII, mistõttu puud suisa Rootsi Kuninga Kepiks on hüütud, ent paaril juhul on mainitud ka mõnda Rootsi kindralit. Üks lugu jutustab sellest, et kadakase kepi on maasse löönud hoopis keegi sõjavang.

Kernu kadakas usutakse olevat kokku keeratud kolmest, seitsmest, üheksast või kaheteistkümnest kadakakepist ning selle istutamisega on käinud kaasas tõotus, mis juhtub siis, kui kadakas kasvama läheb. Levinud tõlgenduste järgi tuleb Rootsi kuningas siis Eestimaale tagasi või tuleb Rootsi võim kunagi veel tagasi. Samuti usutakse Rootsi võim tagasi tulevat siis, kui kadakas hakkab kas õitsema või marju kandma. Mõned jutud on seotud ka kadaka kuivamisega. Ühel juhul tuleb Rootsi võim tagasi, kui kadaka latv ära kuivab, ning teisel juhul peab ära kuivama terve kadakas.

Nüüdseks ongi see juhtunud, varem üsna võimas puu on lõplikult ära kuivanud. Juba 1941. aastal lõigati ära osa kadaka ladvast, kuna see oli jäänud ette telefoniliine tõmmanud sakslastele. Praegusajal on kohalike elanike sõnul kadakale hukutavalt mõjunud talvine teesoolamine ja maantee laiendamine.

Kernu kadakast kui tähelepanuväärsest maamärgist on aeg-ajalt ikka ajakirjanduses kirjutatud. Neil juhtudel arutletakse kommentaariumides, mida rootslaste tagasitulek täpsemalt võiks tähendada või millal see juhtub. Levinuima arvamuse järgi olla Rootsi võim tegelikult juba ammu Eestis tagasi: sunnismaiste talupoegade asemel olevat praegusaja inimesed Rootsi riigile kuuluvate pankade orjad.

Reeli Reinaus, folklorist

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

URVASTÕ KERIK JA TAMMÕ-LAURI TAMM

Ku jättä kõrvalõ maastik laembalt, kivi jm, miä iäaig maaha jätt´, om Urvastõ kihlkunnan kats vanna paika, midä peetäs päält 700 a vannudsõs.

Om selge, et midä pikembät aigu om paigast kõnõldu, tuud rohkõmb motiive külge korjus.

Urvastõ kerik ollõv mõtsast löütü, tuust om kõgõ kõnõldu ja viilgi kõnõldas. A 19. saa-aastaga kirjäpanõgi huunõst suurt ei hooli, juttu om oppajist: Vandist, Kuutnigust jm, päält noidõ Vana-Antsla tondi muudu herräst, kink saan üüsitside sõitõ aigu torni külge kinni jäi. Või eski üteldä, et suurõmbalt jaolt om kerik juttõ kõrvaltegeläne: kellä järven, Vanapagana kiviviskamise tsihtmärk jne.

Mõtsastlöüdmise jutt nakkas pääle 1920-ndiil – vast inne ka kõnõldi, a es panda kirjä ku loomulikku asja –, jakkus koolilatsi kogutuin jutõn 1939 ja om täämbädseni püsümä jäänü „legendis“. Tõisi vannu motiive inämb nigu ei kuulõki.

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Rahvaluulõkorjaja Taavi Orglaan kaes Tammõ-Lauri tammõ süämehe (1996)

Urvastõ tõnõ staar om Tammõ-Lauri tamm. Tuust om rahvaluulõarhiivi kokõn edimält juttu viil 1927. a. Mainitas puu suurust ja et mõisarahvas käve sääl all kohvitaman. 1929. a kõnõldas Lauri ohvripaiga häötämisest Vantpraosti aigu. Juttu om Lepä-Lauri talost, a Tamme-Lauri puust joht ei, hoobis Lõhtsuu tammõst. Arvada oll´ inne üts suur Lauri talo uma ohvrikotussõga. Pühähüs om külge jäänu vai üle kandunu õnnõ tammõlõ. 1939. aastagast omgi ütsainus jutt tammõlõ nime andnust Lauritsast, kiä om kandilõ tulõõnnõtusõ üten toonu. Seo ristiusu kannatajaga köüdet jutt omgi ütsainukõnõ pühäjutt Tammõ-Lauri kotsilõ.

Inämb kõnõldas Roodsi kuninga pistülüüdüst puust ja tuud täämbädse pääväni. Ildaaigu oll´ puu kõgõ pääväkõrralinõ, kümnekroonidse tagomadsõ küle pääl. Edimädse küle pääl oll´ vanavara aidamiis Hurt.

Perämädse sõa aigu ollõv puu ladvan vahiplatvorm olnu ja täämbä om taa egäsugumaidsi tuuritamiisi käümispaik. Nii nigu suurõmbalt jaolt Urvastõ kerikki.

Ku tahat täpsämbäle teedä saia, loe Urvastõ kotussõjuttõ raamatut „Metsast leitud kirik / Mõtsast löütü kerik“ (www.folklore.ee/era/pub/files/ERAT28.pdf) vai kae ja kullõ maa-ammõdi kotussõperimusõ kaardi päält: https://geoportaal.maaamet.ee/est/Kaardirakendused-p2.html > Kohapärimus.

Valdo Valper, rahvaluulõarhiivi arhivaar

KAS SUVI TULEB KUIV VÕI VIHMANE? ILMAENNUSTAMINE KOHAPÄRIMUSES

Rahvajuttudes on nii mõnigi kord mainitud ennustusi. Maainimesele oli oskus endeid tõlgendada praktilise tähtsusega: argielu olenes suuresti tulevasest ilmast ja saagist. Muutusi osati ette näha ka loodusmaastiku kindlate, korduvate ilmingute järgi.

Kõige sagedamini ongi ennustatud ilma, ning tegemist polnud mitte prohvetliku ettekuulutuse, vaid piirkonnas laiemalt levinud tähelepanekutega paiksete loodusnähtuste kohta. Mida saab maa öelda taevast tulevate sademete ja tuulte kohta? Kogemustel põhinevaid teadmisi on edasi antud põlvest põlve. Seda, kas tuleb kuiv või vihmane suvi, on kevade hakul vaadatud mõne allika, lombi ja augu veetaseme, vahel ka väljavoolusuuna järgi. Allika kuivus tähendas tavaliselt märjemaid suveilmu ja vastupidi. Nii oli see mitme tuntud ohvriallika, sh Hiiumaa Mägipe Külma-alliku puhul. Rannamõisa ohvriallikat kutsuti koguni baromeetriks ja seal käidi ilma vaatamas.

Huvitavaks veevormiks on väike lomp või järvik Eassalu küla Panga mägede lääneserval – nn. Hiieauk. Kaldal on suur kivi, mis varemalt ikka vees olnud. Rahvas on paljude aastate vältel tähele pannud, et Hiieauk märja või kuiva suve ettekuulutajaks on ja seda õige imelikul viisil toimetab. Just siis, kui on oodata kuiva suve, olla Hiieauk laialt veega täidetud. On aga augus vähe vett, siis võidavat kindel olla, et tuleb vihmane suvi. (Audru khk, 1930)

Pühaläte oli nagu ilma ennustaja – kui jookseb teed pidi alla, siis oli kuiva ilma, kui oli kinni, siis oli vihma loota,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

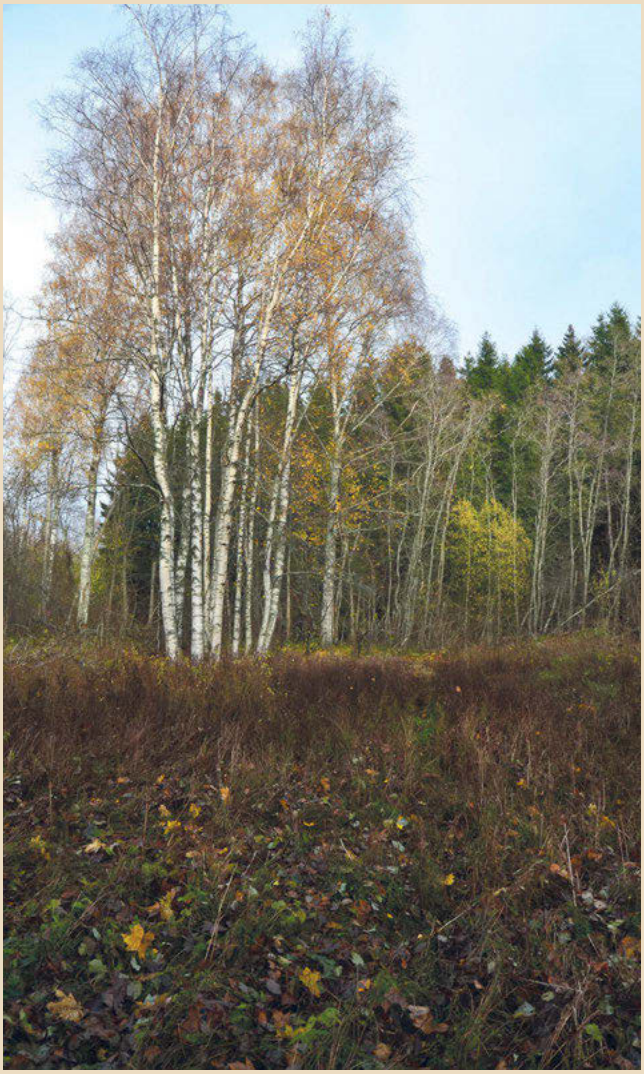

MARI-ANN REMMEL

Pärnumaal Eassalu külas asuvat Hiieauku on peetud märja või kuiva suve ettekuulutajaks (2021)

MARI-ANN REMMEL

Ohvrikivi Eassalu Hiieaugu serval (2021)

pikemat vihma, mitte ühekordset [parajasti nii ongi]. (Otepää khk, Tõutsi k, 2002)

Vihma lähenemisest võisid märku anda ka mõned kivid. [*Ambla kiriku*] *vasakpoolse sissepääsu ees on hall kivi, millel on mõnikord kuival ajal veeloigud või -pisarad peal. Siis ütleme, et nüüd tuleb uputus. Ja tuleb ka. Ja kui päris vihm tuleb, siis läheb päris märjaks*. (Ambla, 1966)

Järva-Jaani Seliküla Jumalakivile olevat ilmunud vihma eel higipiisad. Nutukivi, millele aeg-ajalt tekkisid veepisarad, oli asetsenud Jüri aleviku lähistel Aaviku külas; see kivi hävis teelaienduse käigus. Jõelähtme Äigrumäe külas austati tammepuud, mille lehtede kollane või roheline värvus andis teada lähenevast põuasest või niiskemast ilmast. Samuti on vihma märguandeks peetud mõnest mäest tõusvat „suitsu" – nii on räägitud Haanja Vällämäe ja Vaivara Sinimägede kohta. Ka Vooremäe küljel asuv läte hakkavat ilmade muutumise eel aurama.

On märgatud seost järvest või ojast kostva hääle ning ilmamuutuse vahel. Undamine või kohin tõotas enamasti tormi ja sadu, mõnes paigas aga hoopis kuiva ilma.

Ilmade ennustamiseks kuulati Puskari ja Ugo oja kohisemist. Kui kohises Puskari oja, siis oli loota vihma ja tormi, kuna Ugo oja kohisemine tõotas suvel ilusaid ilmu, ning talvel külma. Kohinat on kuulda ka siis, kui eelnimetatud ojades vett ei ole, ehk jälle on meri jääs. Seda ilmade ennustamise viisi tarvitasid kõik Päite ja Vaivina külade vanemad inimesed. (Jõhvi khk, Vaivara v, Päite k, 1940)

Kohab Virtsjärv Väluste külä alt Kalevipoja kivi kohalt, sõs lääb kurjile ilmule ja vihmale. Kohab aga Väluste jõe suust, sõs lääb kuivale ilmule. Kohab Saba talu alt kärgä otsast, sõs tuleb vihma. (Tarvastu, 1891)

Vahel on järvest või jõest kuuldud kirikukella häält. Kirikud ja kirikukellad oma kaugelekostva kajaga on rahvausundis mitmel moel väga tähenduslikud.

Kerigomäe järv om kivitii veeren. Selle mäe otsan ollu vanast kerik. Ku üt'skõrd väega karm sõda ollu, sis lahutu kerikut ja kell sadanu tornist alla. Säält viirdünu perimäke kell järve. Prõlla olla kell järven. Ku mõnikõrd om kuulda kellä vaugmist järvest, sis om uuta halva ilma. (Rõuge khk, Murati ms, 1936)

Usuti, et inimene võib oma rituaalse tegevusega teatud kohtades ka ise ilma mõjutada. Eestis on teada mitu kivi, mille juures käidi ilma muutmas, ning allikat, mille rituaalse puhastamisega loodeti esile kutsuda soovitud vihma. Niisugused on näiteks Laiuse Siniallikas, Vara ilmaallikas ja Võhandu jõe alguseks peetav Ilmjärve Pühaläte. Viimase kohta on Jakob Hurt üles kirjutanud, et *kes selle lätte ära püretas ehk midägi sisse viskas, rik ilma ära. Ilma lääva sis halvas*. (Otepää, 1866) •

Mari-Ann Remmel, Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse teadur

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EKM TEADUSKIRJASTUS

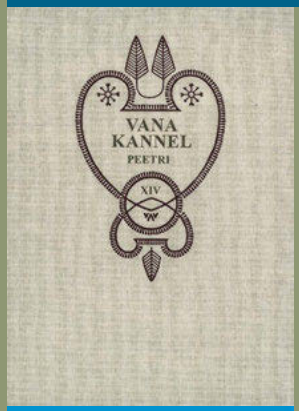

Peetri regilaulud. Vana Kannel XIV. Monumenta Estoniae antiquae I. *Koostanud Ottilie Kõiva, Janika Oras*

Eesti kõnekäänud I ja II. Monumenta Estoniae antiquae VII. *Koostanud Asta Õim, Katre Õim*

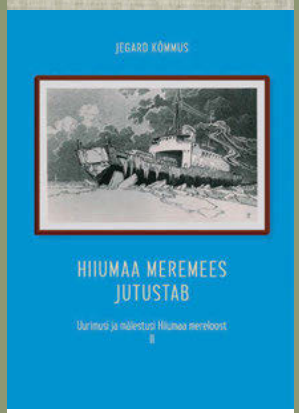

Jegard Kõmmus "Hiiumaa meremees jutustab" II. *Koostanud ja toimetanud Helen Kõmmus*

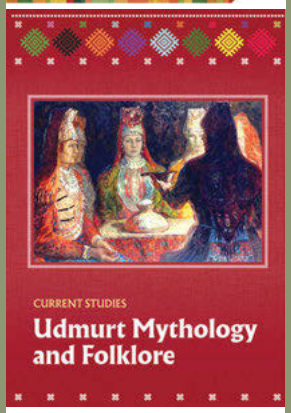

Udmurt Mythology and Folklore. SATOR 22. *Editors Nikolai Anisimov, Mare Kõiva, Eva Toulouze*

Mall Hiiemäe "Väike loomaraamat rahvapärimusest" (2. trükk)

Mäetagused, 80. *Toimetaja Mare Kõiva*

Mall Hiiemäe "Väike kalaraamat rahvapärimusest"

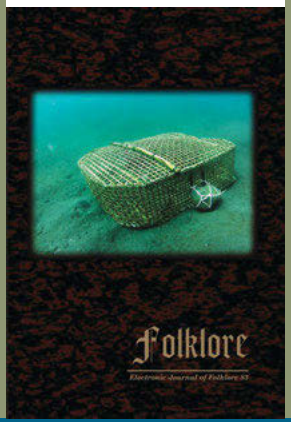

Folklore: Electronic Journal of Folklore. vol 83. *Guest editors Sergey Troitskiy, Leena Kurvet-Käosaar, Liisi Laineste*

Eesti Kirjandusmuuseum

TARGAD TEOSED HEA HINNAGA EESTI KIRJANDUSMUUSEUMILT

www.kirmus.ee

LIINA SAARLO

KOER ON ARHIIVI–PILDIL

Rahvaluulekogujad – nagu ka etnoloogid, antropoloogid ja teised mööda Eestimaad välitöödel ringi rännanud vanavarakogujad – on ikka püüdnud oma jutukaaslaste välimust ja eluolu jäädvustada. Kui fotoaparaadid 20. sajandil kättesaadavamaks said, hakati neid kogumiskäikudele kaasa tarima, et pildistada jutustajaid, laulikuid, rahvaarste ja muid pärimuse teadjaid, nende perekondi ja kodusid. Meie rahvaluulearhiivi fotokogu möödunud sajandi keskosas tehtud piltidel on etnograafilise miljöö talletusena hindamatu väärtus. Paljudele sellistele fotodele on jäänud ka koerad. Kas jäänud või võetud? Millise sõnumi edastavad meile koerad arhiivipiltidel?

OTTILIE-OLGA KÕIVA / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Laulik Elisabet Kott ehk Koti Liisi elas üksinda Manijal Karjamaa talus. September 1959

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Seto naisi on 26. augustil 1988 pildistanud soome keeleteadlane Pertti Virtaranta

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ARMAS OTTO VÄISÄNEN / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kas 1913. aasta maikuus Setomaal Rissova külas Hoka Ivvo maja õuel tehtud fotol näeme etnograafilist lavastust või tõelisust, ei saa enam küsida. Aga koeraga mängiv poisike on tõenäoliselt aastatuhandeid vana päriselupilt

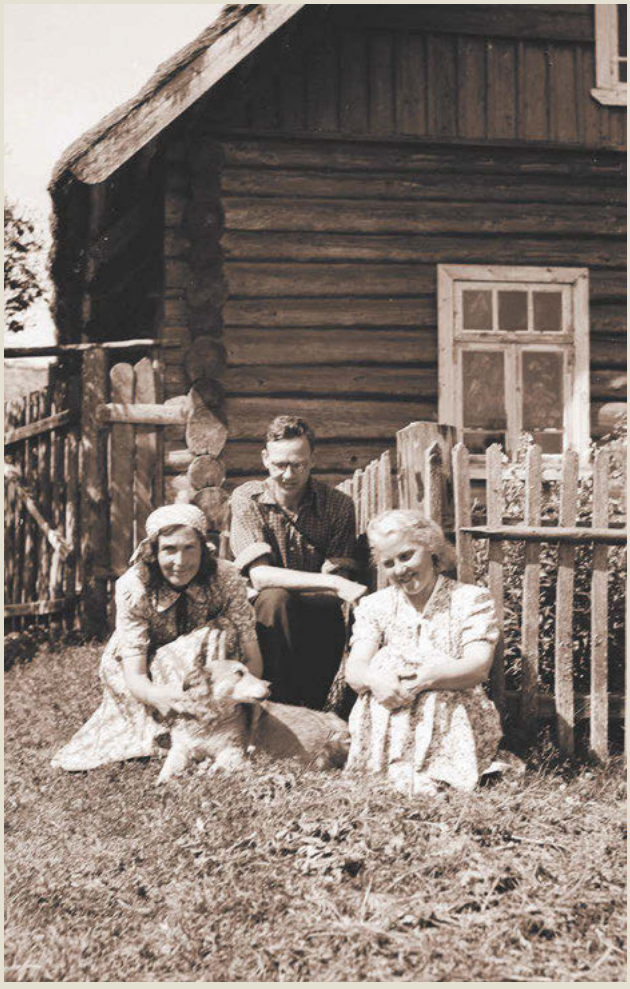

HERBERT TAMPERE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Rahvaluulekogujad Olga Jõgever, Udo Mägi ja Selma Lätt on sobitanud sõprust seto koeraga (1953)

RICHARD VIIDALEPP / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kõinastu lambakarjane Mare Lember rääkis augustis 1937 Marta Viidalepale ning külalastele rahvamängudest ja –tantsudest. Koer valvas samal ajal lambaid

Ristlen koplites ja karjatänavates, kuni jõuan rohtunud õuele. Väikene koeranähvits kargab trepilt vastu, hambad irevil. Ah neid kurje koeri küll! Alati ole nende pärast hirmu täis! Seisan nagu hunnik õnnetust, kuni tuleb toast vanem naine koera keelama ja kutsub mu lahkesti sisse.

(Armilda Hallik, Jõhvi ja Iisaku, 1937)

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

LILIA BRIEDIS / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kasispea küla koer kuulab oma perenaist Helene Tilka laulmas, Ingrid Rüütel kirjutab sõnu üles. Kuusalu (1969)

OLAV KIIS / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Raugi küla laulikute Maria Paisti ja Ida Vaheri pildile on jäänud ka koeraga sõbrunenud folklorist Ingrid Rüütel. Muhu (1975)

HERBERT TAMPERE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Anna Laanmaa, Jaak Kõdar ja Maali Lepik. Abja, Tedremäe talu (1961)

Tänane lindistamine käib koerte ja kasside rahutu ronimisega igale poole ja põrandal kontidega kolistamisega. Vanainimene ise on ka muidugi närviline, kõneleb ühtelugu laulude vahele ja vannub koeri ja kasse. Teeme, mis saame, aga midagi head sest ei tule. Pole parata, see on ekspeditsiooni olustik.

(Erna Tampere, Puhja, 1994)

Liina Saarlo (1974) on Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur. Teadustöös on uurinud Eesti regilaule.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

TELESKOOP.EE

AINULT HEAD TELESKOOBID

Sky-Watcher

SkyWatcher Evostar 102/1000
EQ3-2 ekvaatorilisel monteeringul
Klassikaline akromaatiline läätsteleskoop
D=102 mm
F=1000 mm
2" diagonaal
25 mm ja 10 mm okulaar
6x30 optiline sihik-otsija
EQ3-2 ekvaatoriline monteering alumiiniumist kolmjalal.
539 €

SkyWatcher StarQuest 130P
Paraboloidse peapeegliga reflektor
Ø=130 mm
F= 650 mm
Suhteline ava F/5
Okulaarid 10 mm ja 25 mm
Punatäpp otsija
Uue disainiga Eq/AltAz monteering kolmjalal
369 €

Bresser Quasar 80/900 EQ
Ø=90 mm
F=900 mm
Akromaatiline läätsteleskoop ekvaatorilisel monteeringul. Komplektis on kaks okulaari, päikesefilter, nutitelefoni adapter pildistamiseks. Täiskomplekt alustavale astronoomiahuvilisele - optikatoru, statiiv, okulaarid, punatäpp otsija ja muud lisad. Kasutatav nii öösel kui päeval.
295 €

BRESSER

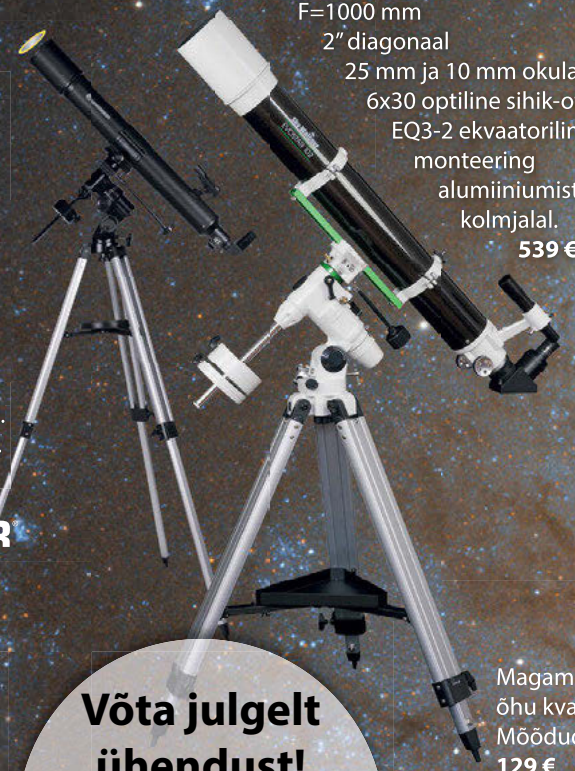

Võta julgelt ühendust!

Ostueelne ja -järgne nõustamine eesti keeles.

CO_2 indikaator

ruumi siseõhu kvaliteedi hindamiseks

Magamistoa, kabineti jne õhu kvaliteedi hindamiseks. Mõõdud 110x33x123 mm
129 €

Klassiruumi, elutoa ja muu suurema ruumi õhu kvaliteedi hindamiseks. Mõõdud 388 x 43 x 288 mm
269 €

- **CO_2 indikaator,** mis annab märku, kui on vaja ruumi tuulutada
- ühik on ppm (*parts per million*), mille näit võiks jääda alla 1000 ppm; selle näidu ületamisel tuleb ruumi tuulutada
- lisaks näitab seade õhutemperatuuri ja suhtelist õhuniiskust

Biolux LCD Touch HDMI
Uus puutetundliku ekraaniga mikroskoop, mille pildi saad otse ekraanile kuvada (mikro-HDMI)! Suurendus 30x-1125x. 5 Mpix CMOS sensor.
319 €

Mikroskoop Biolux NV
Suurendus 20–1280x. Kohver ja vajalikud tööriistad, PC okulaar (1280x720 px), pealt- ja altvalgustus, peennihikuga slaidihoidik
Sobilik lapsele ja koolile!
155 €

Stereomikroskoop Analyth STR 10x-40x
Suurendus 10x, 20x, 40x. Toide AA patareidelt, USB kaabliga või vooluvõrgust.
Putukad, kahjurid, mineraalid, margid, mündid, trükkplaadid jne
239 €

E-pood: **teleskoop.ee**
Helista: **528 9895**
Kirjuta: **taevatoru@teleskoop.ee**
facebook.com/teleskoop.ee

Taust: Galaktika NGC 4651, ESA/Hubble & NASA, D. Leonard

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

FOTOD: LAURI KULPSOO

RAHVAUSUND EILE JA TÄNA EHK KURADIST KOROONAVIIRUSENI

Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professori ÜLO VALGUGA vestles Horisondi peatoimetaja ULVAR KÄÄRT.

Olete praegu Eestist ära Californias. Mis te seal teete?

Töötan 2021. aasta sügissemestril Berkeley's California ülikooli antropoloogiaosakonnas, kus õpetan kaht folkloristikakursust. Bakalaureuseõppe kursuse pealkiri on „Folkloristika ja demonoloogia" ja sinna kõik soovijad paraku ära ei mahtunud, sest 50 üliõpilase ülempiir sai kiiresti täis. Küllap on demonoloogia nimetusel omamoodi sõnamaagiline toime, mis huvilisi kokku toob. Kui oleksin kursuse nimetanud teisiti, näiteks „Usundilise muistendi žanrispetsiifika" või „Rahvausundi retrospektiivne uurimine", siis küllap oleks huvi palju väiksem. Selle aine keskmes on rahvajutud ja uskumused vaimolenditest, maagiast ja suhtlemisest teispoolsusega nii minevikus kui ka tänapäeval. Teine oluline teema on võõra ja teistsuguse demoniseerimine, mis on endiselt aktuaalne.

Lisaks on siin mu õpetada üks doktoriõppe kursus, mis kannab palju igavamat pealkirja: „Traditsiooni- ja modernismiteooriad". Selle põhiteema on folkloristika kui eriala kujunemine ning suhe mitmesuguste mõttevooludega: rahvusromantismist kuni marksismi, postkolonialismi ja ontoloogilise antropoloogiani välja. Kord viie aasta jooksul saame Tartu ülikoolist taotleda vaba semestri teadustööks ja enesetäiendamiseks. Õpetan siin kolmel päeval nädalas ja ülejäänud aega veedan niisamuti meeldivalt: valdavalt lugedes ja kirjutades teadusteemadel, milleks Tartu ülikoolis aega napib.

Kas sel on ka põhjus, miks te just selles ülikoolis olete?

Berkeley folkloristikaprogramm on Ameerika Ühendriikides legendaarne, sest siin on õpetanud ridamisi silmapaistvaid folkloriste, nagu Archer Taylor, William Bascom, Alan Dundes ja teised, kelle juhendamisel on siit välja kasvanud mitmeid rahvusvahelisi tippteadlasi. Nüüd töötab Alan Dundesi nime kandva folkloristikaõppetooli professorina Charles Briggs.

Eesti teadustraditsiooniga seob Berkeley folkloriste rahvaluulearhiiv, millele pani aluse Dundes.

Kuigi folkloor on kõikjal omanäoline, ei saa öelda, et Eesti ja Ameerika folkloristikal oleks suur sisuline või kvalitatiivne vahe. Meie vastu tuntakse huvi ning meil on teemasid ja mõtteid, mida pakkuda. Küll on Eesti ja ühendriikide erinevus mastaabis ja akadeemilises mitmekülgsuses, mida Berkeley antropoloogiaosakond saab endale lubada. Professuure on paarkümmend, lisaks hulk teisi õppejõude, ka välisõppejõude, nagu mina, kes pakuvad väga eripäraseid kursusi, mis võimaldavad põhjalikult süveneda. Ka Tartu folkloristika on väga mitmekülgne, kuid alati on põnev suhelda mujal töötavate teadlastega. Erinevalt Eestist pole õppejõul siin muud suuremat muret, kui vaid tegelda teadus- ja õppetööga, mitte

Kuigi folkloor on kõikjal omanäoline, ei saa öelda, et Eesti ja Ameerika folkloristikal oleks suur sisuline või kvalitatiivne vahe. Meie vastu tuntakse huvi ning meil on teemasid ja mõtteid, mida pakkuda.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

teaduse rahastusmuredega, mis paraku meid Eestis pidevalt saadavad.

Milliste teemade vastu sealsed pärimuseuurijad huvi tunnevad?
Näiteks lingvistilise antropoloogia elav klassik William Hanks kirjutab mahukat raamatut oma kaheksateist aastat kestnud sõprusest maia šamaaniga, kes jagas temaga oma maailmapilti ning pärimuslikke teadmisi, mis on näiteks vaimolendite ja jumalate kohta väga detailsed. Aga teadus ei saa piirduda andmete kogumisega, vaid need vajavad tõlgendamist, sidumist olemasolevate teadmistega ning teoreetilist refleksiooni. Just sellega Hanks nüüd tegelebki.

Samas antropoloog Aleksei Jurtšaki uurimisteema on Lenini aju ning tema surnukeha, õigemini on see ühe pika ajalooga Moskva teadusinstituudi töö, mis kutsuti ellu Lenini surma puhul. See on suhteliselt vähe tuntud peatükk 20. sajandi teadusloos, mis jätkub praegugi.

Folklorist Timothy Tangherlini tegeleb vandenõuteooriate ja koroonahirmudega, sidudes neid varase uusaja nõidususkumuste ja nõiaprotsessidega. Ta on näidanud, et tänapäevane vaktsiinivastasus sai alguse mõnikümmend aastat tagasi interneti perefoorumite jututubades. Siis toimus paradoksaalne nihe mõtlemises, mis aja jooksul on üha võimendunud. Kui hävitavad tõved vaktsiinide toimel taandusid ega kujutanud enam otsest ohtu, unustati need ja hädaohule leiti uus allikas. Haiguste asemel sai uueks vaenlaseks vaktsiin. Rahvausundilisele mõtlemisele on omane, et see vastandub mõnikord ametlikule doktriinile ja kui riik oma institutsioonide vahendusel vastab sellele süüdistustega rumaluses ja ebausus, siis vastasseis ainult süveneb. Eesti olukord koroonarindel paistab just selles valguses ja siin pole midagi uut.

Folkloor annab sageli tunnistust sellest, et inimene ei ole ratsionaalne, vaid väga isepäine ja umbusklik olend, kellega on siiski võimalik inimlikult rääkida ja juhatada ta mõistlike otsuste juurde, mille ta saaks teha oma peaga. Samas pole üllatav, et tänapäeva materialistlikus maailmas on rahvausundis eriline tähelepanu inimkehal ja tervisel, mitte hingel, vaimul või millelgi veel abstraktsemal.

Teile endale on teadustöös huvi pakkunud vanakurat. Kuivõrd tähtis tegelane on kurat meie pärimuses?
Kuna eesti folkloori hakati massiliselt jäädvustama 19. sajandi lõpul, kajastub selles suurel määral omaaegne mentaliteet. Luterliku rahvana oli meil omal ajal väga palju tegemist kuradiga, kes on ülemöödunud sajandi rahvausundi absoluutne valitseja. Samas on tema positsioon inimeste maailmapildis vastuoluline: osalt selle tõttu, et temasse on sulandunud nii teisi vaimolendeid kui ka mõttelist kurjust. Kurat võib inimese füüsiliselt minema tassida või ära õgida, aga niisamuti on ta kuri vaim, kes meelitab inimest pattu ja ühtlasi karistab selle eest.

Varaseid folkloriste huvitas mittekristlik osa Eesti pärimuses. Näiteks pastor Jakob Hurt ei tahtnud oma küsitluskavas „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele“ (*Hurda 1888. aasta üleskutse, millega algas Eestis ulatuslik rahvaluulekogumine – toim*) midagi teada kuradi kohta, sest küllap paistis kurat talle teoloogilise probleemina, mitte Eesti vanavara esindava mütoloogilise olendina. Läks veidi aega, kuni Matthias Johann Eisen – samuti vaimulik – hakkas kuradit tõlgendama folkloorse tegelasena.

Mu ammuse väitekirja üks põhijäreldusi seostub ehk omaaegse külaühiskonna hirmudega. Kui kurat on maise maailma valitseja, siis kipub ta kehastuma kõikjal ja kõiges, näiteks teel kohatud võõrastes inimestes, kodu- ja metsloomades ning ebatavalistes loodusnähtustes. Saba ja sarvedega fantastiline peletis on rahvausundis pigem tagaplaanil, sest tähelepanu oli maises ilmas toimetaval hingevaenlasel, keda kiriku õpetuse kohaselt tuli igal sammul tõrjuda. Seda ka tehti ja pole üllatav, et eesti rahvausundi kõige universaalsem tekst on meieisapalve, kus on ka read „päästa meid ära kurjast“.

Väga raske on näha omaaegset eesti rahvausundit ja rahvakultuuri mittekristlikus valguses. Võime ju valida välja üksikuid elemente, kujutelmi ja tavasid, mis otseselt ristiusku ei puuduta, aga 19. sajandi üldpilt on samavõrd kristlik nagu tänapäevane Eesti on pigem meedia ja uue vaimsuse usku. Õnneks jätkub ka valgustuslik töö meenutamaks teadusliku mõtlemise vajalikkust, mida tänuväärselt esindab ka ajakiri Horisont. 19. sajandi algul kutsus eestlasi mõistusele pastor Otto Wilhelm Masing, kes „Maarahva Nädalalehes“ selgitas, et vaimud, kummitused ja isegi kurat

Tänapäeva materialistlikus maailmas on rahvausundis eriline tähelepanu inimkehal ja tervisel, mitte hingel, vaimul või millelgi veel abstraktsemal.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

on vaid „tühja mõtte petmised“. Nüüd on valgustuslik roll teadlastel, kes peaks ilmutama samalaadset kannatlikkust, et kahtluse alla seada ja ehk isegi ümber lükata uuema aja rahvauskumusi. Folklorist näeb, et see on lootusetu võitlus, aga teadlaste valgustuslik pühendumus ja missioonitunne väärivad lugupidamist.

Võime olla õnnelikud, et meil on valida alternatiivide vahel: kas osata hinnata teaduslikku ratsionaalsust ja sellega kaasnevat kriitilist skeptilisust või minna kaasa rahvausundiliste kujutelmadega, mil pealegi on oma maagilis-poeetiline võlu. Suurel osal inimkonnast seda valikut ei ole, sest rahvausundiline ja maagiline elutunnetus on nende argine reaalsus, millesse teaduslik mõtlemine paraku ei ulatu. Selle kohta on palju näiteid, olgu need kas Peter Geschiere uurimused tänapäeva Aafrika nõiduseusust või Tartu folkloristide Margaret Lyngdohi ja Kikee Bhutia tööd Kirde-India rahvaste demonoloogiast, mis avaldub argises käitumises ning usaldamatust külvavates hirmujuttudes.

Te olete ju ka ise India usundeid uurinud.

Mittekristlikest religioonidest on mind eelkõige huvitanud hinduism ja selle rahvapärased vormid. Lääne inimene peab hinduismi üldjuhul vaimseks, filosoofiliseks ja vägivaldsusetuks religiooniks, aga India argielus avaldub teistsugune pilt. Endiselt on olulised astroloogia ja kastisüsteemiga seotud toidukultuur, mida me vaevalt siin oskame näha osana religioonist. Aga hinduism ongi teistsugune kui ristiusk. Selle jumalad on ühtaegu ülivõimsad ja ülimalt inimlikud kõigi oma emotsioonide, kirgede, kapriiside ja võimujanuga. Nad elavad ühtaegu kosmoses ja inimkehas, niisamuti suurtes templites ja inimeste kodustes pühamutes.

Paraku pole rahvapärasest hinduismist kuskile kadunud deemonid ja nõidusehirm. Paar aastat tagasi nõustasin üht Gauhati ülikooli folkloristikadoktoranti, kelle väitekiri käsitles hõimukülade ebaseaduslikke nõiaprotsesse, mis mõnikord lõpevad hukkamisega. Oma igapäevast leiba teenib see nõidust uuriv folklorist politseikomissarina, kelle võitlus nõidusega on ajendatud kriminaalkuritegudest, mille ohvrid kipuvad olema külaühiskonnas tõrjutud inimesed. Patuoina ja süüdlase otsimine kogukonda tabanud hädades on kahjuks ikka olnud üks mehhanisme, kuidas lihtsate vahenditega panna inimesed uskuma, et nüüd on saavutatud õiglus, ja kurjus on maa pealt minema pühitud.

Üks põnevamaid teemasid mulle on olnud Assami külanõidade ja teadmameestega seotud pärimuse uurimine Mayongis – piirkonnas, mida on pikka aega peetud maagiliste kunstide keskuseks. Mõnd rahvatarka olen külastanud kümneid kordi enam kui kümne aasta vältel, osalt kuulates üha uuesti juba tuttavaid tõestisündinud lugusid (ehk usundilisi muistendeid) nõidadest, kes muudavad end tiigriteks

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

või sigadeks, ja nõidade abivaimudest, kelle riukaid kardetakse. Üks neist unustas oma abivaimule ohvri toomata ja see maksis tema pojale elu. Tujukas vaim tappis lapse.

Selgunud on süžeede stabiilsus läbi aja, kusjuures faktilised andmed – tunnistajad, juhtumite toimumiskohad ja sündmuste ajad – varieeruvad märkimisväärselt. Sellest saab järeldada kultuuride erinevusi tõese info väljaselgitamisel. Kui meile on tõe kriteeriumiks faktilise info paikapidavus, siis teistsuguse mõtteviisiga kultuurides loeb eelkõige jututõde, mille puhul faktilised andmed on pigem kõrvaldetailid, mis jutu tõeväärsust oluliselt ei mõjuta. Osalt kehtib sama seaduspära tänapäevases Eesti rahvausundis, kus usukujutelmade ülekordamine vahendatud kogemusjuttude näitel mõjub veenvamalt kui teadlaste esitatud faktipõhine teadmine. Valeuudised on ägedamad kui igav tegelikkus.

ÜLO VALK

- **Sündinud 25. augustil 1962 Tartus.**
- **Kooliteed alustas Miina Härma nimelises Tartu 2. keskkoolis.**
- **1986. aastal lõpetas Tartu ülikooli (TÜ) eesti filoloogina. Seejärel töötas keele ja kirjanduse instituudi rahvaluulesektori laborandi, teaduri ja vanemteadurina, 1993. aastast ka TÜ lektorina. 1994. aastal valmis doktoritöö kuradi kujutamisest eesti rahvaluules.**
- **Alates 1995. aastast olnud TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli juhataja, esialgu erakorraline ning alates 1998. aastast korraline professor.**
- **Aastatel 2000–2001 folkloristika külalisprofessor Berkeley's California ülikooli antropoloogiaosakonnas. Samuti töötab seal ka tänavusel sügissemestril.**
- **2003–2004 töötas Fulbrighti stipendiaadina Pennsylvania ülikooli etnograafia- ja folkloristikakeskuses.**
- **Peamised uurimisteemad on folkloori žanriteooria, usundiline folkloor sotsiaalses kontekstis ja India rahvausund.**
- **Tema juhendusel või kaasjuhendusel on valminud 20 doktori- ja 20 magistritööd.**
- **Üle 260 publikatsiooni autor või kaasautor.**
- **2005–2009 rahvusvahelise rahvajutu-uurijate seltsi (ISFNR) president ning kuni käesoleva aastani asepresident. Akadeemilise rahvaluule seltsi, Gustav Adolfi Rootsi rahvakultuuri kuningliku akadeemia, Eesti akadeemilise orientaalseltsi, Ameerika folkloriseltsi ja Eesti akadeemilise usundiloo seltsi, rahvusvahelise religiooni ajaloo assotsiatsiooni (IAHR), rahvusvahelise etnoloogia- ja folkloriseltsi (SIEF) ning Euroopa usundiloo assotsiatsiooni liige.**
- **Aastast 2020 ajakirja Numen: International Review for the History of Religions peatoimetaja; kuulub mitme väljaande toimetuskolleegiumisse.**
- **1996 pälvis Euroopa akadeemia noore teadlase preemia, 2006 Eesti teaduse populariseerimise eest teise preemia, 2017 Soome Kalevala seltsi teaduspreemia ja 2019 Eesti folkloristika aastapreemia. 2019. aastal valiti Ameerika folkloriseltsi auliikmeks.**
- **Vabal ajal meeldib lugeda, ringi lonkida ja jalgrattaga sõita, sest siis tulevad pähe kõige paremad mõtted.**
- **Peres kasvab kaks tütart, suured lapsed elavad oma elu.**

Miks on endist viisi tähtis pärimust uurida ja talletada?

Niikaua kui pärimust on kogutud ja uuritud, on selle tegevuse mõttekuses ka kaheldud. Jakob Hurdal tuli oma oponentidele korduvalt vastata, näiteks poleemilises artiklis „Mida rahvamälestustest pidada". Hurda jaoks esindas pärimus eestlaste kirjutamata ajalugu. Tänapäeva folklorist näeb pärimuses pigem ühiskondliku mõtte ja inimese loovuse väljendust, mille esmane kontekst on seesama ajajärk, milles pärimus elab. Seejuures saab pärimusprotsessi uurida ka kui teadmiste ja oskuste pikaaegset edasiandmist, mil pole algust ega otsa.

Kui otsime Eesti kultuuri eripära läbi aja, siis selle üks iseärasusi ongi rahvaluule kogumise ja folkloristika silmatorkav osakaal humanitaarteadustes. Dorothy Noyes on kirjutanud traditsioonide jätkamisest kui kellegi omaksvõetud vastutusest ja samalaadne on tänapäeva folkloristi vastutus Eesti teadus- ning kultuuriloos. Jäädvustatud pärimuse väärtus ajas kasvab ja selle kaudu on võimalik mõista meist üha kaugemale jäävaid põlvkondi ja nende mõtlemist. Ükskord paistame ka meie oma järeltulijatele niisama uurimisväärsed ja mõistatuslikud, kui ülemöödunud sajandi eestlane tundub nüüd meile. Ometi pandi just siis, rahvaluule kogumise algusaegadel ja osalt rahvaluule väärtustamise kaudu alus eesti rahvusele ja tulevasele riiklikule iseseisvusele, mille vajalikkuses me ei kahtle.

Suur osa tänapäevasest folkloorist elab oma argipäevast elu internetikeskkonnas ja selle uurimisest on saanud üks olulisi suundi. Ei saa öelda, et internetifolkloor oleks midagi täiesti omalaadset, vaid pigem on uus keskkond loonud uued tingimused pärimuse eluks.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Praegusel ajal ei saa pärimuseuurijad vist üle ega ümber virtuaalmaailmas toimuvast?

Tõsi on see, et suur osa tänapäevasest folkloorist elab oma argipäevast elu internetikeskkonnas ja selle uurimisest on saanud üks olulisi suundi. Ei saa öelda, et internetifolkloor oleks midagi täiesti omalaadset, vaid pigem on uus keskkond loonud uued tingimused pärimuse eluks – ja pakub meile parasjagu peamurdmist, mida kvalitatiivselt uut saame selle põhjal folkloori kohta öelda.

Muidugi peame seejuures seda uut keskkonda väga hästi tundma, et üldse midagi järeldada. Väga hea on õppida laste ja üliõpilaste käest, kes muidugi pole lapsed, vaid enamasti väga nutikad ja teadmisjanulised inimesed. Aastaid tagasi kirjutas üks Tartu üliõpilane mu kursusel lõputöö internetimeemidest. Mul polnud tookord Facebooki-kontot ega olnud aimugi, misasjad need on. Nii lõin eksliku seose Richard Dawkinsi meemiteooriaga ja kirjutasin üliõpilasele vastuseks midagi üsna mõttetut. Nüüdseks on meemist saanud üldteada folkloorižanr, mida uuritakse üsna laialt; tookord sain aga just üliõpilaselt hea õppetunni.

Üks suuri muutusi, mille internetikeskkond on kaasa toonud, on globaliseerumine ja pärimuse plahvatuslikult kiire levik. Seejuures on internet loonud ka väikseid pärimusrühmi ja võrgustikke, mis koonduvad sotsiaalse kuuluvuse, hobide või uskumuste ümber. Internet toob nähtavale ja jäädvustab folkloorset loovust, mis muidu kestaks vaid viivu ja ununeks. Nii on virtuaalmaailm uurijale ammendamatu allikas, samuti keskkond teadmiste vahendamiseks. Eestis ilmub mitu väga heal tasemel folkloristika veebiajakirja.

Kuidas teist üldse sai pärimuseuurija?

Kui hakkasin 1980. aastal Tartu ülikoolis eesti filoloogiat õppima, teadsin kohe, et valin erialaks folkloristika. Peale kohustuslike ainete õppisin Linnart Mälli juures sanskriti keelt ja osalesin omaaegse orientalistikaringi töös. Mäll oli sügavate filosoofiliste huvidega budistlik mõtleja. Mind huvitas aga veedade mütoloogia ja rahvausund ning kui pärast Vene aja lõppu sai võimalikuks Indiat külastada, viis mu esimene reis mind jälgima Lõuna-India külajumalatega seotud öiseid rituaale ja seejärel Kesk-India hõimurahva bhilide pühakohtadesse. Mu kadunud India kolleeg Lourdusamy oli bhili folkloori suurkoguja ning uurija, kes andis välja ka esimesed bhilikeelsed raamatud, mis muidugi olid sisult folkloorsed.

Pärimuse uurimise võlu seisnebki selles, et alati on võimalik luua välitöödel uusi allikaid ja uurida midagi täiesti uut. Maailm on erakordselt põnev oma kultuurilises mitmekülgsuses ja nüüd on kõik võimalused olemas, et õppida keeli ja luua uut teadmist selle kohta, mis varem oli kättesaamatu. Saame olla abiks neile rahvastele, kel veel ei ole omakeelseid professionaalseid folkloriste. See on töö, mida teeme Tartu ülikoolis nii ingliskeelses magistriõppes kui ka doktoriõppes. See on võimalik, sest Eesti folkloristika on heal järjel ja meie juurde tahetakse tulla õppima ka väga kaugelt. Muidugi toetab rahvusvaheline õppetöö Eesti oma pärimuskultuuri uurimist, mille eest vastutame samavõrd kui folkloristika tuleviku eest 21. sajandil. •

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

KADRI TAMM

„HIMU ON KIRJUTADA, AGA NAPP AEG PANEB JUTU NAHKA“

Kirjad rahvaluulekogujate ning kogumistöö algatajate-korraldajate Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni vahel liikusid kiiresti (nt Eestist võis saadetis Peterburi või Kroonlinna kohale jõuda juba ülejärgmisel päeval). Nende sisu ei piirdunud ainult rahvaluuleteemadega – tihti vajasid kaastöölised nõuandeid ja toetust ka muis, sh isiklikes hingelistes või ainelistes asjus. Võõrsil teeninud noormees Mart(in) Rekkaro oli mitmes mõttes tüüpiline, kuid samas isikupärane 19.–20. sajandi vahetuse rahvaluulekoguja.

Kaastöölised võõrsil ja tsaariarmees

Jakob Hurt ja Matthias Johann Eisen olid ametivennad, mõlemad õppinud teoloogiat Tartu ülikoolis ja töötasid kogumise kõrgajal pastoritena väljaspool Eestit: Hurt Peterburi eesti Jaani koguduses (1880–1901), Eisen esmalt Ingerimaal ning siis Kroonlinna Nikolai soome-rootsi-eesti koguduses (1888–1912), olles ka Balti mereväe pastor.

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kaasaegsete mälestuste kohaselt olevat pastor Matthias Johann Eisen pidanud Kroonlinnas jutlusi viies keeles, rääkides peast, kuid kuna ta olevat eesti teenistustel ekselnud rahvajuttude ja -laulude radadele, tuli eestikeelseid jutlusi vaimulike ülemuste käsul hakata paberilt ette lugema. Fotol Eisen Kroonlinnas

Enamik Hurda ja Eiseni vabatahtlikke kaastöölisi – kummalgi oli neid tublisti üle tuhande – elas Eestis, kuid innukaid rahvaluulekogujaid oli ka mujal Tsaari-Venemaa aladel töö- ja elukoha leidnute, maaotsinguil välja rännanute ja sõdurite seas (nt Poolas, Soomes, Lätis, Mandžuurias jm).

Martin Rekkaro kirjad on algul tulnud kodukohast Raikkülast, seejärel Venemaalt Ljubanist, Peterburist, Jamburgist ja Tallinnast. Ta on aastail 1897–1925 läkitanud Eisenile 35 saadetist koos kaaskirjadega (kokku 572 lk).

Juba neljandast kirjast, saadetud 1898. a märtsis, selgub: *Mina lähen nüüd Venemaale suveks teenistusse [---]. Vana aadressi järel ei ole enam vaja saata vastust*. Ljuban, kuhu Rekkaro suundus, asus Peterburist 85 km kaugusel Nikolai raudtee ääres ning oli Peterburi elanike armastatud suvitus- ja aiapidamiskoht. Kahjuks ei ole Rekkaro täpsemalt kirjeldanud tööd sealse juurviljakasvataja Juri Jurjevitši juures, küll aga on korduvalt kurtnud, et töö kõrvalt jääb vähe aega vanavara kirjapanekuks. Nii on näiteks ühe pooliku mahakriipsutatud jutu kõrvale leheservale kirjutatud: *Napp aeg pani jutu nahka!*

27. novembril 1900 on kiri Eisenile tulnud juba Izmailovi polgust Peterburist. Kas Martin Rekkaro oli läinud teenistusse liisuga üldise sõjaväekohustuse korras või vabatahtlikult, nagu tegi näiteks teine Hurda ja Eiseni kaastööline Peäro August Pitka (kirjanikunimega Ansomardi), kirjavahetusest Eiseniga ei selgu. Ka ei kirjuta ta oma teenistuskäigust lähemalt. Ent 14. jaanuaril 1901 palub ta oma *viletsa kirjaga leppida, sest see on ühe käega kirjutatud*. Märtsis tuleb kiri veel Izmailovi polgust, kuid oktoobris juba Peterburist Fontankalt – telegraafiteenistusest. Järgnevatest Peterburi eri aadressidelt saadetud kirjadest ilmneb, et kirjutaja on aina olnud raudteel: liikunud ühest paigast teise.

Janu kirjasõna ja kirjutamise järele

Korduv motiiv kirjades on suur „himu kirjutada“ ja ajapuudus. Näiteks 30.10.1901: Teenistus (*служба телеграфа*) *tarvitab teine kord kogu öö ära,*

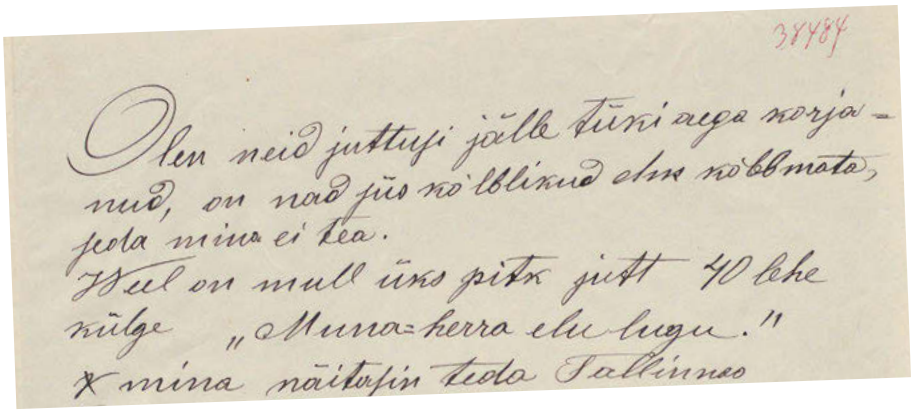

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

sagedasti raudtee peal väljas. Siiski sai Rekkarost M. J. Eiseni suurim Rapla kihelkonnast pärit koguja.

Ka Eisen ise oli suur kirjamees: temalt ilmus luuletusi, jutte ja näidendeid, ta tõlkis ja mugandas, koostas kalendreid ja tähtsate meeste elulugusid, palveraamatuid ja jutluste kogumikke jne. Mittetäieliku bibliograafia põhjal on tema sulest ilmunud 256 raamatut ja 505 kirjutist perioodikas, kokku 761 nimetust (umbes 13 tööd aastas).

Nagu paljud teisedki, on M. Rekkaro mitme jutusaadetise kaaskirjas tänanud Eisenit kingituste, peamiselt raamatute eest. 1899. aasta kevadises kirjas aga palub: *Kui Teil võimalik on, siis palun omale saata üks Kalender, 1899 aasta, mida mina unustasin ostmata.*

Ajaks, kui Rekkaro kogumistööd alustas, oli trükist ilmunud ka neli osa Eiseni koostatud naljandikogumikke. Nii on hästi mõistetav tema ootus: *Enamiste igas tseitungis on kuulutused: Praegu ilmus trükist: (se ja teine raamat). Suure igatsusega ja himuga võtan lehe kätte, et näha: kas on ehk Eisen'i rahva luule kogust? Aga kõik lootus on tühi, nagu Juutidel „Messija" ootamine. Eesti rahvas, kes „Rahva naljasid" on lugenud, ootavad suure igatsusega „Viiet Rahva nalja", ja tahavad juba lootust kautada, selle mõttega: „Kes teab, kas ongi enam tulemas, ehk on se vara juba kõik kätte antud!" Seda teab üksi see, kes pea kohal on!*

Väike mure, kas jutud ikka „on kokku seatud nagu õigus", on samuti kaastöölistele väga iseloomulik. Näiteks 07.03.1899 on pandud kirja read: *Olen neid juttusi jälle tüki aega korjanud, on nad siis kõlblikud ehk kõlbmata, seda mina ei tea.*

Aga järgmised kogumikud ilmusid siiski („Wiies Rahwa nali. 165 rahwa suust üles kirjutatud kentsakat jutukest" 1901 jt) ning neis oli ära trükitud ka M. Rekkaro saadetud naljandeid. Peale Eiseni raamatute on tema kirjapanekud jõudnud hilisematesse väljaannetesse (nt 35 teksti Rudolf Põldmäe koostatud raamatus „Eesti rahvanaljandid I" (1941) jmt). Kahekümneaastaselt Juhannes Baumingult 1899. a kirja pandud muinasjutt „Võidetud kuningatütar" on ilmunud „Eesti imemuinasjuttude kuldraamatus" (2015) ning samuti võib Rekkarot kogujana leida mitmest nüüdisaegsest andmebaasist.

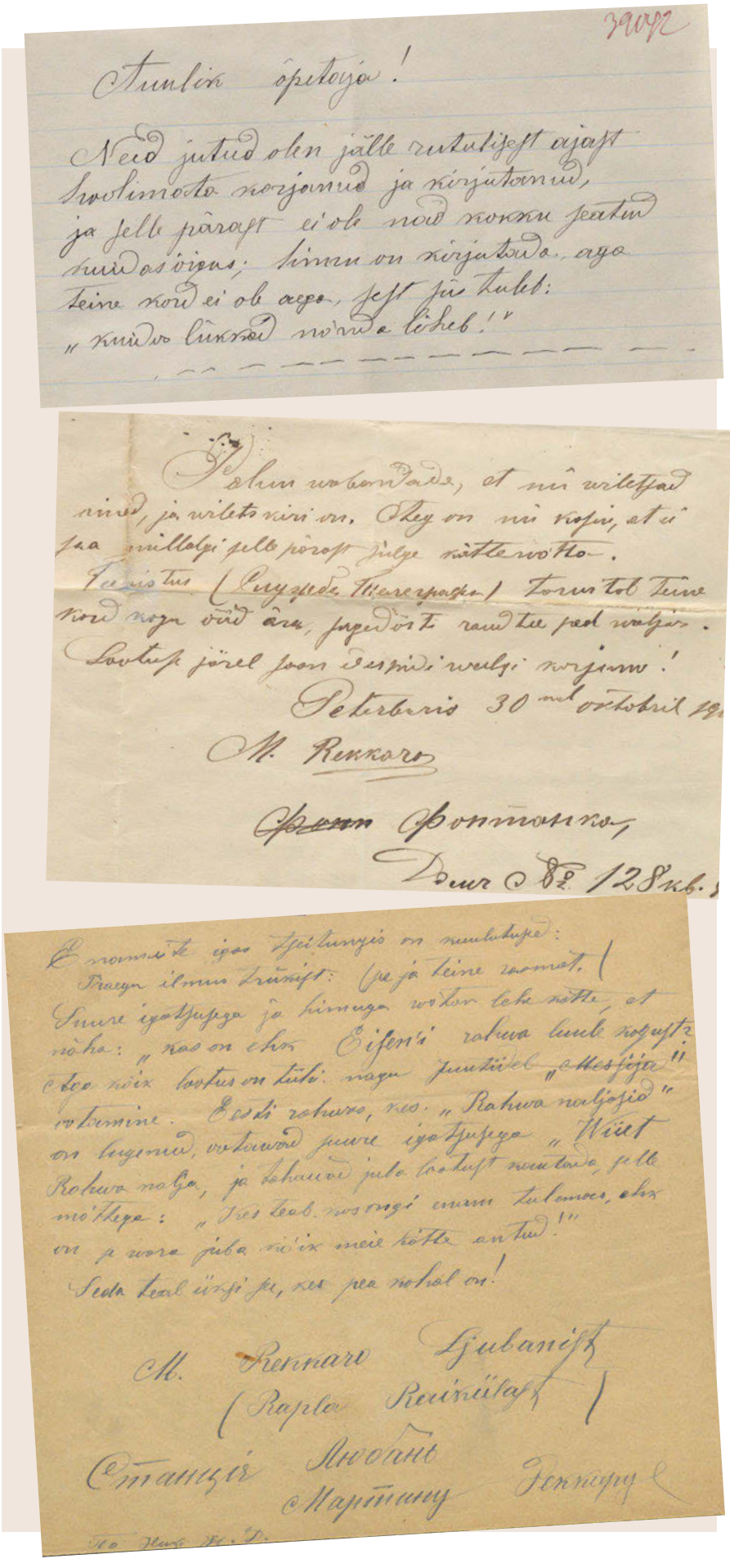

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

NIMI JA INIMENE

Uurijad ja arhivaarid on sageli hädas sellega, et rahvaluulekogujad ei ole oma eesnimesid välja kirjutanud, vahel on kirja lõpus piirdutud ka ainult initsiaalidega. Inimese täisnime ei ole alati peetud nii oluliseks ja üheseks, nagu oleme harjunud tänapäeval. Kaastöölised on oma nime võinud eri aegadel kirjutada eri moodi, kõnelemata erinevustest tsaaririigi ametlike dokumentide ja tavakasutuse nimekujude vahel ja nimemuutmistest; sageli tunti külaühiskonnas inimesi hoopis hüüd- või talunimede järgi jne.

Ka Rekkaro on oma kirjad allkirjastanud toona tavapärasel moel: M. Rekkaro Raikkülast. Siiski on ta aadressis kasutanud venepäraseid nimekujusid *Мартын*, *Мартинь* ja *Мартин* ning vahel ka eesti kuju *Martin*. Nii on ta rahvaluulearhiivi registrites ja kartoteekides, ilmunud tekstikogumikes jm kirjas Martin Rekkarona.

Rapla koguduse sünnimeetrikates sobivast ajavahemikust ühtegi Martin Rekkarot ei ole. Küll aga on 30. augustil 1878 sündinud Mart Rekkaro, kelle vanemad on Juhan ja Kai Rekkaro. Rekkaro nime kandjaid on Rapla kandis olnud palju, kuid Eiseni kirjasaatja Martin on terve hulga jutte kogunud just Juhan ja Kai Rekkarolt Raikkülast. Samuti klapib 1878. aastal sündinud Mart Rekkaro vanus Martini tsaariväkke mineku ajaga.

Rahvusarhiivis on hoiul Eesti vabariigi kontroll-opteerimise komisjoni Petrogradi osakonnast 1920. aasta suvel Mart Rekkarole (Juhani p) väljastatud kodakondsustunnistuse konts (juures ka foto). Peale selle on 1932. aastast metallitööstuse kutsetaotlejate isiklike toimikute seas säilinud dokumendid Mart Rekkaro kohta (Juhani p., snd. 12. sept. 1878, elukoht Bekker tehas 28–11), kellele on välja antud lukksepa ametioskuse tunnistus. Sealtsamast Tallinnast Koplist Bekkeri tehasest on tulnud ka viimane kiri M. Rekkarolt Eisenile.

Nii võib olla üsna kindel, et tegu on ühe ja sama isikuga. Nimekuju *Martin* võis tuleneda venepärastamisest (nagu nt *Antsust* võis saada *Антон* ja *Jaanist* sai kindlasti *Иван)* või lihtsalt meeldis Mardile nimi Martin rohkem. Erinevus dokumentide sünnikuupäevades (30.08 ja 12.09) tuleneb aga kalendrireformist. •

EESTI RAHVUSARHIIV

Mart (Martin) Rekkaro oli Peterburis 7. novembril 1904 abiellunud Vaivarast pärit Anette Louisa Siitasega, neil oli 1920. aastal Peterburist Eestisse saabudes viis last. Mart Rekkaro suri 1940. aastal, Anette 1968, mõlemad on maetud Tallinna Rahumäe kalmistule

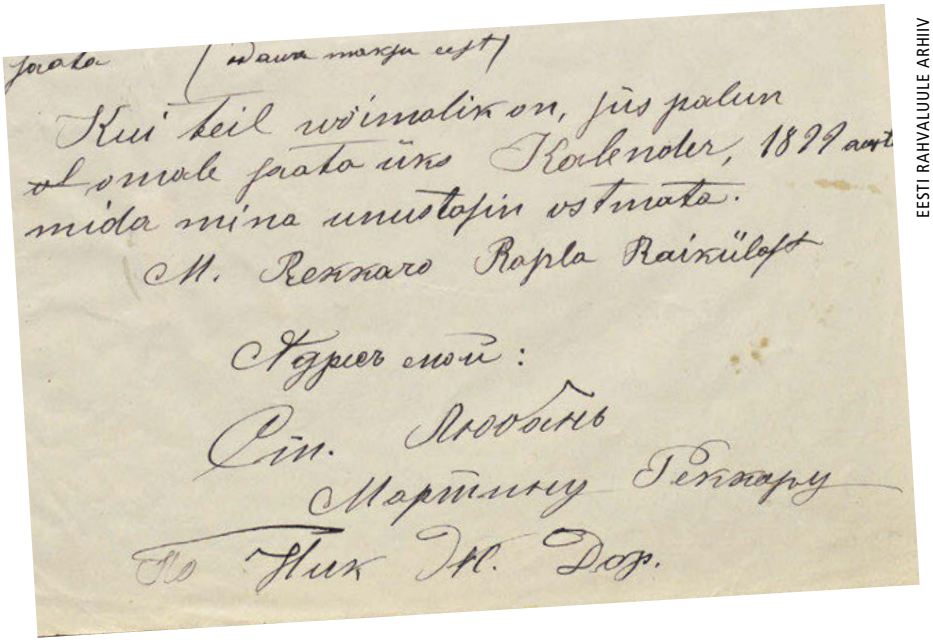

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Nii võiks olla Martin Rekkaro unistus täitunud.

Ent ta on lootnud veel rohkematki. 1925. aastal on praegu teada olevalt tulnud M. Rekkarolt viimane saadetis Eisenile Tallinnast: oma mälestuste põhjal kirja pandud 30-leheküljeline pulmakirjeldus 1901. aastast (sõitis toona Raikküla pulma Peterburist). Pikemast kaaskirjast selgub, et ta on Eisenile läbivaatamiseks ja parandamiseks pakkunud ka oma viievaatuselist kurbmängu, mis räägib *Eesti küla elust sellest samast aja järgust kust see pulma kirjelduski.* Pole teada, mida vastas Eisen, kuid 1924. aastast on säilinud ka Hans Leokese kirjastusele läkitatud M. Rekkaro kiri, kus ta palub „ristpaela all" kirjastusele saadetud näidendi tagastada, kui see avaldamiseks ei sobi. Kirjastuse märge kirja pöördel ütleb: *Käsikiri „18 aasta pärast" – Algupärane kurb mäng 5 vaatuses Eesti rahva elust tagasi saadetud 11.10.1924.* •

LOE LISAKS:

Lea Jürgenstein 2007. Pärimusele elatud elu. – Eesti Kirik, 2007, nr 36-37. http://www.eestikirik.ee/parimusele-elatud-elu/.

Rein Saukas 2002. Matthias Johann Eisen mõistatuste kogumise organiseerija ja publitseerijana aastatel 1869–1890. Mäetagused, nr 21. https://www.folklore.ee/tagused/nr21/index.html.

Tõnu Tannberg. Eestlased Vene armees impeeriumi lõpuperioodil (1900–1917). http://www.ruthenia.ru/Blok_XVIII/Tannberg_eestikeeles.pdf.

Ülo Tedre 2015, 1994. M. J. Eiseni tee folkloristikasse. Mäetagused, nr 61. https://www.folklore.ee/tagused/nr61/eisen.pdf.

Kadri Tamm, Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemarhivaar ja käsikirjakogu hoidja

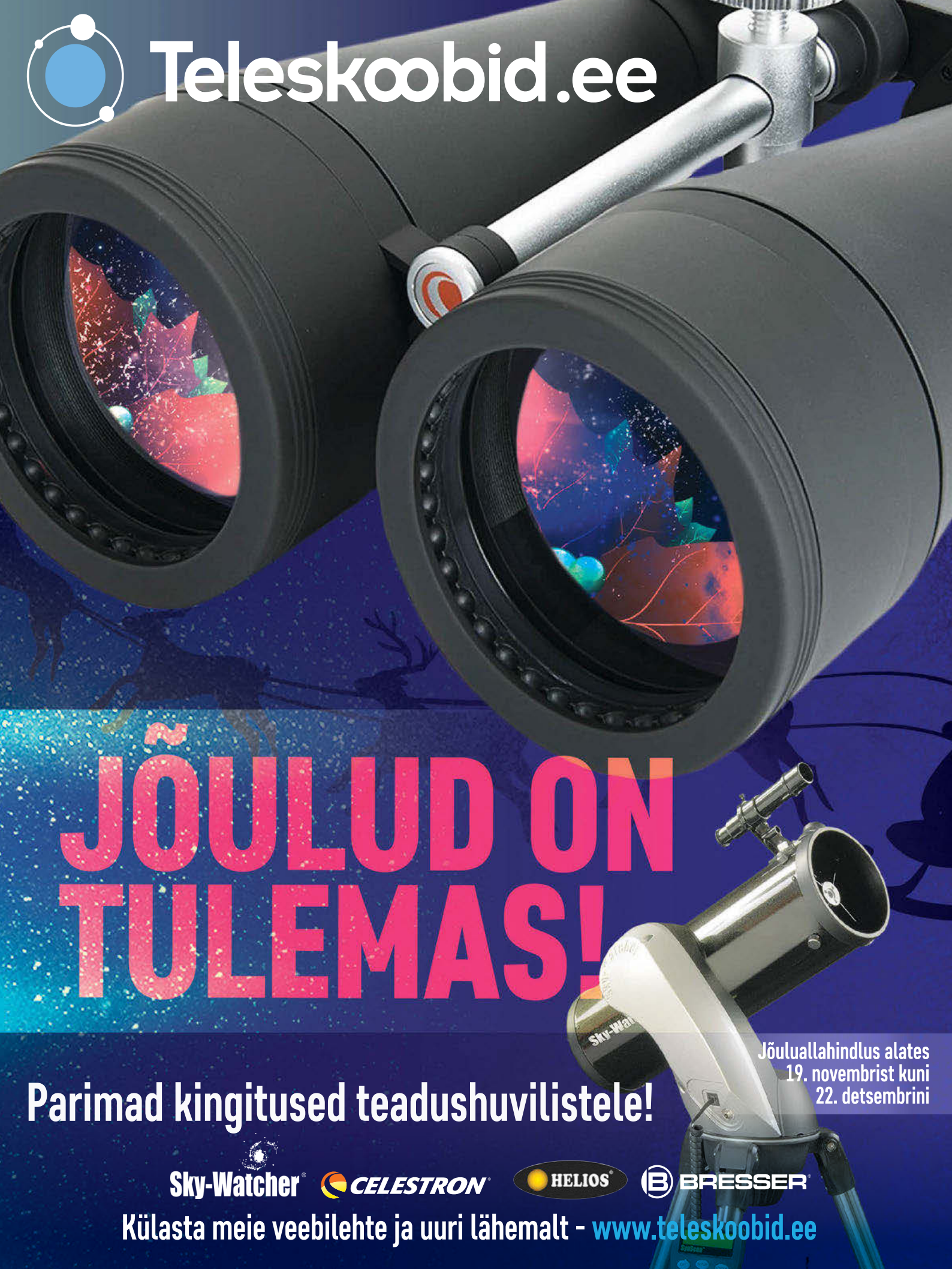
Teleskoobid.ee
JÕULUD ON TULEMAS!
Jõuluallahindlus alates 19. novembrist kuni 22. detsembrini
Parimad kingitused teadushuvilistele!
Sky-Watcher
CELESTRON
HELIOS
BRESSER
Külasta meie veebilehte ja uuri lähemalt - www.teleskoobid.ee

LIISI LAINESTE

IGAL NALJAL OLGU PIIR: EESTI HUUMOR ENNE JA NÜÜD

Kolm märksõna, mis iseloomustavad eestlasi naabrite seas ja kaugemalgi, on aeglus, vähene jutukus ja e-riik. Meie eriline huumorimeel märksõnade esikolmikusse ei jõua. Milline on eestlaste huumor? Kas selles on midagi silmapaistvalt erisugust?

Et vastata, heidame kiirpilgu eesti huumorile 20. sajandi algusest praeguseni, võttes arvesse, et ainuüksi (üleskirjutamise vääriliseks peetud) tekstiline nali ei kirjelda huumorit kogu selle ilus. Peale tekstilise huumori leidub muidki koomikažanre: situatsioonikoomika, mitteverbaalne nali jpm, mille minevikulised avaldumisvormid jäävad meile kahjuks hoomamatuks.

Eesti kõnekäändude ja vanasõnade põhjal otsustades tundub, et naer on ettevaatlikest eestlastest pigem mööda käinud. Enamasti räägitakse neis naljast ja naerust kui millestki, mis on seotud negatiivsete märksõnadega: häbi, sotsiaalsete normide mittejärgimise ja peatse õnnetusega. Enamik ütlusi manitseb, et naljaga peab piiri pidama, sest rõõm asendub kiiresti kurvastusega: *Igal naljal olgu piir / Kus naeru, sääl nuttu / Pill tuleb pika ilu peale*. Vaid alla kümnendikus ütlustest nenditakse, et naer on kasuks ja lõbusad inimesed on hinnatud kaaslased: *Ega naer nahka riku ega tühi jutt tükki võta / Naer on terviseks*.

Varaseim siiani eestikeelsetes kirjalikes allikates säilinud huumoriliik – naljand – oli peale lõbustava otstarbe samamoodi kui kõnekäänud manitsev, moraali lugev. Naljandites hoiatatakse rumaluse eest, suunatakse ja õpetatakse targalt elama. Koomilised tüüpmotiivid, nagu rumalus, tabuteemad või äärmustesse kaldumine, on pakkunud naljaainest alati ja üle ilma, sest just neile osutades saab näidata, milline oleks õigem tee.

Petta said, hiidlane!

See, mida käsitada rumalusena, on siiski aja jooksul muutunud. Näiteks vanast naljajutust tuntud kilplaste idee külvata maha hinnaline sool, et saagiga kaubeldes rikkaks saada, osutab nende rumalusele põllumajanduse vallas. 19. ja 20. sajandil oli see tuntud ja ajakohane koomiline motiiv terves Euroopas ja kaugemalgi (vrd soome *hölmöläiset*, saksa *Schildbürger*).

Mõnes eesti versioonis kasvavad soola täis külvatud põllule nõgesed, ning kui keegi sinna asjale läheb ja hellast kohast kõrvetada saab, siis jookseb ta külla rõõmusõnumiga: *Aeg saaki koristada! Kasvanud on hea kange soolaviljuke!*

Üldjuhul on etniline pilge suunatud „ülalt alla“: rumalamad on need, kes elavad äärealadel; kellel on samalaadne, kuid imelik kõnepruuk, ja kes tunduvad olevat tehnoloogiliselt maha jäänud. Eestis olid 20. sajandi alguses laialdaselt levinud naljandid hiidlaste ja saarlaste kohta; hiljem olid sihtmärgiks tšuktšid, veelgi hiljem lätlased ja soomlased, kelle kõigiga seostub pilkelugudes ühetaoline ja väga universaalne rumaluse-stereotüüp.

Alati ei jookse rumaluse ja kavaluse vahel selge piir. Näiteks võib hiidlane olla aeg-ajalt pigem kavala triksteri rollis, tehes end meelega lolliks või mängides rumalat, et teisi – härrat või vaimulikku – haneks tõmmata. Rumaluse ja kavaluse segunemist ilmestab seegi, et vahel veetakse kogemata alt hoopis iseennast:

Hiidlane kaevanud suve otsa suurel maal raavi. Sügise antud Hiidlasele pool toopi viina peale kauba.

Kui palk käes, mõtelnud Hiidlane, kudas talve kõige odavamalt süüa saab.

Nõuu varsti peetud. Ostnud suurelt maalt hulga herneid. Kodu keetnud korraga nädalise herne jao valmis. Söönud iga päev herne jao ära.

Laupäev ei ole herned enam tahtnud maitseda.

Hiidlasel jälle nõuu peetud.

Teinud kasti lahti, kus sügise kingitud viina pudel sees olnud. Ütelnud siis iseenesele: „Vaata, Vesihiidlane, kui sa need herned ära sööd, saad lonksu viina!“

Hakanud siis herneid sööma. Kui herned otsa saanud, löönud äkisti kasti kinni ja ütelnud: „Petta said, ei anna sulle viina!“

Jäenudgi ilma viinata.

Nõukogudeaegne anekdoot

Aastakümneid hiljem, kui liiga pikk, keerukas ja moraalitsev naljandivorm oli unustuse hõlma vajunud ja levima hakanud anekdoot – lühike puänteeritud lugu –, võis sama teemat kohata nõukogudeaegses anekdoodivaramus. Iseloomulik on seegi, et kohalik hiidlane on asendatud üldtuntud anekdoodikangelase juudiga:

Juut Aabramil on naine Saara reisi peal ja mees peab ise söögi eest hoolt kandma. Eks ta siis otsustanud suppi terveks nädalaks valmis keeta. Esimestel päevadel helbib mõnuga, aga neljandal päeval supp hapuks läinud. Viiendal päeval pigistab juut Aabram nina kinni, et lõhna ei tunneks ja pressib suppi süüa. Aga siis enam alla ei lähe. Hapu raisk ja magu tõrgub vastu. Siis toob juut Aabram kapist poti konni, paneb lauale ja valab pitsi täis.

– Juut Aabram, kui sööd suppi, saad konjakit!

Pressib ja puristab, aga midagi läheb alla ja jääb pidama. Silmad konjakipudelis kinni, saab juut Aabram hädaga taldriku tühjaks. Siis viib ta konjaki kappi tagasi ja ütleb:

– Juut Aabram, petta said!

Nõukogude ajal kohalikud naljategelased – hiidlased, setod, saarlased, mulgid ja rannamehed – unustati. Asemele tuli teiste hulgas ülenõukogudelik tšuktš, kes kandis edasi sedasama rumaluse skripti:

Tshuksh küsib Vanjalt:
„Arva ära, mitu põtra mul on? Kui õigesti arvad, saad mõlemad endale."

Rumaluseteemaline pilge laienes ka neile, kes olid positsioonilt justkui kõrgemal, kuid saavutanud võimu levinud arvamuse kohaselt mitte oma intelligentsuse või oskuste pärast, vaid tänu juhusele (olles näiteks sündinud aristokraatide perekonda) või monopolile (näiteks saades võimule totalitaarses ühiskonnas). Sama mehhanism toimis naljades poliitikute (eriti Brežnevi, Hruštšovi) või miilitsate kohta:

„Miks on miilitsa varrukal metallnööbid?“
„Et ta varrukaga nina ei pühiks.“
„Aga miks need nööbid läigivad?“
„Ikka pühib.“

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Miilitsa- ja poliitilised anekdoodid ei kaotanud Eestis populaarsust ka uuel iseseisvusajal ning levisid edasi naljalehekülgedel internetis:

Miilits on pannud pool liitrit viina hinge alla ja tahaks suupistet võtta, kuid ei suuda kuidagi konservi lahti saada. Viimaks tuleb tal hea mõte. Miilits koputab vastu konservikarpi ja hüüab: „Tehke lahti! Miilits!“

Anekdoodirääkimise kõrgajal – nõukogude aja lõpukümnenditel – tunti lõbu absurdse anekdoodimaailma sündmuste ja karakteritega mängimisest. Moraaliaspekt oli peaaegu täiesti kadunud, või kui esines, siis varjatult. Samuti olid poliitiliseks muutunud loomaallegooriad:

Metsateel kohtuvad kaks jänest.
„Kuhu sa kihutad, töllmokk?“ küsib üks jänes teiselt.
„Kas sa polegi siis kuulnud? Kaameleid hakatakse kastreerima!“
„Sa pole ju kaamel!“
„Mis sellest! Püüavad kinni, kastreerivad ära, hakka siis pärast tõestama, et sa polegi kaamel…“

Naljad meemide ajastul

21. sajandil pilgatakse endiselt lähinaabreid, kuid ülemaailset suhtlust võimaldavates oludes on kasvanud teadlikkus ka eestlaste endi kohta räägitavatest naljadest. Teada-tuntud on asjaolu, et lätlased räägivad anekdoote eestlaste kohta ja ütlevad seejuures, et eestlased ise sellest midagi ei aimavat – seda taipavat alles nende lapselapsed.

Nüüdisaegses folkloorses huumoris on sageli ühendatud sõnaline ja pildiline külg ja naljad levivad just sotsiaalmeediakanaleid pidi. Naljandite moraalitsevast toonist ning nõukogude aja anekdootide poliitilistest vihjetest ja absurdist tähtsam on soov parodeerida, viidata, kommenteerida ja näidata oma popkultuuriteadmisi neile, kes oskavad asjaomaseid seoseid ja vihjeid hinnata. Vanu nõukogudeaegseid naljategelasi enam kuigi tihti ei kohta, näiteks on miilitsa välja vahetanud politsei (vt illustratsioon 1).

Kusagile pole kadunud ka rumaluseteema, mis elab jõuliselt edasi meemideski. Järjest sagedamini pilkavad sellised meemid eestlasi endid või teatud rühmade esindajaid, näiteks mõne erakonna pooldajaid, kseno- või homofoobe, koroonaaja reeglite eirajaid või nendest äärmuslikult kinni pidajaid (vt illustratsioon 2).

Samuti on meemides uue väljundi leidnud eestlaste aegluse ja vähese jutukuse stereotüübid, mida kohtab näpu-

(Eesti rõskeimad meemid, 17. aprill 2018, https://www.facebook.com/ERM69/) Peale ainult eesti keeles toimiva sõnamängu on siin viide globaalsele meemivormingule nelja elemendi kohta, mis põhineb „Avatari“ filmi avakaadritel (vt rohkem https://knowyourmeme.com/memes/ water-earth-fire-air)

(Facebooki grupp „Poliitilised meemid”, 18. detsember 2020) Kasutatud on kogu maailmas tuntud meemivormingut, vt ka https://knowyourmeme.com/memes/swole-doge ja https://knowyourmeme.com/memes/swole-doge-vs-cheems)

otsaga ka vanemais naljandeis (vt illustratsioon 3).

Ehkki naljandite kõrgajal oli eestlaste elu märksa paiksem ja talupoeglikum (mis kajastub ka tolleaegsetes naljateemades), on inimlik rumalus ja absurd-

ENGLISH	ESTONIAN
Excuse me, may I disturb you for a second?	**Kle…**
It's you! How lovely to see you!	**Tsau!**
How are things with you?	**Mis toimub?**
Excuse me, I didn't quite catch what you were saying?	**Möh?**
Sorry for bumping into you like that. So terribly clumsy for me.	**Ehh?**

(28. detsember 2014; https://kroonika.delfi.ee/artikkel/70449293/inglise-keel-vs-eesti-keel)

sed, ootamatult kokkusobimatud seigad jäänud eestlaste huumori fookusesse, isegi kui lisandunud on globaalsed kultuurimõjud ja intertekstuaalsed nüansid ning hulgaliselt uusi, kuigi kokkuvõttes vähetähtsaid etnilisi sihtmärke. Põllumajanduslike oskuste puudumise asemel pilatakse nüüd küll näiteks arvutioskuste nappust, kuid kandev idee – rumal on see, kes ei oska ajaga kaasas käia ja tehnikasaavutustega kiirelt kohaneda – on sama.

Seega võib kokku võttes öelda, et naljateemade poolest pole eestlastel millegi erilisega silma paista: üldlevinud teemad, sh eelkõige rumalus, on esiplaanil ka meil. Muidugi varieerub nende avaldumise vorm: lisatakse detaile, nagu kilplaste kange soolaviljukese motiiv, muudetakse tegelasi kultuuriliste, majanduslike jm kontaktide laienemise tõttu, käsitletakse just meile olulisi teemasid, nagu vähene jutukus ja sellega kaasnevad hädad. Samuti on selge see, et rahvuslikku huumorimeelt ei saa piiritleda vaid huumoripärimuse põhjal: see jääb igaühe enda tunnetada, kas ta eelistab musta huumorit, tort-näkku-situatsioonikoomikat või hoopis midagi nii peent ja vihjelist, et üksnes mõneliikmeline väljavalitute sihtrühm sellest aru saab. •

LOE LISAKS:

Arvo Krikmanni ülevaade kilplastega seotud naljandimotiividest: www.folklore.ee/~kriku/HUUMOR/typ21.htm.

M. J. Eisen, Rahwa nali: 175 naljakat jutukest, 1895; www.folklore.ee/rl/pubte/ee/vanad/eisen/rnali1/.

Jüri Viikberg 1997. Naeruga eilsest. Eesti anekdoot 1960–990. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaas „Eesti kaasaegsed anekdoodid” (koondab anekdoote aastatest 1950–2000): www.folklore.ee/~liisi/o2/.

Liisi Laineste (1978) on Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur ja Eesti tänapäevase huumori uurija, kelle peamine uurimisvaldkond on folkloor nüüdiskultuuris (sh meedias).

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ANDREAS KALKUN

KAS ROPP JA ROOJANE?
MILLEKS MEILE ROPP RAHVALUULE

Kogusin sel kevadel rahvaluulearhiivi jaoks ühe ilmselt 20. sajandi alguses kirja pandud lauluklade katkendi. Käsitsi kirjutatud laulikud ja albumid olid populaarsed ning eri aegadel on neid ka meie kogudesse sattunud päris palju. Need 24 lehekülge kaustiku keskosast, pliiatsiga tihedalt täis kirjutatud, on mõneti erakordsed aga selle poolest, et neis on ropud laulud.

Kõigepealt peab ütlema, et millegi ropuks nimetamine on alati seotud parasjagu kehtivate tavade ja normidega. Aja jooksul on ropuks peetud laule ja jutte kogunenud arhiivi päris palju (folklorist Mari Sarv on näidanud, et roppe laule on arhiivis rohkem kui hällilaule), kuigi kunagi pole olnud iseenesestmõistetav selliseid laule võõrastele esitada, üles kirjutada või arhiivi vastu võtta.

Kõnealuses laulikus on peamiselt uuemad riimilised laulud. Selle anonüümseks jäänud algne omanik on tõenäoliselt olnud mees, kes on käinud sõjaväes. Sellele viitab laulikus Lydia Koidula „Ema südame“ paroodia algusvärssidega: „Üks paigake siin ilmas on / Kus püssi kannab iga mees / Kus pead sa hoolsalt õppima / Ja hästi rivi kõndima“. Et armeeteenistuse laadsetes homosotsiaalsetes keskkondades puhkevad ropud ja seksiteemalised laulud õitsele, on ammu tähele pandud. Sõbranna, kelle kaudu laulikust kuulsin, teadis, et olen varemgi tegelenud seksiteemade ja ropu folkllooriga, kuid oli siiski kahtlev, kas arhiivis on sellise lauliku õige koht. Tutvunud laulikuga, olen veendunud, et see on väga väärtuslik täiendus meie rahvaluulearhiivi kogudele.

Mis kasu võiks siis tuua see, et meie vana ja väärika folkloori hulgas talletatakse näiteks ka selle kiimase sõdurpoisi seksiteemaliste laulude üleskirjutisi? Ühel eesti folkloristika esiisal Oskar Looritsal on klassikaline artikkel „Ununevast kultuurimiljöost“ (1940), milles juhitakse tähelepanu, et paljud ütlused meie keeles on muutunud hämaraks ja arusaamatuks, kuna keskkond, milles elame, on radikaalselt muutunud. Usun, et seksiteemaline folkloor või ka varem kirja pandud sulaselged roppused aitavad meil minevikus elanud inimesi paremini mõista. Iga tühisena (või ropu ja labasena) tunduv killuke on osa mosaiigist – puuduvate osade tõttu jääb tervikpilt kehvemini arusaadavaks.

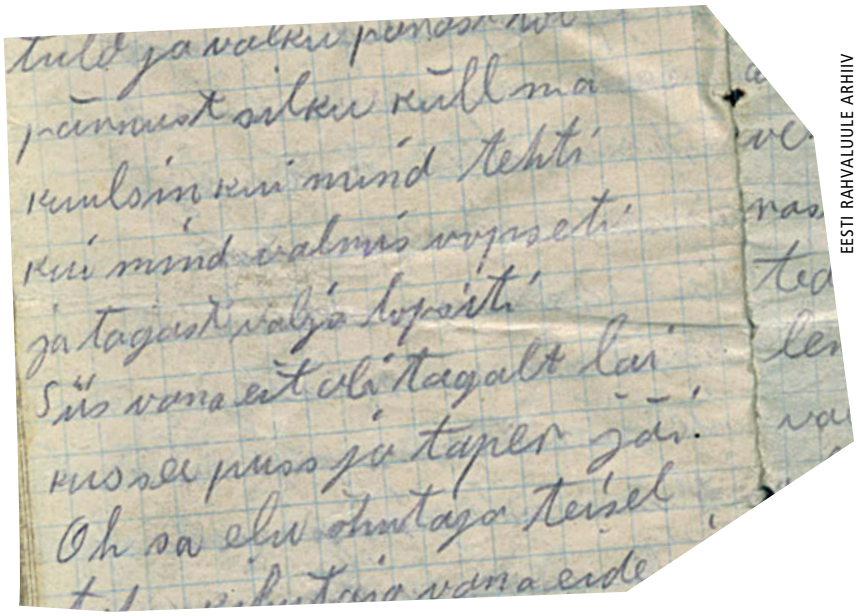

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Suguühte hääled

Leitud laulik katkeb paljusalmilise, mitmesuguseid riivatuid motiive kokku liitva laulu juures, mille salmid pole omavahel läbiva narratiiviga seotud. Viimasel laulikulehel on vana regilauludestki tuntud motiiv, kus laulu minategelane hoopleb, et ta on kuulnud, kuidas vanemad teda „tegid“.

[---] *Küll ma kuulsin kui mind tehti*
Kui mind valmis vopseti
Ja tagast välja lopsiti
Siis vanaeit oli tagalt lai
Kus see puss ja taper jäi
Oh sa elu õhutaja
Teisel taha kihutaja
Vanaeide vitt oli varnas paljas
Vanamees vahtis vai oli väljas [---]

Motiivi võidakse kasutada rahvalauludes eri eesmärkidel. Selle keskmes on suguühte hääled, mida naiivne minategelane võib pidada mingi tööga kaasnevateks häälteks (võitegemine, rehepeksmine). Teistes selle motiiviga lauludes väidab laulu minategelane, et ta on kuulnud, „kuidas teda tehti“ ning kes ja kus teda tegid. Esimest laulu on folkloristid nimetanud laulutüübiks „Küll mina kuulsin“ ja teist „Teomeeste laps“.

Miks olid sellised laulud sedavõrd populaarsed, et motiiv on jõudnud regilaulust ka hilisemasse siirdevormilisse ja uuemasse laulu? Mis tähendus võis olla häälekal suguühtel eesti talupoegadele, kelle pered olid suured ning paljud inimesed võisid magada samas ruumis? Kas suguühte häälte kuulmine oli suurem tabu kui tänapäeval või vastupidi – teema, mille üle võis suuremas seltskonnaski nalja teha? Kas see, kui laulu minategelane väidab, et on kuulnud oma vanemate suguühte häält, muutis laulu kuulajate meelest veel pikantsemaks või polnud tolleaegses talupojakultuuris oma vanemate seksuaalelust rääkimine nii tabustatud kui praegu? Küsimusi on palju ning tegelikult me täpselt ei tea,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

mida tähendas talupoja suurpere kitsukestes oludes oma lähisugulase alastuse või seksuaalse tegevuse märkamine.

Talupojad ja suuseks

Meie teadmised minevikust põhinevad sageli romantilisel ettekujutusel. Raamatutest ja kunstiteostest tuntud representatsioonid on kindlasti ilusamad või igatahes teistsugused kui arhiivides leiduvad tõelised hääled. Harilikult seksuaalelu ja sellega seotud tavasid puudutavatele küsimustele rahvaluulest otseseid vastuseid ei leia. Samas, kui tunda eesti talupoegade pärimuse ja elulaadi kõiki osi, mitte ainult neid, mis mahuvad rahvuslikku klantspilti, võib leida vastuseid ka kõige intiimsematele küsimustele. Kui näiteks religioossed konservatiivid väidavad, et teatud seksuaalsed tegevused pole siinmail traditsiooniliselt tuntud ning need on modernsed ja importditud, siis oleks ju kena, kui meie rahvaluulest sellele mingit selgitust leiaks. Kas meil on näiteks tõendeid, et suuseks pole mingi modernne ja meie kultuuris „traditsiooniliselt“ tundmatu tegevus? Kas meie esivanemad, kellelt rahvaluulet üles kirjutati, tundsid sellist seksuaalset praktikat?

Mõistatustes on tavaline võte, kus provotseeritakse äraarvajat kahemõttelise mõistatuse tekstiga, millel on ootamatult „süütu“ lahendus. Kahemõttelise kujundi ja süütu tähendusega tekstid eeldavad, et nii küsija kui ka mõistataja tunnevad sama kultuurilist konteksti ning nende mõte muugib kujundeid lahti suhteliselt samamoodi. Küllaltki üheselt viitab oraalseksile peaaegu kogu Eestis levinud pikantne mõistatus, mille ootamatu vastus on niidi nõela taha ajamine.

Mõrsja muidu mulku ei näita, kui titti keelega ei laku? Kambja, 1892

Enne ei nääuta mõrsja mulku, kui peigmees titti ei laku? Rõuge, 1877–1906

Mõrśa ei näita muidu vittu, kui laku keelega titti? Urvaste, 1895

Pruut ei näita muidu mulku, katsu titti keelega? Torma, 1923

Mamsel ei näita muidu mulku, kui laku tilka keelega? Urvaste, 1890

Kui neitsi muidu mulku ei näitä, siss laku perset keelega? Kambja, 1939

Niidi nõela taha ajamise mõistatus on küllaltki populaarne, mis tähendab, et selle väga reljeefsed kujundid on toiminud ja tekitanud ilmselt ka meie esivanematest mõistatajates konkreetsele seksuaalsele tegevusele viitavaid seoseid. Selliste mõistatuste levik näitab, et meie kultuuris oli 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses olemas täiesti algupäraseid oraalseksi kujutisi, iseküsimus on, kui tavaline selles trikiga mõistatuses esitatud seksuaalne tegevus talupoegade hulgas oli.

EESTI KUNSTIMUUSEUM

Meie teadmised minevikust põhinevad romantilisel ettekujutusel ja kunstiteostest tuntud representatsioonid on enamasti ilusamad kui arhiivides leiduvad tõelised hääled. Eduard Wiiralt on kujutanud vaga näoga taluneiude kõrval siiski ka meelaid ja salapäraseid. Eduard Wiiralti „Kaks naise pead” (1926)

Kas vana usund või roppus?

Nagu Oskar Looritski sedastas, viitab palju meie praeguses kultuuris ja keeles minevikule, isegi kui me neid seoseid märgata ei oska. Paljud nähtused, mida kooliharidus ja kultuur on üritanud meist välja juurida, on seotud vana usundilise maailmapildiga. Näiteks vajadus öelda ropult või kedagi kuhugi saata on sageli seotud kujutlusega kurjast silmast, see tähendab uskumusega, et keegi võiks oma kiituse või kohalolekuga midagi ära rikkuda. Arhiivist võib leida hulgaliselt meie tänapäevases kultuuris tabuks ja vulgaarseks peetud ütlusi, millega on püütud kaitsta oma lapsi või koduloomi. Niisiis, ropus sõnas on vägi ja võim ning seda peab oskama kasutada.

Osa meie pärimusest võib tunduda praegu üdini piinlik või lausa häbiväärne.

Väikest last ei tohi kiita – toob lapsele õnnetust. Teeb mõni siiski seda, üteldakse: „Laku perset, kui sa ei näinud, oli ta veel ilusam“.

Liisa Berg, Tartu-Maarja khk (1922)

Mõnel naisel on habe ees, see on ka sandi sõnaga inimene. Siin oli üks naine, kui ta midagi ütles, siis sündis kohe sedasi. Ta tuli meile ükskord ja jõi haput kalla, ise kiitis: „Ah, teil nii hea hapu kali!“ Teise homiku võta kali kas või selga, nii kangesti venis. Kui ta millegi kohta lausus sõna, siis ütle vastu: „Haista perset!“ või „Haista putsi!“ siis ei sündind midagi paha.

Mari Laid, s 1863, Pühalepa khk, Pühalepa v, Harju k, Kopli t (1938)

Sitta suhe, soola putsi, söö ise oma sõnad perse. Vastus isikule, kes teisele midagi halba soovib.

Jeleena Rehi, s 1891, Pöide khk, Laimjala v, Nõmme k (1947)

Vanasti olnd sõuke moed, et kui kedad teisele midad santi ütles või soovis, pidi see ruttu selle peele ütlema: „Sitta su suu peele!“ See pidi selle sandi mõju ää kautama.

Anna Reinart, 47 a, Kaarma khk, Kuressaare v, Muratsi as (1947)

Osa meie pärimusest võib tunduda praegu üdini piinlik või lausa häbiväärne. Selles käsitletakse teemasid ja kasutatakse keelt, mida ei peeta tänapäeval salongikõlblikuks. Näiteks leidub Eesti folklooris nüüdseks täiesti kohatuna tunduvaid naljateemasid, nagu ka praegusaja mõttes üllatavalt avameelset või teistsugust erootilist ja pornograafilist ainest. Pärimus, mida kuskil laval või mõnes meediakanalis eesti pärimusena esitatakse, on tavaliselt kohandatud nüüdisaegsele maitsele ja eelistustele. Esteetilised põhjused ja moraaliküsimus on jätnud ühe olulise osa eesti pärimusest peitu. Kuigi aegade jooksul on kogutud rahvaluulearhiivi näiteks hulgaliselt roppusi sisaldavaid regilaule, ei jõua need laulud ega muu seksiteemasid käsitlev folkloor tõenäoliselt kunagi õpikutesse ega laulupidudele. See muidugi ei tähenda, et meil sellisest pärimusest midagi õppida poleks. •

Andreas Kalkun (1977) on folklorist ja Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, ta on uurinud setode usundit ja laulupärimust, aga ka soo ja seksuaalsusega seotud teemasid.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

JOHANNES MIKK / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Filmi „Kihnu pulmakombed" filmimine 1954. aastal. Pulmalised tulevad läbi värava

TAIVE SÄRG, JANIKA ORAS

REGILAULU ERIPÄRA JA ELUJÕUD

Laulmine on vähemalt sama vana kui inimkond ja sama universaalne kui keel: ei ole sellist kogukonda, kus ei laulda. Nii nagu kunst ja religioon, töö ja keel, võis ka laul etendada tähtsat osa inimeseks saamisel. Inglise uurija Stephen Mitheni arvates laulsid juba neandertallased, kes elasid Euroopas umbes 400 000 kuni 40 000 aastat tagasi.

Laul on suurema osa oma ajaloost eksisteerinud kogukonna suulise pärimusena, seega on inimese kognitiivsed muusikalised võimed ja vajadused välja kujunenud suulises kultuuris. Etnomusikoloog Curt Sachs on 1962. aastal ilmunud teoses „The Wellsprings of Music" arutlenud, kas inimese vaimsed võimed on kirjakultuuri arenemise tõttu muutunud, sest pärimuskultuuris olid mälu ja loovus aktiivsemad. Laulmine pole kirjalikus kultuuris siiski kadunud, vaid võtnud uusi vorme. Võib-olla kajastub vana kogukondliku kooslaulmise tava näiteks publiku kaasahaaramises suurtel muusikaüritustel.

Kaks tuhat aastat regivärssi

Regilaul (sm *runolaulu*) on läänemeresoome rahvaste ajalooline laulupärimus. Regilaulu poeetiline vorm, rahvapärase nimetusega regivärss, on tekkinud hinnanguliselt kaks tuhat aastat tagasi, läänemeresoome algkeele ajal, enne eesti, soome ja teiste läänemeresoome keelte lahknemist. Uusima, Soome uurija Frogi välja arendatud teooria järgi võis regilaul kujuneda kokkupuutes Skandinaavia laulupärimusega, mille poeetikaga on regilaulul ühiseid tunnuseid, nagu silpide pikkuse ja rõhu arvestamine ning alliteratsioon.

Suuline laulukultuur erineb kirjalikust põhimõtteliselt selle poolest, et eksisteerib mälus ja esituse hetkel. Pärimuse vorm toetab kuuldetaju, meelespidamist ja taasloomist, milles on oluline osa loomingulisel kordamisel. Ilmselt ei peetud regilaulu õitseaegadel meeles mitte valmis laule, vaid väljendusvahendeid ja loomisvõtteid. Hea näide on pulmad või mardi- ja kadrisandiks käimine, kus laulikute (taas)loodud pärimuspõhised, tegevusega leidlikult sobitatud värsid olid osa sündmuse lõbust ja mõjust.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Lauljate põhitähelepanu oli teksti sisul, kuid laulu viis ehk „hääl“, „toon“ kuulus esitustava juurde. Traditsiooniline esitus eeslaulja ja kooriga sobis koos laulmiseks, sest laulu (taas)loomises andekas eeslaulja ütles värsi, mida koor (või järellaulja) kordas. Laulmisega liituti värsi viimastel silpidel ja anti laulujärg üle ilma hingamiskatkestuseta. Regilaulus on ka allstiile ja olukordi, kus lauldakse üksi või üheskoos ilma eeslauljata, aga võidakse laulda ka kahe kooriga või veel kuidagi teisiti.

Kõige eestipärasem vokaalmuusika

Regilaul on ilmselt kõige eestipärasem vokaalmuusika, sest regilaulu vorm – see tähendab laulutekstide värsimõõt ja viis – on kujunenud ainuomaseks eesti keele prosoodia tõttu. Prosoodia tähendab kõne „muusikalisi“ tunnuseid: rõhke, kestusi ja helikõrguse liikumisi, mis koos häälikutega annavad keelele iseloomuliku kõla. Regilaul ei ole ürgne lauluvorm, vaid tema küllaltki keerukas poeetiline ülesehitus näitab omaaegset kõrget kultuuritaset ning osutab eelnevale arengule.

Regilaulu nimetus on veel hilisem ja pärineb keskalam- või keskülemsaksa keele sõnatüvest *reie, reige, rege, reg* (rida, ringmäng, laul) ja saksakeelsest sõnast *Reigenverse* (vemmalvärsitaoline luulevorm).

Regilaulu vormis jääb esmalt kõrvasilma, et see on nelja rõhualaga laulurida. Iga neljarõhuline luulerida ei ole siiski regivärss. Esitame regivärsi põhitunnused:
1) eesti keele sõnarõhkude ja väldete süsteemil põhinev eriline värsimõõt, milles on 8 positsiooni ehk silbikohta, tegelik silbiarv võib veidi varieeruda;
2) algriim ehk sõnade algushäälikute kordus värsi piires;
3) parallelism ehk sama mõtte ümberütlemine ja täiendamine samalaadse ülesehitusega järjestikustes värssides.

Ka vanemate regilaulude muusikaline külg oli seotud kõnega: lauldi kõneregistris, helikõrgused ei olnud püsivalt intoneeritud, kitsa ulatusega viis kulges sujuvalt ilma suurte hüpeteta ning puudusid praegusaja mõistes helistikud või helilaadid (nt mažoor või minoor). Esitus võis olla nii lähedane kõnele, et kui hääl libises ühelt helilt teisele, oli noote raske eristada. Üks esimesi regilaulu teaduslikke uurijaid Karl Leichter on öelnud, et regilaul on „retsiteeritud, väga seotult ja monotoonselt ette lauldud“.

Tüüpiline regiviis on lühike, ühe või kahe värsi pikkune muusikaline fraas, mida vastavalt nimetatakse ühe-realiseks viisiks (8 nooti) või kahe-realiseks viisiks (16 nooti). Ühe-realised viisid on enamasti kitsama heliulatusega, kõnelähedasemad ja neid peetakse vanemaks. Lauldes varieeritakse viisi olenevalt teksti ehitusest, näiteks pika vokaali või helilise konsonandi peal jagatakse viisinoot kaheks või kohandatakse viisikuju sõnarõhkude asukohaga.

Regilaulu allstiile on kujundanud laulmise olukorrad ja need erinevad piirkonniti. Näiteks on Põhja-Eesti kiigelauludes iga teine noot pikendatud ning aeglases tempos lauldes ka kaunistatud. Arvatavasti on niisugune rütm kujunenud suurel kiigel lauldes: silpi venitati niikaua, kuni kiik õõtsus ühelt poolt teisele. Lõuna-Eesti viisidele on tüüpilised värsside lõppu lisatud refräänsõnad, mis osutavad seosele balti ja slaavi rahvaste traditsiooniga.

Suureneva kokkupuute tõttu läänelikku muusikaga hakkasid regilaule eriti 19. sajandil mõjutama uuemad laulustiilid: lõppriimilised laulud, luterlikud koraalid, koorilaulud. Ilmselt kajastavad suurem heliulatus, harmoonilist mõõdet sisaldav meloodiakujundus, pikem vorm, esitus kõrgemas registris ja puhtalt intoneeritud diatoonilise helirea astmed regilaludes uuema muusika mõjusid.

Rahvalaulud, millest siin õieti kõneldakse, on osalt vanad ja säilivad suulise pärimusena; osalt neid improviseeritakse, milleks enamikul eestlastel on kalduvusi, niipea kui kanged joogid nende eluvaimu liikvele panevad. Kõik on riimita, aga tulvil poeetilisi vabadusi; vahel sisaldavad pilkelisi väljendusi nende vastu, kes oma külalisi veidi napilt kostitavad jmt. Leidub ka riimilisi laule, aga just need tõestavad, et nende loojaks on sakslane. Laul on eestlaste lemmikajaviide, isegi töö juures: naised on peamised lauljad. Tavaliselt jagunevad nad kaheks kooriks, millest üks ikka ühe värsi ette laulab ja teine seda kordab.

August Wilhelm Hupel (1818), tõlge (1963)

POISTE PILGE
Oh te hullu uhke mehe,
oh te kõhna kõrgi poisi,
mis te seie otsma tulid,
talutütrid tahtimaie.
Ei ne näio teile läha,
talutütre teid ei taha -

teil om kulu kurgu all,
lõo pesa lõõri all,
siu pesa silma pääl,
ussi pesa uule pääl.
Täi teil haukva habenin,
konna kukva kukkurina.

Laulu on 1895. aastal üles kirjutanud Oina veski mölder Märt Siipsen Rõuge kihelkonnast, kuhu ta oli asunud 1883. aastal.

Seto leelo

Eestis eristub muudest piirkondlikest traditsioonidest seto regilaul, mida tänapäeval kutsutakse seto leeloks. „Leelo“ on üks lõunaeestipäraseid (regi)laulu nimetusi. Sõna pärineb töölaulude refräänist, näiteks seto lõikuslaulude refrään on *lelo-lelo-lelo*. Seto regilaulu sõnaline pool sarnaneb muude piirkondade regilaulu omaga, muusikaliselt on leelo aga täiesti eriline – ja seda mitte ainult läänemeresoome regilaulu, vaid ka maailma traditsioonide kontekstis.

Läänemeresoome regilaulust erineb leelo mitmehäälsuse ja sageli kaheksast noodist pikemate viiside poolest. Kaheksasilbilise alusvärsi sobitamiseks viisiga kasutatakse lisasilpe ja kordusi, näiteks värssi *Laula ilda õdagulla* (‘laulame hilja õhtul’) võidakse laulda nii: ***Laula**, laula mi **ilda** vai **õda**-, õda-jo-**gulla**.*

Kõige erilisem on aga seto vanemate laulude helirida, millesarnast ei ole ühelgi ümberkaudsel rahval. Haruldase helirea näiteid leidub siiski Lõuna-Venemaal ja võib oletada, et see pärineb väga ammusest ajast, kui laiu alasid praeguse Venemaa loodeosas asustasid soome-ugri hõimud. Helireas on nootide vahel kordamööda ligikaudu poole- ja pooleteisetoonised vahed, noodinimetustega kirjutades on skeem *d-es-fis-g-ais-h* ja olenevalt viisist on põhiline tugiheli („toonika“) üks kahest keskmisest noodist.

Laulu võim

Suutlikkus märgata rahvalaulu eripära oleneb inimese kultuuritaustast, nii on ka regilaulu omapära avastamine seotud eesti kultuurilooga. Regilaul oli eelmodernses kultuuris osa kogukonna elust, läbi põimunud eri tegevustega: töö, meelelahutuse ja kombestikuga. Ta kuulus suhteliselt püsiva

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

elulaadi ja tsüklilise ajakäsituse juurde – laulu kujundid on piisavalt üldised, et sobida ka järgmistele aastaringidele ja põlvkondadele. Regilaul seostus rituaalide ja maagiliste tegevustega, sest ta käibis animistliku (segatud ka šamanistliku ja kristliku) maailmavaatega inimeste seas ja lauldud sõnale omistati erilist jõudu.

Karjala eepiliste laulude peategelane on maagilise sõnajõuga laulik-tark Väinämöinen. Kui suur osa sealsetest regilauludest on pikad loitsud, siis Eesti loitsud on pigem lühikesed sõnumised ega ole enamasti regilauluvormis. Siiski räägitakse ka eesti regilauludes sõnajõust ja üks levinud teemasid on „laulu võim“, mida kujutatakse poeetiliste liialdustega: kogu küla ronib katustele kuulama, mets murdub, merekivid muutuvad rahaks.

Euroopa kirjakultuur kasvas pärimuskultuurist lahku, kuid hiljem on korduvalt pöördutud rahvalaulude poole. 18.–19. sajandil avastati laulupärimus taas: saksa filosoof Johann G. Herder „konstrueeris“ rahvalaulu kontseptsiooni ja nimetuse kultuuri orgaanilise arenguteooria raamistuses. Suulise pärimuse tõstsid esile mitmed Euroopa rahvad, kes soovisid 18.–19. sajandil luua vanemate kultuurikeskuste eeskujul omakeelseid kõrgkultuure ning lähtusid folkloorist. Sellest sai alguse üldisem rahvalauluhuvi. Pärimuses nähti ka kunstmuusika ja kirjanduse värskendamise allikat, samuti teaduslikku uurimisainest. Rahvalaul muutus kultuuriliseks ja poliitiliseks kapitaliks, seda hakati müstifitseerima, pidama etnilise rühma võimekuse ja müütilise „rahva vaimu“ väljendajaks.

Rahvuslik helikeel

Eesti haritlasi mõjutasid 19. sajandil ideed eri rahvaste ja rahvalaulude väärtusest. Eesti pärimuses käibis mitmesuguseid laule, kuid rahvalaulu sümboolse väärtuse kandjaks sai just vanem laululiik, regilaul. See oli mitmete indoeuroopa rahvaste lauludest nii erinev, et 19. sajandil siiski kaheldi selle sobivuses ning „Ossiani laulude“ eeskujul luuletas Friedrich R. Faehlmann „Kalevipoja“ sissejuhatuse saksa keeles; Friedrich R. Kreutzwald värsistas ise suure osa „Kalevipojast“ ja tegi laule Alexander H. Neusi rahvalaulude kogumikku (ilmus 1854). Esialgu oli vaja rahvalaule ja eepost kui „ideed“, artefakti, et tõestada rahva kultuuri-

MERLIN LÕIV / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Naised lauluringis jüripäeva kirmasel Värskas (2007)

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Lehekülg helilooja Miina Härma (Hermanni) kogutud rahvaviisidest rahvaluulearhiivi käsikirjalises rahvaviiside kogus. Ülemine näide on 1895. aastal Põlva kihelkonnast üles kirjutatud pulmalaul, mida lauldi pruudi lahkumisel vanematekodust. Seda viisi kasutas helilooja koorilaulu „Ei saa mitte vaiki olla“ loomiseks Anna Haava sõnadele. Laul kõlas esimest korda Läänemaa laulupeol 1896. aastal

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

võimet. Rahvuslikult motiveeritud inimesed kogusid kokku hääbuvad rahvalaulud – mitte selleks, et neid samal kujul laulma hakata, vaid ajaloo uurimiseks ja kõrgkultuuri loomiseks. Eesti omanäolise helikeele otsingul lähtuti rahvaviisidest, püüdes eemalduda võõrastest eeskujudest.

Regilaulu taaselustamine

1960.–1970. aastatel, kui Nõukogude Eestisse jõudis maailmast rahvamuusika taastuleku teine laine, tekkis siinmail uus huvi regilaulu esitamise vastu. Folkloorihuvi toetas nõukogude ajal tekkinud vajadus väljendada opositsioonilist, rahvuslikku identiteeti. Rahvalaulude avalikule esitusele eeslaulja ja kooriga andis uue elu Veljo Tormis, kes õpetas seda esialgu oma kooriseadete laulmise jaoks. Esitust ees- ja järellaulmisega peeti 1990. aastatel regilaulu kõige iseloomulikumaks tunnuseks.

Regilaulu taaselustamist arhiivimaterjali põhjal ja levimist üle Eesti soodustas võimalus koos laulda ja improviseerida, kuigi vormitunnuste järgi ei saa „regilauluks“ nimetatud omaloomingut alati regilauluks pidada.

Regilaulu taaselustamise ajal oli see elavas pärimuses säilinud veel üksnes Eesti äärealadel Kihnus ja Setomaal ning kogutud käsikirjade ja helisalvestistena meie rahvaluulearhiivis. Veel elava regilaulu aladel asutati kogukonnapõhiseid folkloorirühmi, neist esimestena Kihnu Leelu (1953) ja seto leelokoor Leiko Värskas (1964).

Regilaulu taaselustamist arhiivimaterjali põhjal ja levimist üle Eesti soodustas võimalus koos laulda ja improviseerida, kuigi vormitunnuste järgi ei saa „regilauluks“ nimetatud omaloomingut alati regilauluks pidada. Samuti andis regiviis võimaluse laulda inimestel, kelle hääl ei kohanenud tavapärase lääneliku muusikaga või kes otsisid uusi muusikakogemusi.

21. sajandi algul, mil levib pettumus nn progressis ja jõutud on ökoloogilisse kriisi, pakub regilaul oma arhailisusega võimalust elustada alternatiivset, antimodernset eluhoiakut. Modernistlikku rahvuslikku identiteeti väljendava laulupeo kõrvale on tekkinud eestlaste kui paikse maa- või põlisrahva identiteeti väljendavad regilaulupidu ja metsalaulupidu. Eri rühmades lauldakse regilaule, seostades neid maausuga, tsüklilise aja rituaalidega, piirkondlike keeltega, rohelise mõtteviisiga, igatsusega vaimse väe järele ning sisemise terviklikkusega.

Traditsioon, mis püsib

Kui Eestis ühiskonna moderniseerudes regilaulu enam ei lauldud, jäi siiski kaks piirkonda, kus regilaul on püsinud järjepidevas suulises traditsioonis: Kihnu ja Setomaa. Need traditsioonid on jõudnud ka UNESCO inimkonna vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja, nimelt Kihnu kultuuriruum 2003. ja seto leelo 2009. aastal. Kuidas on võimalik, et 2000 aasta vanune laulmistraditsioon on katkematult püsinud 21. sajandini?

Neil traditsiooni äärealadel püsis vana kogukondlik eluviis kauem, hoides ka regilaulu elujõulisena. Pulmi, milles oma osa oli eelkristlikul pärimusel, peeti seal vanade kommete järgi veel 1950.–1960. aastatel. Moderniseerumine tõi kaasa uusi ajendeid hoidmaks laulukultuuri järjepidevust. Juba eespool oli juttu kultuuripärandi väärtustamisest ja folkloriliikumisest, tänapäeval on tähtis roll ka turismitööstusel. See kõik on lisanud laulutraditsioonile koha peal uusi tähendusi. Näiteks Setomaal on leelotraditsioon etendanud oma osa selles, et setod määratlesid end 2002. aastal iseseisva rahvana ja lõid 2017. aastal Setomaa valla.

Vanal laulul on ainulaadseid emotsionaalseid ja loomingulisi väärtusi nii kohalikele kui ka etniliselt muud päritolu lauljatele. Järjepidevale traditsioonile annab just oma kogukonnas erilise tähenduse selle emotsionaalne seos perekonna, hõimu ja kodupaigaga. Lauljate enesetunnetuses on tähtsal kohal oma suguvõsa laulmistraditsioonid ja lähedastelt päritud laulud. Laulud taaselustavad kontakti kodupaigaga ka mujal elades, näiteks ei ela suur osa setosid ajaloolisel Setomaal, paljude kunagine kodu on jäänud piiri taha.

Leelot väärtustab setode jaoks ka võimalus ise sõnu luua, kõnelda lauldes isiklikult puudutavatel teemadel. Mittesetosid tõmbab leelo „muusikalisse kogukonda“ põnev mitmehäälne muusikakeel, seos elavate rituaalide ja kultuurikeskkonnaga, aga sageli ka nostalgia, mille on tekitanud kunagine laulva ja kokkuhoidva kogukonna kogemus kuskil mujal Eestis. •

Regilaul on fenomen, millest inimestel on miskipärast raske või võimatu rääkida eksistentsiaalseid teemasid kaasamata. Varem või hiljem läheb jutt ikka sellele, kuidas regilaulud on mõjutanud kellegi ellusuhtumist, mõtlemist, tervist jne. Ehk siis hakkab tööle seesama skeem, mis üleloomulikest kogemustest jutustamise abil loob või konsolideerib koguduse või kogukonna, arvates sisse kõik need, kes oma kogemustest räägivad või vähemalt räägitule kaasa mõtlevad, ja jättes kogu ülejäänud maailma välja. See ongi see põhjus, miks räägin praegu regilaulu-usust.

Aado Lintrop (2008)

LOOMINE
Minu venda vennikene
raius seda sammeleppa,
tuhat kuiva kuuskesida,
tegi kiigu küla alla,
sinna sea tõngermaasse,
madalasse, kitsukesse.
Alt ei saand ani ojuda,
päälta pääsuke pugeda.
Tuli siis linnast libe lindu,
alevilta halli lindu,
turu päälta tulipunane -
see puges alta ja päälta,
puges kiigu keske'elta.
Hakkas ta pesa tegema
meie metsa raagudesta,
meie põllu põhkudesta.
Munes sisse kolmi muna,
audus välja kolmi poega:
üks oli kuu, teine päike
kolmas tähti täisimees.

Laul on pärit Audru kihelkonnast; selle on kellegi käsikirjast ümber kirjutanud Ado Grenzstein.

Taive Särg (1962) on Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, lõpetanud Tartu ülikoolis folkloristika eriala, ning uurib rahvalaule ja -viise.

Janika Oras (1963) on Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, õpetab rahvamuusikat Eesti muusika- ja teatriakadeemias ja TÜ Viljandi kultuuriakadeemias ning uurib peamiselt rahvalaulude esitajaid ja esitust.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

MARI SARV

MINA, SINA JA VANA KASUKAS: REGILAULU SUHTLUSVÕRGUSTIKUD

Eesti ja teiste läänemeresoome rahvaste regilauluvaramusse on aegade jooksul kogutud sadu tuhandeid laulutekste ja arvukalt regiviise. Vähem teame sellest, milleks või millal on neid laule kasutatud. Nii saamegi regilaulust mõelda mitut moodi: kas ta on olnud eneseväljenduse võimalus, muistsete teadmiste varasalv, suhtlusvahend või hoopis loits, abivahend, millega saavutada soovitud tulemus. Regilaulutekstide sõnastatistika ja regilaulu tegelaste suhtlusvõrgustiku statistilise vaatluse kaudu saame uusi teadmisi regilaulu olemuse ja kasutuse kohta.

HERBERT TAMPERE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Mare Vainula ja Ann Uustal 1958. aastal Mustjala Abula külas pulmalaulikute võistlust demonstreerimas

Regilaul on üks eestlaste ja laiemalt läänemeresoomlaste omakultuuri põlisnähtusi. Jutustused, arusaamad ja ka esemed võivad kergesti kanduda üle keelepiiride, kuid regilaulu poeetilise koe sisse põimitud vormelid on seotud keelega ning sellisena ka püsivamad. Ega ilmaaegu öelda, et kui oled kord laulu sisse pandud, siis sealt enam välja ei saa – suulise kultuuri aegadel oli mõtte, tarkuse või kogemuse valamine poeetilisse vormi peaaegu ainus viis hoida seda alles läbi aegade.

Samas on rahvaluulele omane varieeruvus, nõnda oli püsivamaid ja tuntumaid lauluelemente rakendades, kohandades ja kombineerides igaühel võimalik kujundada oma laul, mis sobitus konkreetsesse olukorda või laulja enese kogemuste ja mõttemaailmaga. Kahe naabri laulud ei kattu kunagi sõna-sõnalt. Ajas said edasi kanduda siiski üksnes need laulud, millel oli kas oma kindel rituaalne või praktiline otstarve või mis sisaldasid olulist teadmist või mingil muul moel lauljatele korda läksid.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Eesti regilaulu peategelane

Eesti regilaulu peategelane on kahtlemata „mina“ – väga tihti on laulu sisu esitatud laulus kirjeldatud sündmuste kogeja, neis osaleja või pealtnägija vaatepunktist. See puudutab ka jutustavaid, isegi mütoloogilise sisuga laule, mida ongi valdava esimese isiku vaatepunkti tõttu hakatud nimetama lüroeepilisteks. Nii näiteks läheb laulu „Harja otsimine“ paljudes variantides päike puulatva ja hakkab seal sulaste päid sugema ja lõpuks kaotab oma (kiirte)kammi merre: *Päev läeb puudele punane, metsalatva linnukene, kaselatva kaunikene. Seal soeb sulaste päida, kasib karjalaste päida, arib päida armetumaid.* Paljudes tekstides läheb aga kammiga puulatva „mina“: *Läksin kulles kuuske'eie, kallis kaselatvaje, armas aavaõksideie suga kullatu käessa, hõbedaine täialauda. Sääl soen sulaste päida, kasin karjalaste päida, arin päida armetumil.* Nii on laulik pidanud laulu lauldes justkui ise päikeseks kehastuma, temaga samastuma.

Sõnastatistikale tuginedes võib väita, et minakeskus on iseloomulik läänemeresoome laulukultuurile üldisemalt: *mina* on kõige sagedasem asesõna kogu laulualal, välja arvatud Karjalas, kus veidi sagedasem on sõna *se* 'tema, see' kasutus: lood jumalatest ja nende juhtumustest on esitatud eepikale tunnuslikumast kolmanda isiku vaatenurgast. Mitmed Karjala eepikas jumalatega – Väinämöise, Joukahaise või Ilmarisega – seotud süžeed ja motiivid on eesti lauludes esitatud laulja kodus, peres või lähiümbruses toimuvana.

Kui Karjala lauludes on Väinämöisel hobune, kes taevast heinu sööb ja pilvest vett joob, siis eesti lauludes on selline hobune kas „minu vennal“ või võib hea laulik sellise hobuse lauluga luua. Niisamuti, kui Karjala laulus teeb eri koostisosadest (nagu havi pead ja lõhe lõualuud) omale kandle Väinämöine, teeb eesti lauludes seda kas „mina“, „minu vend“, neiusalk või ka Viru sepp. Kui Karjala lauludes panevad lemmelehest ja tammelaastust ilmatu suure tamme kasvama kunagi ennemuiste elanud neiud, siis eesti laulik alles kutsub neidusid „merd pühkima“, kus siis hiljem pühkmetest kasvab suur tamm. Ingerimaa laulik aga paneb tamme kasvama lihtsalt lauldes või siis kasvatab tamme jumalate jootudes saadud õllevahust. Ka eesti laulud räägivad suurest tammest või saarest, mis on kasvanud peo lõppedes metsa visatud õllekannust.

Eesti regilaulu peategelane on kahtlemata „mina“ – väga tihti on laulu sisu esitatud laulus kirjeldatud sündmuste kogeja, neis osaleja või pealtnägija vaatepunktist.

Sageli on küsitud, miks pole eesti regilaulus jumalike tegelastega eepikat. Üldiselt on oletatud, et seesugused laulud väljendavad vanapärasemat maailmapilti, mis oli olnud tuntud kogu regilaulualal, kuid hiljem mingil põhjusel kadunud. On arvatud, et see võis juhtuda luterliku kiriku mõju all, kes ei tahtnud näha teist laadi religioossust. Kuna Karjalas on eepiliste laulude lauljad olnud peamiselt mehed, siis on teise siinse regilaulu lüüriliseks muutumise põhjusena oletatud regilaulude kandumist rohkem naiste traditsiooni, kas maameeste sotsiaalse staatuse vähenemise tõttu koloniaalühiskonnas või siis seetõttu, et rohkem ringi rändavatel meestel oli enam kokkupuuteid teiste rahvaste riimiliste laulutraditsioonidega, mille nad kergesti omaks võtsid.

Võib aga hoopis mõelda, et Karjala eepiline ja ülejäänud läänemeresoome lüüriline vaateviis esindavad regilaulus avalduva religioosse mõtteviisi kaht suunda. Kui Karjala laulik on end oma eepilises väljenduslaadis mütoloogilistest sündmustest distantseerinud – lauludes tegutsevad pigem kauged jumalad kunagi ennemuistsel ajal –, siis Ingerimaa ja eesti laulikud on oma lauludes tihti otse sündmuspaigal.

Regilaul kui suhtlusvahend

Teine regilaulu oluline peategelane on „sina“. Selle sõna sage kasutus viitab kas regilaulu tarvitusele suhtluses – lauldes kellegi kõnetamisele – või siis dialoogile jutustava laulu tekstis. Taas näitab sõnastatistika erinevusi läänemeresoome piirkonnatraditsioonides, kusjuures „sina“ on eriti olulisel kohal (kuid alati „mina“ järel) lõunaeesti ja Ingerimaa lauludes ning soome loitsudes.

Laule on kasutatud otseses suhtluses eriti kombestikuga seotud lauludes. Eestis ja Ingerimaal on laulud olnud tähtsal kohal näiteks pulmades, kus pruudi ja peigmehe hõim ehk lan-

IDA KALDMAA / EESTI RAHVA MUUSEUM

Ingeri rahvalalaulik Valpuri Vohta luteriusu ingerlase rahvarõivastes Metsapalu talus Kalliveres Eesti-Ingeris

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Eestis ja Ingerimaal on laulud olnud tähtsal kohal näiteks pulmades, kus pruudi ja peigmehe hõim ehk langud üksteisega laulude kaudu suhtlevad.

gud üksteisega laulude kaudu suhtlevad: rituaali käigus jagatakse otsesõnu õpetusi nii pruudile kui ka peigmehele, räägitakse nende varasemast ja tulevasest elust. Lauldes pöördutakse ka teiste oluliste pulmaliste poole ning kiidetakse ja laidetakse uusi langusid. Pulmades on olnud tähtis roll kummagi hõimu kaasanaistel ehk kaasikutel, kelle ülesanne on muu hulgas oma hõimu kiita ja vastaspoolt laita. See on toonud kaasa laulikute omavahelise kiitlemise ja halvustamise, mis mõnikord on kujunenud üsna teravasõnaliseks rituaalseks laululahinguks.

Sina-vormilise pöördumisega regivärssidest moodustavad olulise osa loitsud, kus loitsija suhtleb mingi olendi või nähtusega, tavalisemalt haigusega, püüdes seda sel moel mõjutada. Kuigi Eesti traditsioonis leidub regivärsilisi loitse, hõlmavad need meie regivärsivaramust tillukese osa ja on tavaliselt üsna lühikesed. Põhjapoolsel regilaulualal, Soomes, Karjalas ja ka Ingerimaal, hõlmavad loitsud seevastu suure osa kogu regivärsilisest pärandist, ning need on sageli pikad jutustavad arendused, kus tutvutakse põhjalikult pahategija eseme, looma või haiguse päritoluga. Selle taustaks on uskumus, et viga ei saa parandada enne, kui teada on selle algupära.

Eestlastele on seda laadi loitsud ehk kõige paremini tuttavad Veljo Tormise „Raua needmise“ kaudu, mis on loodud Elias Lönnroti „Kalevala“ ainetel. Lönnrot omakorda kasutas eepose loomisel soome ja karjala regilaule ja loitse. Peale loitsude on ka eesti ja teiste rahvaste regilauludes kõnetatud mitteinimlikke tegelasi: linde ja loomi, aga ka eri kohti, taimi, esemeid ja nähtusi.

Eesti regilaulu suhtlussüsteem

Peale minakesksuse on eesti regilaul väga perekonnakeskne. Enamasti suhtlebki laulu „mina“ oma perekonnaliikmetega, isa, ema, õe ja vennaga, eriti pulmalauludes ka tütre ja pojaga, harvemini mehe, naise või lastega. Sellest võib järeldada, et laulu peategelane „mina“, esindab eelkõige vallalist, veel oma sünnikodus elavat neidu või noormeest. Sõnade „õde“ ja „vend“ tähendusväli on regilaulus laiem, haarates ka tänapäevase sõbra/sõbranna ning poiss- ja tüdruksõbra mõiste. Aado Lintrop on oma uurimustes näidanud, et õde ja vend esinevad tihtipeale koos toimetavate tegelastena nii läänemeresoome kui ka näiteks obiugrilaste mütoloogilise sisuga lauludes. Samuti on regilauludes, iseäranis pulmalauludes, sagedased tegelased neiu ja poiss või peiu. Pulmalauludes suheldakse ka teiste pulmaosalistega – äia, ämma ja langudega; kosja-, pulma- ja abielulauludes astuvad tihti suhtlusse ka abikaasade õed ja vennad, s.o kälid ja naod, harvemini küdid ja näälud.

Teine suurem rühm on koduste ja lähedaste ringist väljapoole jäävad tegelased. Lauliku oluline suhtluspart-

NÄITEID LAULUDEST, MIDA LAULIKUD MUSTJALA PULMADES ENDA KIITUSEKS JA TEISE HÕIMU LAULIKU LAITUSEKS LAULSID:

Ole vait sa sinine,
lase mind laulda, ma punane.
Sinu suusta kukub kusta,
alta ammasta anepaska!
Minu suusta kukub kulda,
alta ammasta aljast õbe,
pealta kiile killinguida.

*

Sind on tehtud tekiriidest,
kokku aetud kotiriidest.

*

Sina oled taadi tatirätt,
vanade naiste vardakott,
keige pere persepühe.

*

Sina oled kätkis känni läinud,
ema põues pönni läinud.
Vaev on sind vanaks teind,
mure on sind mustaks teind.

*

Mis sa törvane töreled,
rasvakakku mooga riidled.
Kui sa astud, ais taga,
kui sa keid, köis taga,
keige tee sul tilgad taga.
Eks sa ennaste ei äbene
ja meite toast ei tagane.

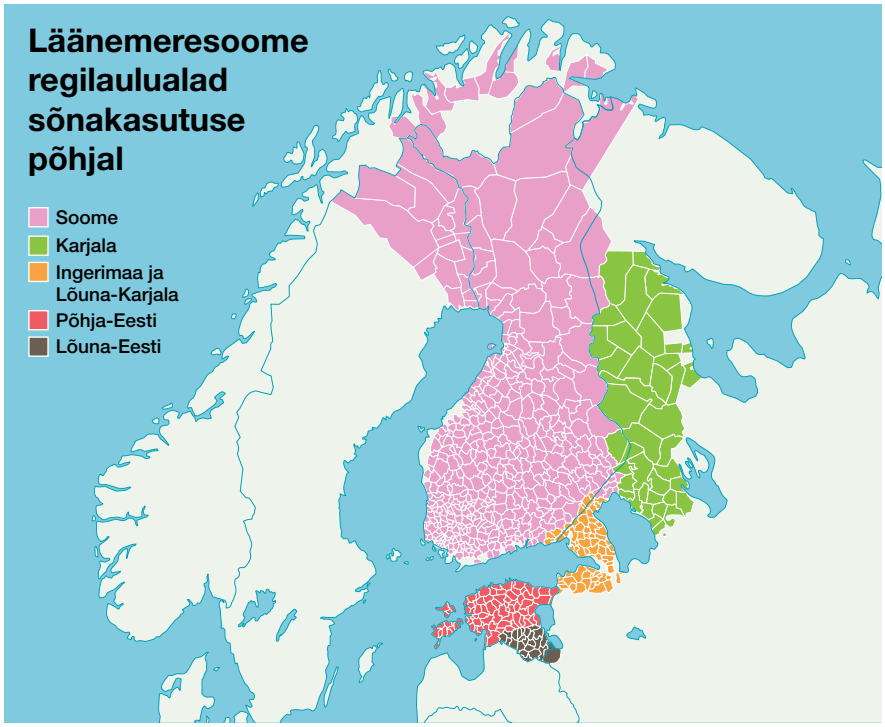

Kuigi regilaulu kesksed tegelased on inimesed, kuuluvad regilaulu tegelaskonna vast kõige põnevamasse ja kirevamasse rühma lauliku mitteinimlikud suhtluspartnerid.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ner on külarahvas või ka lihtsalt küla või selle esindajad: külapoisid, -tüdrukud, -naised ja -lapsed. Samasse tegelasringi kuuluvad ka koondmõisted 'poisid', 'mehed', 'neiud' ja 'naised'. Teises peres külas või teenimas olekule viitavad suhtlussituatsioonid pererahva liikmetega (näiteks sanditamislauludest tuntud pereeit, -taat, -poeg ja -tütar).

Folkloorile omaselt väljendavad regilaulud ka ühiskonna pingeid ja valupunkte: lauluga on kõnetatud mõisarahvast (saks, härra, proua, preili, junkur) ja eriti mõisa ja talurahva vahepeal seisnud ametimehi kubjast, kiltrit, rehepappi. Ühest küljest on küll kasutatud regilaulule iseloomulikke aupaklikke pöördumisi (*kubijas sina kullakene, kilter kirju linnukene*), kuid teisalt pole ka oma viha ja ahistust sõnadega tagasi hoitud (*opman sina hoora poega, kilter kiriva lita poega*). Perekondlike või varanduslike suhete keerukust kajastavates lauludes on tegelasteks võõrasema ja võõrasisa, ori, teopoiss, sulane, tüdruk ja vaeslaps.

Kuigi regilaulu kesksed tegelased on inimesed, kuuluvad regilaulu tegelaskonna vast kõige põnevamasse ja kirevamasse rühma lauliku mitteinimlikud suhtluspartnerid. Praegusaja inimesele on üsna tavapärane ja mõistetav, et lauluga võib pöörduda loomade ja lindude poole: lauluga on karja metsa aetud või koju kutsutud, rändlindudel on palutud teateid viia, juba mainitud loitsudes palutakse ussi, et ta ei salvaks, või hunti, et ta meie karja kallale ei tuleks. Sama enesestmõistetavalt suhtleb regilaulu laulik aga puude ja põõsastega, omaenese kehaosadega, majade ja maastiku osadega, näiteks vestleb lõikuse ajal põlluga, et see rutem otsa saaks, ning ähvardab teda lõikamata jätta, kui ta kaua vastu punnib.

Peale käegakatsutavate asjade on lauliku vestluskaaslasteks loodusnähtused, nagu tuul ja vihm, või hoopiski abstraktsed asjad, nagu pühad, esmaspäev, uni või meel. Regilaulude sedalaadi (tihti küll ühepoolsetest) vestlustest tuleb hästi esile eestlaste ja teiste läänemeresoome rahvaste animistlik mõttelaad, hingestatud ilm, kus kõike peetakse elavaks ja ühtviisi suheldakse nii inimeste, loomade kui ka oma vana kasukaga. •

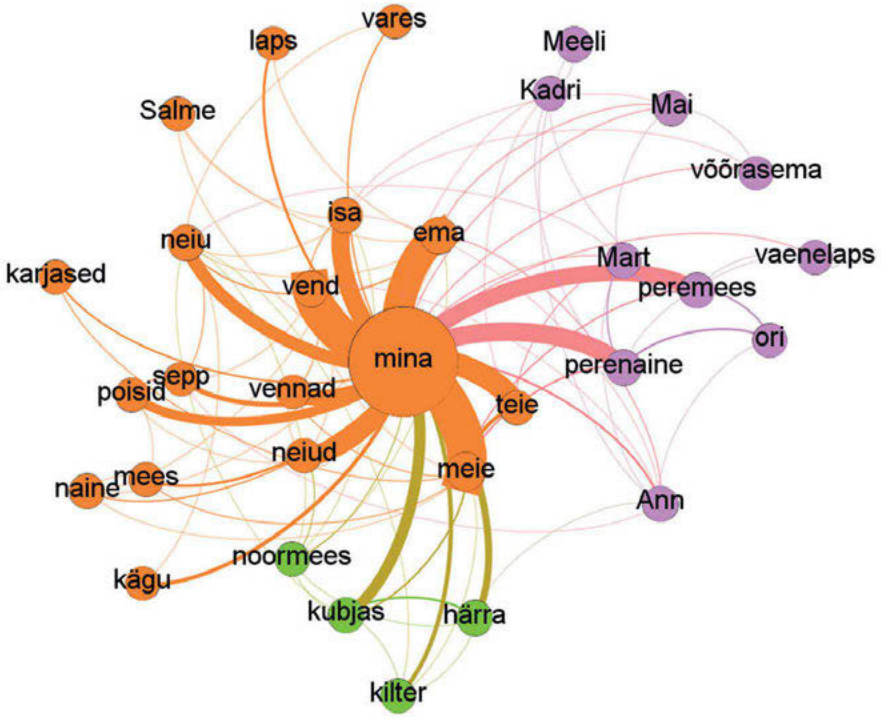

Regilaulu olulisemad suhtlusrühmad:
oranž – oma pere ja lähiümbrus; lilla – külainimesed ja „sandid"; roheline – mõisarahvas

NÄITEID SUHTLUSEST MITTEINIMLIKE TEGELASTEGA

ÖÖSEL ÜKSI
Muud lähvad sängi, muud lähvad mängi,
mina lähen nuttes nurga poole,
kobistan vana kasukast:
„Tere, mu vana kasukas!
Sooga piän mina olema,
sooga piän mina elämä".
(Kolga-Jaani)

SIRBIGA ENNUSTAMINE
Sirise, sirise, sirbike,
kõrise, kõrise, kõvera rauda,
elise, elise eleda rauda!
Kuule, kuule, kuukene,
arva, uusi oastukene!
Kesse meist järele jääneb,
see sirpi järele jäägu!
Kesse meist mehele soaneb,
See sirpi eele mingu!
(Ambla)

MURELAUL
Oh, minu süda süsine,
oh, minu palge punane,
oh, minu meeli mustukene!
Miks ei süttinud põlema,
kui mina sinu süütin
läbi see uduse särgi
läbi koti kolme toime.
(Kadrina)

JOOGILAUL
Joo sina, kurku, kanna kaela,
võta vasto, vaskirinda!
Küll jalad koeo veavad,
põlved põhkuje poevad,
sääred sängije seavad.
Laske traavi, labajalad,
sõuake, sääred, heasti,
põletage, põlvekesed,
reied, reisige rutusti!
Et saaks koeo enne koitu,
poeks põhku enne pääva.
(Koeru)

LOE LISAKS:

Aado Lintrop 2016. Loomisaja laulud. Uurimusi eesti rahvalaulust. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 35.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus.

Vana Kannel V. Mustjala regilaulud. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. Koostanud Herbert Tampere ja Erna Tampere. Eesti Raamat, Tallinn, 1985.

Eesti regilaulude andmebaas: folklore.ee/regilaul/.

Mari Sarv (1972) on Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, kelle uurimistöö keskmes on regilaul, eriti selle keel ja poeetika, mille uurimiseks pakuvad tänapäevased arvutitöö vahendid uusi ja huvitavaid võimalusi.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ANU KORB

SIBERI EESTLASTE LAULUD UUES KUUES

Oma esimesel reisil Siberi eestlaste juurde käisime kolleeg Astrid Tuisuga 1991. aasta augustikuus Ülem-Suetuki ja Ülem-Bulanka külas Krasnojarski krai lõunaosas. Kokkupuude eestlastega Siberi maalilise looduse keskel pakkus unustamatu elamuse. Tundus lausa uskumatu, et Eestist tuhandete kilomeetrite kaugusel asuvates külades saab vabalt eesti keelega hakkama. Igas peres, kuhu sisse astusime, kogesime ääretut südamlikkust. Naabrid kogunesid meid uudistama ja üheskoos lauas istudes lõid siberlased sageli ka laulu lahti.

TAMARA SOOTSI ERAKOGU

Külapidu Jurjevis umbes 1948. aastal

1990. aastate algul said alguse rahvaluulearhiivi iga-aastased välitööd Siberi eestlaste juurde, et koguda ja uurida nende pärimust. 20. sajandi viimasel kümnendil külastasime eesti kogukondi Omski oblastist Krasnojarski krainі. Eestlasi kohtasime ligi neljakümnes külas. Tõdesime, et suur osa endistest eesti või luteriusuliste asundustest oli hävinud, teistest olid saanud aga paljurahvuselise elanikkonnaga külad, kus eestlased olid jäänud vähemusse. Vaid kõrvalistes paikades asuvad vananeva elanikkonnaga külad olid jäänud enam-vähem eestikeelseks.

Laulud ei tahtnud lõppeda

Meil kodu mamma laulis alati. Ja siis, kui ma kasvasin suuremaks juba, mu sõbrad Jurjevis kõik laulsivad. No meie vanemad õppisivad oma vanemate käest ja oma sõprade käest. Ja niimoodi ta on edasi laul tuld, nüüd on meie käes ja meie käes tema jääbki niimoodi. Nüid noorembad enam ei laula. Meie kaume ära, siis enam neid laulusid ei jää. [Erna Õigus, snd 1927, Jurjevi k]

20. sajandi viimasel kümnendil võis Siberi eestlaste laulu- ja pillimängutraditsioonis hoomata juba taandumise märke, kuid paljudes külades kuulus laulmine veel loomuliku osana kooskäimiste ja pidude juurde.

1992. aasta talvel kogesime elamusrikast laulmist Ülem-Suetuki kütmata külakirikus. Esmalt esitasid kokkutulnud üheskoos koraaliviiside väga huvitavate kohalike variantidega kiriku- ja matuselaule. Hiljem läks lahti *kruga* (ringmängu) tegemiseks, vildid jalas ja kasukad seljas, liiguti hoogsa sammuga ringis, vahetantsu ajal uhkeid poognaid keerutades. Ja laulud ise: sõnad eestikeelsed, intonatsioon ja viisid suuresti venepärased.

Järgmisel lumerohkel talvel kohtusime Tomski oblasti Kasekülas sealsete eestlastega külaklubis. Sinna kokkutulnute mitmehäälne laul kõlas Suetukis kuuldust märksa eestipärasemalt, vaoshoitumas maneeris.

Omski oblasti Kovaljovo küla eestlased võtsid meid 1995. aasta kevadel lauludega vastu otse külatänaval. Hiljem kaetud laua taga istudes ei tahtnud laulud kuidagi lõppeda. Laulikud Pauliina Kondrova ja Eliise Näkk lausa

AADO LINTROP / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kaseküla naised 1993. aasta talvel külaklubis

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTLASED SIBERIS

Enamjagu Siberis elavaid eestlasi on 19. sajandi viimasel kümnendil ja 20. sajandi algul väljarännanute järglased. Varem, 18. ja 19. sajandi jooksul, oli Siberisse jõudnud ka sõjapõgenikke ja Vene tsaarivalitsuse poolt väljasaadetuid. Ühtlasi siirdus üksjagu eestlasi Venemaa linnadesse tööle või õppima Teise maailmasõja järel.
Siberi eestlaskond vananeb. 1989. aasta rahvaloenduse andmetel elas Siberis 17 000 eestlast, 2002. aastal 11 400, 2010. aastal loendati eestlasi ainult 7600.

ASTRID TUISK / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Pärimuse kogujad Tsvetnopolje lauluansambli liikmetega pidulauas 1997. aasta talvel

võistlesid omavahel, kumb rohkem laule teab.

Vanimas luteriusuliste asundusena tuntud Rõžkovo külas (asutatud umbes 1800) kohtasime 83-aastast Emilia Naaritsat, kes teatas uhkusega hääles: „Mina tean siin kõige rohkem laule. Suppi võib kieta lauludest".

Põhiosa Siberi eestlaste lauludest salvestasime külaelanike kodudes lauljatega ühise laua taga istudes. Siberlaste tundeliste paisutustega hoogsa laulmise käigus haarati sageli meidki tantsuringi.

Millest siberlane laulab?

Siberi eestlased laulavad põhiliselt lõppriimilisi laule, kuna väljarändamise ja külade rajamise ajaks oli algriimiline regivärsiline rahvalaul uue laulustiili ees taandunud: lõppriimiline stiil sai valitsevaks 19. sajandi teisel poolel. Siberi laulutraditsioonile on iseloomulikud romantilised armastuslaulud, enamasti tõlkelaenulised süžeelised ballaadid. Laulurepertuaari kuuluvad ka vangi- ja sõjalaulud, jooma- ja naljalaulud. Ringmängud olid paremini meeles Kaseküla, Ülem-Suetuki, Kovaljovo, Jurjevi ja Oravaküla eestlastel.

Siberi lauludele on juurde tulnud lokaalseid olusid peegeldavaid salme, venepärast mitmehäälsust, näiteks Rõžkovo laulikutele oli iseloomulik eriline mitmehäälsuse liik, mida Venemaal nimetatakse rahvapäraselt *penije s podvodkoi*. Venelaste eeskujul juurdus eestlaste traditsiooni nn *guljaitamine* ehk laulmine külavahel jalutades.

Teise maailmasõja järel täienes siberlaste lauluvara Eestimaalt saadud repertuaariga. Külades tegutsesid folkllooriansamblid, kus õpiti laule spetsiaalselt esinemiste tarvis. Üles astuti nii külapidudel kui ka piirkondlikel folkloorifestivalidel. Vene laule armastavad enam nooremad, venekeelse koolihariduse saanud eestlased (1930. aastate lõpu poole oldi sunnitud üle minema venekeelsele haridusele).

Laulude tagasitee

Saanud Siberi eestlaste juures kogetust innustust, koostasin plaadiantoloogia „Siberi eestlaste laulud", mis koosneb kahest CD-st ja tekstiraamatust (2005). Täiendatud kujul (lisatud videomaterjal) ilmus see 2014. aastal veebiantoloogiana. Plaadivalimiku abil soovisin jagada siberlaste laule huvilistega, ühtlasi teha kummarduse oma esivanemate laule kalliks pidanud siberlastele.

Antoloogia ilmumise järel kirjutas muusik Lauri Sommer ajakirjas Muusika: „Memmed ja taadid on kogu aeg elanud kodumaiseid mälestusi täis külas, rahvalaulu loomulikus kasutuskeskkonnas. Karmist kliimast ning eraldatusest tingitud eluraskused on neile lugudele veelgi tõeväärtust lisanud. [- - -] Kohtumine algallikaga paneb ehk mõned lood või praegustest rikkamad ja elavamad variandid lauluseltskondi pidi jälle rändama".

Ja Sommeril oli õigus. Rahvamuusikud leidsid Siberi eestlaste laulud üles nii plaadivalimikust kui ka arhiivist lisa otsides. Näiteks on Siberi eestlaste laule esitanud ansambli Untsakad liikmed ja mõned neist lugudest on ka Untsakate CD-l „Meie küla pidu" (2011).

Siberi eestlaste lauludest on saanud inspiratsiooni ka üks Eesti edukamaid etnobände Trad.Attack!. Siberi lugude töötlusi, sealhulgas Omski oblasti Kovaljovo külas salvestatud laul „Kallimale", mis kogus tuntust tänu bändi liikmete osalusel tehtud südamlikule videoloole, on jõudnud nende plaadile „Kullakarva" (2017).

Tervikliku Siberi eestlaste lauludele pühendatud albumi „Kaugel üksi võõra rahva hulgas" andis 2020. aastal välja Tintura koos Arno Tammega. Album põhineb plaadiantoloogial „Siberi eestlaste laulud" (2005), millest Tintura on välja valinud üheksa pala ja teinud neile oma seade. Plaadil kõlab elektroonilisi taustu, rahvapille ja eri laadi laulmist.

Kuidas võiksid Siberi laulikud suhtuda nende laulude töötlustesse? Kuigi eri küladest pärit laulikud on sageli vaielnud, kelle lauluvariant on õigem, on neil ilmselt põhjust heameelt tunda, et laulud, mis rändasid kunagi nende esivanematega Eestist Siberisse, on leidnud veidi teisenenud kujul tagasitee Eestisse ja saanud inspiratsiooniallikaks siinsetele noortele rahvamuusikutele. •

Anu Korb (1950) on Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, kelle peamine uurimisvaldkond on Siberi eesti kogukondade kultuuripärimus.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

MARE KALDA

AARDED ARHIIVIS JA MAAPÕUES RAHVAPÄRIMUSE PÕHJAL

Üks silmatorkav rahvajuttude teema on peidetud varandus. Meie rahvaluulearhiivi rikkalikud kogud sisaldavad tuhandeid kirjapanekuid ja salvestisi, aardejuttude e-andmekogusse on koondatud üle 7000 pala. Tegu on olnud elava ja asjakohase traditsiooniga, mille ilmingud ulatuvad nüüdiskultuuri.

Kui arhiiv kajastab hästi aardepärimuse levikut ja tuntust, tekib kiusatus küsida, mida aardepärimus õieti väljendab. Richard Viidalepp on ühes ammuses kirjutises aastast 1931 jahutanud indu pidada muistendeid tegelikkusele vastavaks. Ajalehes Sakala Pühapäev on ta võtnud selle mõtte lühidalt kokku: rahvasuus on maa-aluste varanduste kohta väga palju jutte, üks põnevam kui teine; kui need oleksid tõesed, peaks meil olema leidmata mitukümmend sõjakassat ja tündritäied Rootsi kulda; unenägude ja rahvajuttude järgi otsimine pole andnud positiivseid tulemusi, roostesed odavast metallist rahad ei tee kedagi rikkaks; hõbedaleiud on haruldased, kulda maksab loota kõige vähem.

Ometigi ei põhine nende juttude populaarsus ainuüksi ettekujutustel ega unistusel leida rahapada, mis otsekohe päästaks ainelisest kitsikusest. Nii mõnelgi juhul kinnitab jutustaja loo tõelevastavust, sest ta on kas ise jutustatud sündmuste keskele sattunud või tunneb aardeunenäo nägijat ja aardeotsijat. Või oli tegu tõestisündinud looga kaugel minevikus, mistõttu täpsemad asjaolud on juba meelest läinud.

Jutte saadab omalt poolt tõsiasi, et ohuolukordades on varandusi peitu pandud, samuti on väärtuslikke esemeid ja raha peidikutesse asetatud lihtsalt seetõttu, et neid talletada. Palju aega hiljem ilmuvad need varandused välja ja toetavad lugusid, mille tegelikkusetaust põhineb ainult fantaasial. Peidikute avastamise juhtumid tekitavad elevust ja annavad uut jutuainet. Kui pärisrahapadade leide kajastatakse meedias, saavad digiuudised rohkesti lugejate kommentaare, mille hulgas nii mõnigi kord taaselustub vanem tava. Sotsiaalmeedia huvirühmad jagavad fotodega illustreeritud lugusid sellest, kuidas vanade majade uued elanikud leiavad majja jäänud esemeid ja vanu rahasid. Ka siin tulevad traditsioonilised aardelood uuesti jutuks.

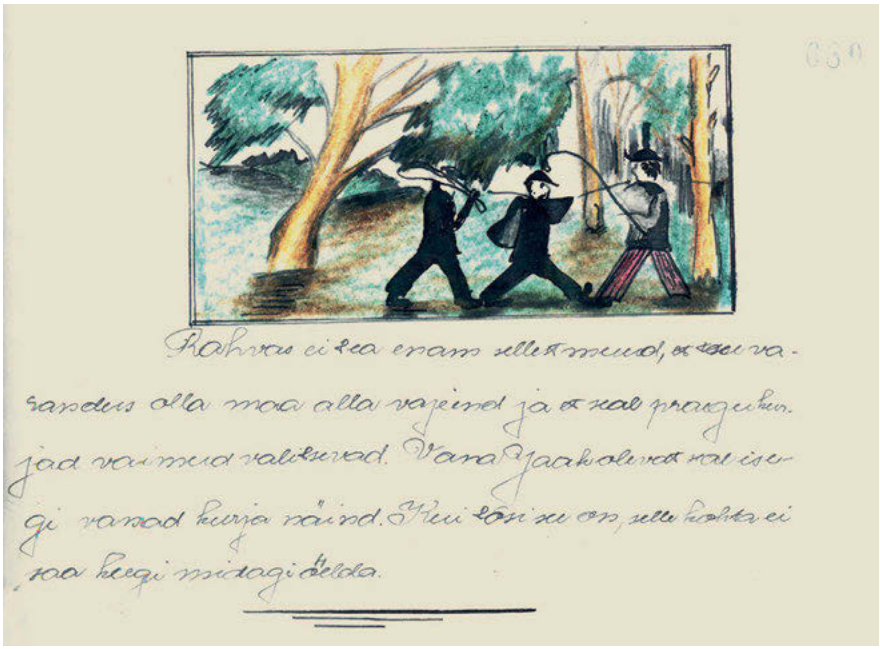

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Saaremaa mehed lähevad rahaauku otsima. Muistendi kirjapanija joonistus rahvaluulekogus aastast 1938

Peidetud varanduste pärimus on mitmetasandiline, eri päritolu ja tegelikkusega eri moel suhestuvad motiivid ning episoodid loovad kaleidoskoopilisi kooslusi. Põimuvad kohalik aines ja naaberrahvastelt kultuurikontaktide kaudu meie maale rännanud süžeed. Uku Masing on eesti usundi ülevaates väljendanud sama mõtet: „Nähtavasti säärastesse juttudesse [st rahalugudesse] on poetunud igasuguseid sugemeid ja põhjalikult läbitöötamise juures oleks võimalik öelda, millisesse redaktsiooni kuulub üks või teine irdmotiiv algselt, mis hiljem on viidud ka teistesse juttudesse ja nii tekkinud kontamineeritud lood, mis pole pärit siit ega säält“. Kaugetelt maadelt Eestisse rännanud jutud on siin väga hästi kodunenud. Väägvere sepp ja Abja talumees leidsid varanduse uskumatute kokkusattumuste tõttu. Juhuslik möödakäija linnas kirjeldas nende endi kodudes ääsi alla

Peidetud varanduste pärimus on mitmetasandiline, eri päritolu ja tegelikkusega eri moel suhestuvad motiivid ning episoodid loovad kaleidoskoopilisi kooslusi.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

HELENE NEUMANN / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Säreverest pärit jutustaja Anton Vimberg teadis kuut karjapoisipõlves kuuldud aardelugu ja oli ka ise aaret otsinud.
Foto aastast 1935

Aardelegendid sisaldavad sageli usundikujutelmi, neis jutustatakse üleloomulikest olenditest, kellel on voli otsustada nii varanduse kui ka varanduse otsija käekäigu üle.

peidetud varandust. Juttude ajaloolisi jälgi ajades tuleb välja, et loo lähtealus on kogumik „1001 ööd“. Tegevuskohad pole Tartu Kivisild ega Abja mehe sepikoda, vaid Bagdad ja Kairo.

Kõrvuti on lihtsad kohapärimusteated ja lausa novellilikud väljaarendatud põnevuslood. Osa lugusid on vormilt klassikalised kohamuistendid, aga nende kontekstis väga erilised. Rahaaugujuttudega ilmestatud paikade hulgas on nii muude kohaseoste poolest märgilisi kui ka esmapilgul vähe paeluvaid paiku. Siin võib nimetada Tammiku Rahaaugumäge, Neeruti järvi, Kalevipoja hauda Kivinõmmel,

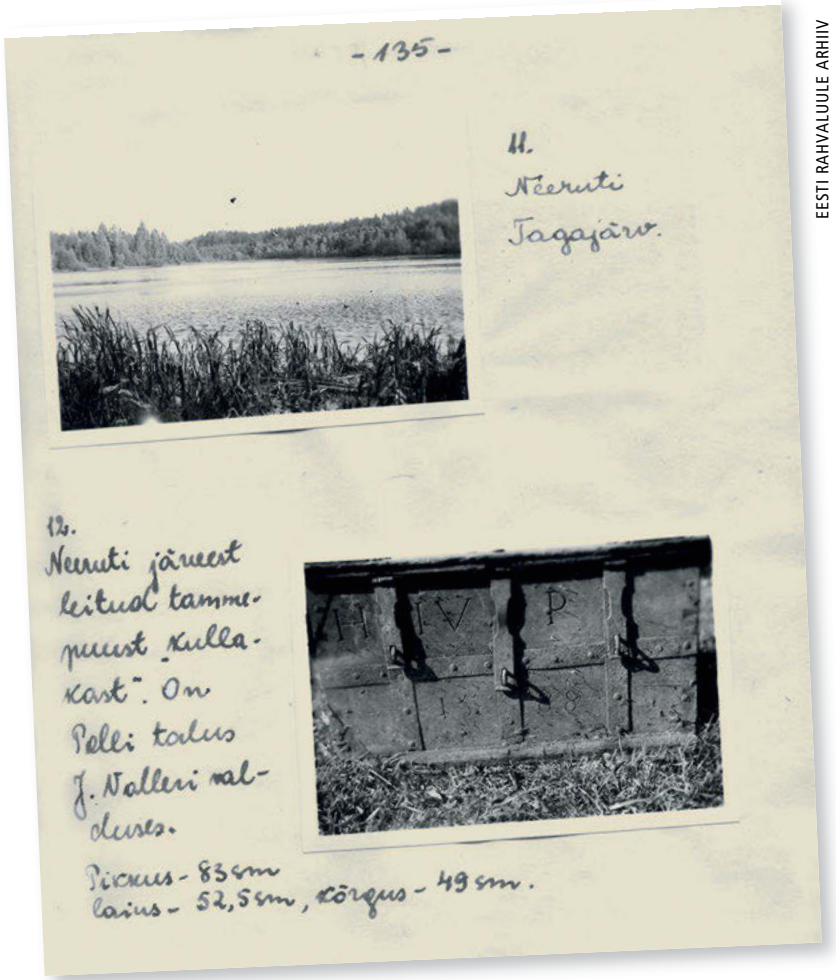

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Rahvaluulekogust pärit lehekülg aastast 1959. Piltidel on Neeruti Tagajärv ja sellest leitud „kullakast“

RAHAAUK

Kaali mõisa põllal Kaalist Kõljalga viivast maanteest paremal pool raaviristis olla rahaauk. Ühele mehele juhatatud unes, kudas seda kätte saada. Mees pidand pühapäeval kell 12 ihualasti kaevama ning selja taha polla tohtind vaadata. Rahakast olud juba mehe käes peaaegu, aga siis mees vaatand tagasi ning näind, et üks sinise riietega mees tulnud Kaali mõisa poold. Mees pand tiitsesti särgi selga, aga mees ja kast kadunud kut tina tuhka. Ju see mees vist rahakasti omanik oli, kes mõisa poolt tuli.

(Kaarma kihelkond, Uduvere k, 1940)

Raja Ummumäge, Kõveri mäge (Saarde vallas), Loodi Siniallikut, Otepää linnamäge, Kantsi kõrtsi Emajõe ääres, Vaskna järve ja Pappjärve.

Aardelegendid sisaldavad sageli usundikujutelmi, neis jutustatakse üleloomulikest olenditest, kellel on voli otsustada nii varanduse kui ka varanduse otsija käekäigu üle. Aardeotsijaid takistavad väljanägemiselt tavalised, kuid oma veidra ilmumisega hirmutavalt mõjuvad loomad, samuti surnute vaimud, kummitused, vanaaegses mundris sõjamehed, „lummutised“, tondid ja kurat (Lõuna-Eestis vanajuudas). Kurat tuleb juttudes inimest häirima peaaegu et ükskõik kelle või millena. Muistendi järgi juhtub sageli, et inimene loobub oma kavatsustest, sest kokkupuude varanduse valvuriga on nii kohutav. Teisal nõutakse varanduse eest vereohvrit, millega isegi juttudes harva nõus ollakse. Sel viisil aitavad jutud selgitada, miks aardeid nii kergesti kätte ei saa: ei ole julgetud otsinguid ette võtta.

Kui inimesest jututegelane satub nägema rahatuld, kohtub ta tule juures kuraditega, kes raha kuivatavad. Aga kummaline küll: kes taipab hõõguvad tukid katta mõne talle kuuluva esemega või viib koju rahakuivatajatelt saadud söed, leiab, et need on hiljem kullaks ja hõbedaks muutunud. Tuleb ette ka muid põhjendusi: juba nähtavale ilmunud varandus kaob, kui aardeotsija liiga vara rõõmustab, kiidab jumalat või vannub kuradit.

Seega, pärimus on vastuoluline: mida ühtedes juttudes justkui tohib,

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

on mujal välistatud. Kokkupuude kuradi ja teiste valvurite või omanikega on ohtlik ja lõpeb inimesele halvasti. Ometi ei puudu jutud, kus kuradist partneriga ikkagi tehakse rahalisi tehinguid. Leitud raha pudeneb kasutuks prahiks, ent teisal juhtub vastupidine: väärtusetu muutub hinnaliseks. Juttudele omaste vahendite abil kajastavad muistendiepisoodid argieluski ilmnevat ebaselgust rahaasjades.

Fantaasiakujundite ja rahvaliku põnevusžanri ilmingute kõrval kuulub kohalike teadmiste hulka päriselt leitud aarete folkloorne tõlgendus. Niisugused selgitused pakuvad huvitavaid paralleele ja toetavaid andmeid arheoloogiale.

Rahapärimuses on olemas vaikiva teadmise alad, millest avalikult ei räägita ega jutustata rahvaluulekogujale. Näiteks küsimus, mil määral on moodsates oludes kasutuses õunapuu pank ja sahvriseina hoiukassa? Kuidas naabrimees ikkagi rikkaks sai? Missuguseid isikliku salamaagia võtteid on rakendatud rahaasjade edendamiseks? Vihjehaaval koguneb ka sedalaadi andmeid.

Eurole ülemineku perioodil, 2010. aasta lõpukuudel, väljendas üks pangaametnik ajaleheintervjuus imestust kalasoomuste üle müntide hulgas. Rahakotist mündiautomaati kallatud sentidega koos pudenesid sinna rahakogust maagiliselt suurendama pandud pudinad. Laiemalt tuntud oli erilise rahatähe, nimelt 50-kroonise hoidmine rahakotis. Internetifoorumites on korduvalt küsitud, kuidas maagia abil finantsedu saavutada. Ülemaailmse võrgu avarustest nopitud juhiste üle arutledes on postitatud usundilisi hoiatuslugusid, kus on seostatud rahamaagia sooritus ja nõidujat või tema lähedast tabanud õnnetus.

WIKIPEDIA

Rahaaugujutud on inspireerinud kujundama 21. sajandi kohapõhises mängus – geopeituses loodud aardeid ja uue mängulise rolli on saanud „aardevalvurid“.

VIDA PRESS / ALAMY

Traditsiooniliste aardemuistendite saatus nüüdisühiskonnas on jätkuelu huviväärsuste teabetahvlitel, matkarakendustes, giidide jutustustes, paikkondlikes raamatutes ja kirjanduslikes ümberjutustustes. Kohamuistendid üldisemalt, aga rahaaugujutud eriti, on mõnikord inspireerinud kujundama 21. sajandi kohapõhises mängus – geopeituses loodud aardeid ja uue mängulise rolli on saanud „aardevalvurid“. Ka tänapäevastes kontekstides loovad aardejutud erilist kohatunnet. •

Mare Kalda (1964) on Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur. Tema uurimistöö on seotud muistendite teooriaga, eesti aardepärimusega, ajalooliste ja kohasidusate muistenditega ning tänapäevaste folkloorriilmingutega.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Tartu tähetorni ***astrofoto konkurss*** 2021/22

Esita oma foto kategooriates

- Kuu
- Süvataevas
- Päikesesüsteem
- Tähistaevas
- Atmosfäärinähtused
- Linna astrofotograafia

Kõikide kategooriate parimatele auhinnad

Parimad tööd jõuavad Tartu tähetorni näitusele, mis jääb avatuks 2023. aasta märtsini

Esitamise tähtaeg
15. veebruar 2022

Täpsemad tingimused:

tahetorn.ut.ee

PhotoPoint

Tartu
heade mõtete linn

1632
TARTU ÜLIKOOL
tähetorn

MARJU KÕIVUPUU

HÄRJA-AASTA

Läksin ma tilluke tiule
hätaste härra väljä piäle.
Kubjas mõõtis suured tükid,
suured tükid, laiad matsud.
Ärä ma kündsin härra väljäd,
paremast ku papi väljäd,
risti-rästi Riia väljäd.
Laskin härjäd laane'ella,
laane leste lakkumaie.
Susi tuli suarikusta,
laiakäppa laane'elta.
Sei mo suure lauki härjä,
kiskus minu kirju härjä.

Kodavere kihelkond (1888)

Hiina ja Jaapani kultuuris on ajaarvamise kesksed tegelased loomad. Alates taasiseseisvumisest on horoskoobid ja astroloogia saanud ka eestlaste hulgas väga populaarseks. Argivestluses või enesetutvustamisel kuuleb väga sageli, et see või teine on näiteks koera-aasta Sõnn või draakoniaasta Neitsi. Hiina astroloogiale tuginedes peaks sedalaadi teave kolleegi või kaasvestleja kohta olema piisavalt kõnekas, andma lühiülevaate, missugune on inimese iseloom ning andma vastuse sellelegi küsimusele, kes kellega sobib nii tööl kui ka isiklikus elus. Ühe või teise looma aastal sündinud inimesel arvatakse olevat sellele loomale tunnuslik loomus: koer on truu ja ustav, draakon temperamentne, rott taibukas jne. Loomadega seotud strereotüüpe näeme ka muinasjuttudes – teadagi, rebane on kaval, hunt ja karu kohtlased ja nii edasi.

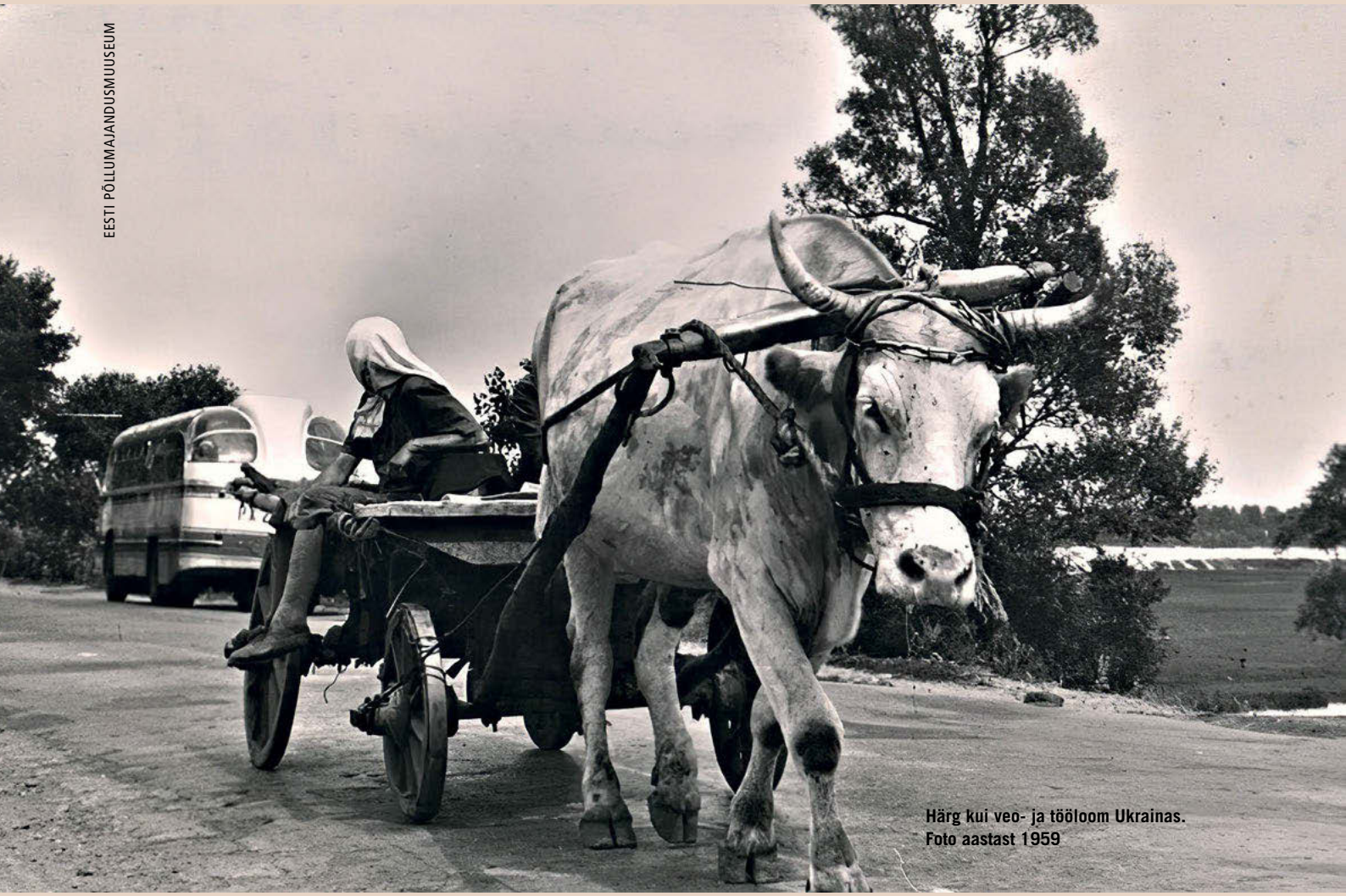

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUM

Härg kui veo- ja tööloom Ukrainas.
Foto aastast 1959

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Kaheteistkümneaastane loomaaastate tsükkel algab alati rotiga ja lõpeb sea-aastaga. Pärimuse põhjal kutsunud Buddha enne Maalt lahkumist kõik loomad enda juurde. Kohale jõudsid kaksteist kõige ustavamat looma: rott, pühvel (ka härg, sõnn), tiiger, kass (jänes), draakon, madu, hobune, lammas (kits), ahv, kukk, koer ja (mets)siga. Buddha nimetas nende loomade järgi aastad ning pani nad kordamööda emakest Maad valitsema, mida nad siis oma iseloomu ning võimete ja oskuste kohaselt ka teevad. Erisugused loomanimetused ses tsüklis tulenevad Hiina ja Jaapani kultuuri erinevustest.

Niisiis on meil praegu härja- ehk pühvli- ehk sõnniaasta. Sellel aastal sündinud inimestel arvatakse olevat suurepärased vaimsed ja füüsilised eeldused, kuid nad on kangekaelsed, kannatlikud ja sõnakehvad inimesed, kes vasturääkimist ei salli.

Kuid millised on olnud eestlaste suhted härjaga? Eesti keeles on suurepärane sõna „härgamisi“, mis peaks iseloomustama meid, veidi raskepärase ja sõnakehva meelelaadiga soome-ugrilasi või põhjaeurooplasi.

Härga võime näha ka tähistaevas. Suur Vanker (Suur Karu, *Ursa Major*) on Eestis tuntuim tähtkuju, õigemini küll tähekujund, mis Eestis muuseas kunagi ei looju. Ja „hunt härja kõrval“ on üks vanemaid tähenimetuste üleskirjutusi, mis koolilugemike kaudu (esmatrükk Mihkel Kampmanni kooli lugemise raamatus 1913) on sealtmaalt olnud eesti muinasjutuna suhteliselt populaarne. Rahvajutu süžee on ilmselt paljudele tuttav: hunt tahab maha murda vankri ette rakendatud härga, kuid jumala seaduse järgi võib hunt murda ainult neid loomi, kes ei tööta. Nii tõstab taevaisa talumehe koos vankri ja härja ja hundiga taevasse, et see kõigil alati meeles seisaks. Karistuseks on ta hundigi rakendanud härja kõrvale koormat vedama. Kuigi seda on peetud algupäraseks eesti astromüüdiks, leidub sellele vasteid ka teiste Euroopa rahvaste folklooris.[1]

Härja tähtsuse teisenemine

Eesti ja soome regilaulupärandis leidub müütiline laul „Suur härg“, kus üleloomulikult suure härja tapab või ohverdab erilise jõuga, ent kasvult pigem väikene kidur mees. Võimalik, et sellesse laulu on talletunud kiviaegsete inimeste ürgsed motiivid kosmilise härja ohverdamisest ja looduse uuestisünnist.[2]

1990. aastate alguses oli siinkirjutajal võimalus saada osa rituaalselt tapetud ohvrihärja söömisest Marimaal soome-ugri ja Volga rahvaste folkloorifestivalil. Looma veristamist kõik Mari külasse pidustustele kutsutud külalised ei näinud, küll aga rituaalset esimese vao kündi ja maa viljastamist. Kündjal oli üle õla heidetud valge tikitud rätik ning ta viskas värskelt küntud vakku kanamune, et viljapead kasvaksid niisama suureks kui need. Festivali külalised ja omad inimesed aga said ühiselt keeta suppi rituaalselt tapetud looma lihast, mida hiljem koos maitsti. Õigeusu kiriku kalendri järgi tähistati Marimaal nelipühi, maride rahvausus oli see päev pühendatud maa viljakusele, maaemale.

Urvaste pastor Johann Gutslaff (?–1657) on oma 1644. aastal ilmunud raamatus „Kurtzer Bericht und Unterricht von der Falsch-heilig genandten Bäche in Liefland Wöhhanda“ („Lühike teade ja seletus vääralt pühaks nimetatud jõest Liivimaal Võhandus“) kirjeldanud jõega seotud uskumusi ning avaldanud Erastvere talupojalt Vihtla Jürgenilt kuuldud piksepalve:

Voda Picker, herja anname palvus katte sarve kahn ninck nelli Shörre kahn, kündi pärrast, külvi pärrast, Olje vask, terra kuld. Touko mujo musto pilve sure soh, korken Kondo, laja Lahne pähle. Simmase ilm, messi hohk meile kündjalle, külvjalle. Pöha picken, häja meie pöldt hüvva ölja allan, ninck hüvva päh otzan ninck hüvva terri sissen.

Tänapäevases eesti keeles võiks see palve kõlada umbes nii:

Võta, Pikne, härja anname palvuses kahe sarvega ning nelja sõraga. Künni pärast, külvi pärast. Õled vask, terad kuld! Tõuka mujale mustad pilved – suure soo, kõrge kõnnu, laia laane pääle. [---] Püha Pikne, hoia meie põldu, hüvad õled all ning hüva pää otsas ning hüvad terad sees.

Kui vanades rahvalauludes ja juttudes on (künni)härg üsna populaarne tegelane, siis moodsas ühiskonnas on paljude kasulike põllumajandus- või koduloomade, sealhulgas härja, kunagine tähtsus ja tähendus teisenenud. Härga ei ole siinmail juba inimpõlvi kasutatud künni- ja veoloomana, sest põllumajandusmasinate tarvituselevõtt tõrjus härja veoloomana tagaplaanile. Küll säilitas härg oma tähtsuse lihaloomana.

Kui palju on praegusajal neid, kes teavad, et härg on kohitsetud ehk kastreeritud pull, on iseküsimus. Loomanimetus „härg“, mis on meie keelde tulnud ilmselt balti algkeelest (*žarga*), on esialgu tähendanudki veoloomа ning keeleajalooliselt suguluses läti ja leedu hobuse nimetusega.[3] Ehk on huvitav teada sedagi, et pürg ehk euroopa piison (*Bison bonasus*) on murdeti tähendanud pühapäeval sündinud härga. (Härja)värss – noor pull või härg – on aga ilmselt tuletatud alamsaksakeelsest sõnast *verse*, mis tegelikult tähendab noort lehmvasikat (mullikat, õhvakest).

Pääle sõja[4] *ei teata enam veohärgade tarvitamist. Veohärgi oli ainult mõisates, veohärgadeks võeti 2-aastased karjapullid. Härja nimi pandi värvi järele: Kirju, Lauk, sellel oli valge lauk pias.*

Eesti ja soome regilaulupärandis leidub müütiline laul „Suur härg“. Võimalik, et sellesse laulu on talletunud kiviaegsete inimeste ürgsed motiivid kosmilise härja ohverdamisest ja looduse uuestisünnist.

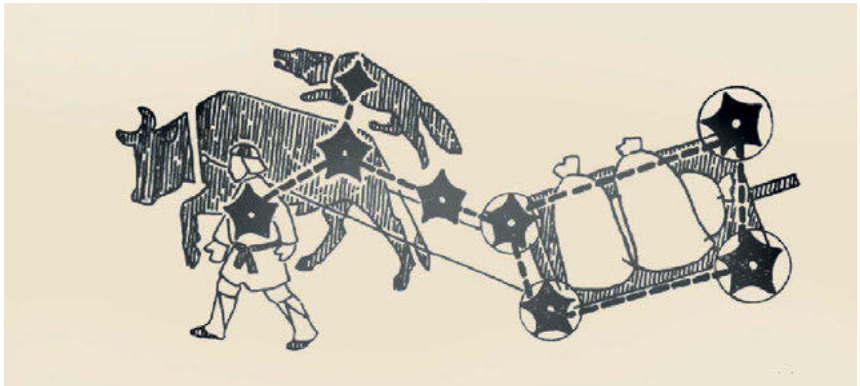

IMBI PLOOMPUU ILLUSTRATSIOON

Hunt härja kõrval

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

INARI LEIMAN / TALLINNA LOOMAAED

Tallinna loomaaias avati 2. oktoobri 2021 Tauno Kangro loodud pühvlikuju. Varem on nn aasta loomadest loomaaias koha leidnud koera-, kuke-, sea- ja rotikuju

Vaali – oli valge; Küit – valge seljaga, küitselg jt. Karjapullid, mis võeti veohärgadeks, kohitseti ära, sooned taoti kiviga katki. (Kolga-Jaani khk (1932))

Künnihärgi oli vanasti Tartu ümbruses mitmes mõisas. Vedul oli neid veel 1860. a. Sel ajal oli mõisa põllul igal mehel künda 2 vakamaad päevas. Et seda tööd ära teha, pidi kündja võimalikult lüheda lõunaajaga leppima. Künnihärg oli tugev kündma ja valim sööma kui hobune. Kündjaga ühel ajal sõi ka loom ja töö juures aina mäletses. Härja rakendamine oli lihtne: ike pandi otsaesisele ja kinnitati rihmadega sarvede külge; tugev nöör adralt ehk veoriistalt kinnitati keset iket. Künnihärgadega künti Vedul, Elistveres ja Luunjas ja mujal ja veeti puid Tartu. Elistveres sõtkusid nad savi katusekivide valmistamiseks. (Äksi khk (1928))

Palju tähendusi

Härg on tugevuse võrdkuju – sageli ütleme, et see mees on tugev kui härg. Kuid inimene võib olla ka kangekaelne või vihane kui härg, rabada rasket tööd teha nagu härg, süüa palju nagu härg ja magada tugevasti nagu härg. Meest peetakse sõnast, härga sarvest, ning kui mõni mees läheb liiga ägedaks ja ülbeks, ütleme, et ta on härga täis. Kui tahame kedagi teadlikult provotseerida või juhtub see kogemata, ütleme, et see mõjus talle nagu härjale punane rätik. Ehkki härg punast värvi tegelikult ei näe ning rätiku värvus pole talle üldse oluline. Väidetavalt on härjavõitleja keep ehk muleta ja rätik sellepärast punased, et vereplekid ei paistaks välja.

Eesti rahvapärimuses võtab härja kuju mütoloogiline järvehaldjas, kelle meelest inimesed on järve vett reostanud ning järv peab seetõttu otsima endale uue koha. Musta pilvena taevas liikuva järve eest hoiatab inimesi suur must härg.

Malla Lageliival oli vanal ajal suur järv. Kord suri suur mõisa kari ära ja surnud loomad kanneti järve. Sääl tõusis järv omast vanast paigast üles ja läks Uljastile. Kalad, mis järves elasid, kadusid enamiste kõik teele. Tee pääl on üks suur must härg järve ees käinud, ja kuhu härg maha laskis, sinna jäi ka järv seisma. (Viru-Nigula khk (1889))

Nagu teiste (kodu)loomade, nii on ka härja kohta rahvasuust talletatud arvukalt seletusmuistendeid, miks nad käituvad nii, nagu nad käituvad, või näevad välja sellised, nagu näevad. Näiteks see, miks härg (teadupoolest mäletseja nagu kõik veised[5]) näikse söövat vähem kui teised koduloomad, kes ilmaski ei näi oma kõhtu täis saavat, tuleb sellest, et härg on teinud jumalale heateo ja viinud ta üle vee:

Hobune, jäär ja härg. Kui Jeesus maa peal käis, siis juhtunud ta ühe suure jõe juurde, kellel silda peal ei olnud. Hobune söönud jõe ääres ja seda kutsunud Jeesus enda jõest üle viima. See aga vastu: „Mul ei ole aega, pean hoolega sööma, muidu jääb mul kõht tühjaks.“

Härg on tugevuse võrdkuju – sageli ütleme, et see mees on tugev kui härg. Kuid inimene võib olla ka kangekaelne või vihane kui härg, rabada rasket tööd teha nagu härg, süüa palju nagu härg ja magada tugevasti nagu härg.

Jeesus läinud jälle edasi. Söönud jäär jõe ääres, ka seda kutsunud Jeesus enda üle viima. See aga vastu: „Mul ei ole aega, pean hoolega sööma, muidu jääb mul kõht tühjaks.“

Jälle läinud Jeesus edasi. Söönud härg jõe ääres. Jeesus seda kutsuma üle viima. „Viin küll, söön siis jälle.“ Ta võtnud Jeesuse turjale ja viinud selle jõest läbi.

Kui Jeesus jõest läbi olnud, ütlenud ta härjale: „Et sina mind jõest läbi tõid, siis sööd sina päeva ajal ja võid sellega öösil rahul olla, kuna aga hobune ja jäär ööd ja päevad võivad kokku süia, aga siiski ei saa nende kõhud iialgi täis.“

Ka nüüdki söövad hobune ja jäär, kui nad heinte ligi saavad. Härg aga sööb päeva ja on sellega öösi ka rahul. (Halliste khk (1894))

Valter Uusbergi ja Rein Raamatu animafilm aastast 1984 „Härg“ räägib aga sellest, mis juhtub, kui külarahvas kasvatab üles koletu suure härja. Kas see toob ikka loodetud õnne ning heaolu või ootavad ees juhtumused, mida pole osatud ette näha? Ajastule omaselt tuleb suures härjas näha kujundit, sümbolit ning filmi süžeed mõista mõistu.

Kui vallaline tütarlaps näeb unes härga, siis on uskumuse kohaselt oodata kosilast: kui härg on must, on kosilaseks madrus, kui pruun, siis sõdur, kes teenib jalaväes. Kui saada härjalt pusida, võib see tähendada surma või haigust, kuid ka kurja inimest. Härja ostmine aga tähendas sulase palkamist. Kui härja ike lagunes, suri üks abielupooltest või kolis paarirahvas lahku. •

[1] Andres Kuperjanov, Sandivanker: www.folklore.ee/tagused/nr46/kuperjanov.pdf.
[2] Vt: Hasso Krull, „Suur härg ja kiviaja pärand“. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 3, lk 136–147; Kristo Siig, „Suure härja müüt läänemeresoome rahvaste traditsioonis ja selle ajalooline taust“. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, 2013: www.ut.ee/folk/library/BA_Siig.pdf.
[3] Huno Rätsep, Kust need loomad nimed said? Koduloomade nimetused: www.emakeeleselts.ee/omakeel/2005_2/02.pdf.
[4] Mõeldud on esimest maailmasõda. – M. K.
[5] Veised mäletsevad söödud toitu 7–10 tundi ööpäevas. – M. K.

Marju Kõivupuu (1960) on Tallinna ülikooli humanitaarteaduste instituudi maastiku ja kultuuri keskuse vanemteadur, kelle uurimistööde keskmes on rahvameditsiin, surmakultuur ning inimese ja looduse vahelised suhted.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Matti Päts
LAPSELAPSEST VANAISAKS. MÄLESTUSED
Toimetaja Katre Ligi
Kujundaja Mari Ainso
Kirjastus Ilmamaa, 2021, 432 lk

Matti Päts (snd 1933) on oma mälestused kirja pannud toetudes väga heale mälule ja jutuvestja soravale sõnaseadmisele. Kahe vanaisa, Konstantin Pätsi ja Jaan Lattiku lapselaps annab edasi kahe suguvõsa loo. Eesti mehe elu, mida alguses on raske rusikaga löönud poliitika, kulgeb lugeja ees läbi 20. sajandi, Eesti ja Vene ajal. Siia jäävad Ufaa lastekodus veedetud aastad, naasmine Eestisse ja elutee jätkumine okupatsiooni all, mis polnud määratud igaveseks jääma. Autor räägib ka Eesti Patendiameti taastamisest ja tööaastatest selles riigiasutuses. See on õppetund, kuidas olla ettevaatlik võimu suhtes, kuidas leida headust ja toetust seal, kus seda napib, ning kuidas seada rööbastele enda ja lähedaste elu. Paratamatult on autoril Eesti riigiga teistsugune suhe kui valdaval osal kaasmaalastel ning seetõttu teine, avastamist väärt vaatenurk – isiklik ja üldistusvõimeline ühteaegu. Mälestusteraamatu fotomaterjalid on pärit autori erakogust.

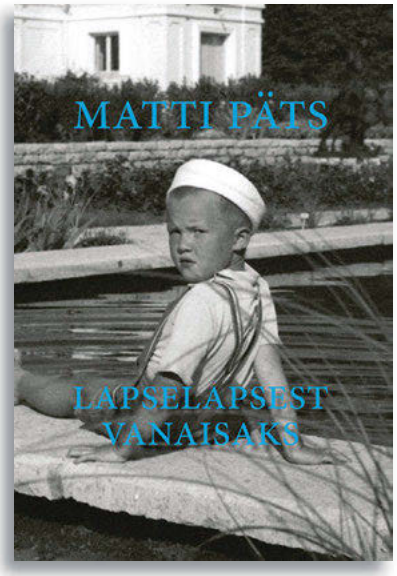

David Lindén
JOHAN SKYTTE. SUURVÕIMU ARHITEKT
Tõlkija Ivar Rüütli
Toimetaja Leino Pahtma
Kujundaja Mari Ainso
Kirjastus Ilmamaa, 2021, 336 lk

Rootsi ajaloolase David Lindéni raamat tutvustab eesti lugejale esmakordselt väärilise põhjalikkusega Johan Skyttet (1577–1645), Rootsi suurmeest, kelleta poleks meil praegu Tartu Ülikooli ning kelle eluajal ja abil sai väikesest Põhja-Euroopa riigist üks oma aja võimukeskusi. See on lugu sõdadest, haridusest ja diplomaatiast ning linnakodaniku pojast, kellest sai üksnes isiklike võimete abil aadlik ja üks oma riigi tähtsamaid isandaid. Skytte oli kuningas Gustav II Adolfi õpetaja, Liivimaa, Ingerimaa ja Karjala kindralkuberner. Lindéni käsitlus, milles Eesti ei olnud tol ajal mitte Rootsi riigi asumaa, vaid kuningriigi täisväärtuslik osa, annab suurepärase ülevaate Vasade-aegsest Rootsi kuningakojast ja Euroopast.

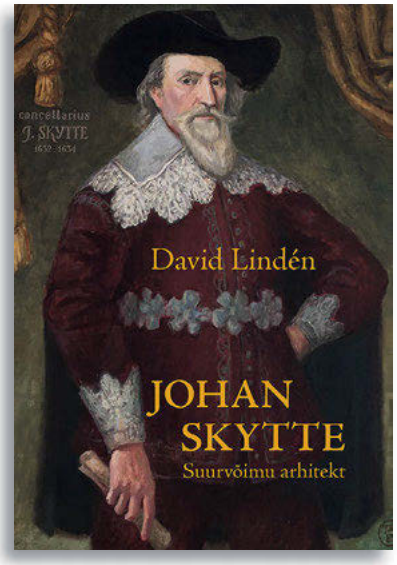

Toomas Tiivel
ELU ON SÜMBIOOS
(Eesti mõttelugu 160)
Toimetaja Katre Ligi
Sarja kujundaja Kaljo Põllu
Kirjastus Ilmamaa, 2021, 296 lk

Bioloog ja diplomaat Toomas Tiivel (snd 1952) on oma mõtteloo-raamatusse koondanud kirjutisi kahest ainevallast. Esimene pool on bioloogilise sisuga ja teaduslikum mille lugemise hõlbustamiseks on lisatud raamatu lõppu väike rakubioloogia sõnastik. Kõigist tekstidest kumab läbi seoste otsimine, mis lõpuks määrab süsteemi käitumise. Raamatu teine osa haarab maailma, eeskätt diplomaadi pilguga. Sümbioos ehk teisisõnu kooskõlaline kooselu on ajast aega huvitanud nii biolooge kui ka inimkoosluste vaatlejaid. On vaieldud, kas elu on eelkõige konkurents või pigem sümbioos. Tiivel kaldub ses küsimuses kindlalt sümbioosi poole, milleta pole ühtegi kooslust. Inimsümbioosi tähtis vorm on sõprus ning sõpruskonnad, millesse autor kuulub, on olnud väga püsivad suuresti tänu temale, muuhulgas hea huumori saatel. Saatesõna on raamatule kirjutanud akadeemik Jüri Engelbrecht.

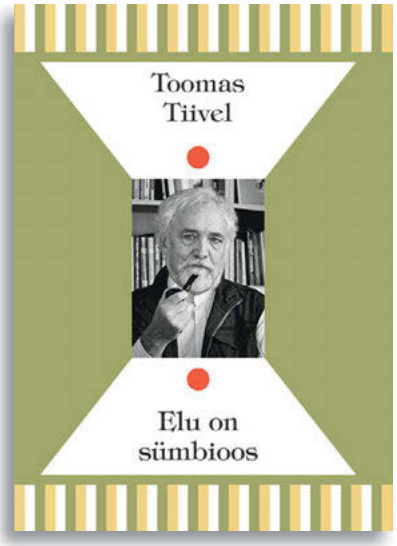

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

PIRET VOOLAID

MILLIST VANASÕNATARKUST VAJAME TÄNAPÄEVAL?

Vanasõnadest kõneldes rõhutatakse ikka, et need keele püsiühendid näitavad meie keele rikkust. Vanasõna ehitusmaterjal on keel ning žanrina kuulub see lühivorm keele ja folkloori kokkupuutealale. Rahvaluule lühivorme, ennekõike vanasõnaütlusi, uurib eraldi teadusharu, mida nimetatakse parömioloogiaks. See nimetus tuleneb kreeka sõnadest *paroimia* 'vanasõna; tarkussõna' ja *logos* 'õpetus'.

Parömioloogid ehk vanasõnateadlased on vanasõnu määratlenud mitmeti, kuid naljaga pooleks öelduna on vanasõnad lihtsalt rahva hulgas tuntud kindlat lausemalli järgivad ütlused. Levinud arusaama kohaselt on vanasõnad lühikesed, traditsioonilised, õpetliku sisu ja poeetilise vormiga mõtteterad. Just see arusaam aga ongi loonud neist kuvandi, mille järgi väljendub neis kindel tõde ja veendumus, millega ei vaielda – või kui seda tehakse, siis mõne teise vanasõna toel. Säärast stereotüüpi toetavad ka vanasõna sünonüümid *rahvatarkus*, *rahvasõna, tarkusesõna* ja *tarkusetera*. Ühelt poolt saab neid võtta kui preventiivseid elujuhiseid, teisalt sobivad need aga selleks, et teatud olukordi kokku võtta tagantjäreletarkuse ja kinnitusena.

Tõsisest tarkusest naljaka targutuseni ehk vanasõnatähenduse muutumisest

Veel praegusajalgi käsitletakse vanasõnu sageli rahvusromantiliselt, vanasõnu peetakse meie rahvusliku identiteedi nurgakiviks. Viimastest aastatest võib näiteks tuua mitme vanasõnaraamatu illustratsioone: stereotüüpiliselt rahvuslikus stiilis kaanepilte ehivad etnomustrid, mõni sõlg, prees, kindamuster või rehetare. Selles on omajagu õigust, sest suuresti pärinevad meie vanasõnade varasemad kirjapanekud ju rahvaluule kogumise algaegadest 19. sajandi lõpul ja on kirja pandud talurahva traditsioone järgides, kajastades nii toonast maailmapilti. Arvukalt ütlusi on meie aega jõudnud ka kirjanduse kaudu, suur hulk rahvusvahelist vanasõnavara pärineb näiteks antiikaegsetest tekstidest, samuti varasematest pühakirjadest.

Esmapilgul võivad vanasõnad nüüdisinimestele tunduda iganenud ja aegunud, ometi – kui tähelepanelikumalt ringi vaadata, lehti lugeda või sotsiaalmeediat kerida ning reklaamikeelt jälgida, märkame nende sagedast tarvitust. Vanasõnad sobivad tänapäevalgi hästi, aidates meie väiteid usutavaks teha, autoriteetsele abikäele toetuda, musta valgeks rääkida või lihtsalt mõnda olukord vaimukalt ja naljakalt lahendada.

Samal ajal tuleb tähele panna sedagi, et elu muutudes ja ühiskonna arenedes muutuvad ka vanasõnad. Leidub küllalt näiteid, kus mõni levinud ütlus on omandanud varasemaga võrreldes risti vastupidise tähenduse. Võtkem näiteks rohkesti ekspluateeritud rahvatarkuse „kes koera saba kergitab, kui koer ise“. 19. sajandi lõpu arusaama järgi pilgati või halvustati sellega kiitlejaid või neid, kes praalisid oma tegemistega. Praeguseks on see tähendus aga muutunud: nüüd kasutame seda pigem positiivse ja tõsise eneserekläami kohta, mida ei tohi teiste hooleks jätta. Tänapäeva turumajanduse oludes tulebki ju ise enda saba kergitada!

Mänguline uusvanasõnaloome

Tänavuse kuumalaine harjal, 27. juulil, juubeldasid eestlased pärast Eesti epeevehklemise naiskonna Tokyo olümpiakulla võitu sotsiaalmeedias lausega „vehklemine kuld, rääkimine hõbe, vehklemine pronks”, mis on

Koroonapandeemia tõttu on sündinud rohkelt mitut laadi folkloori, kus vanasõnad on osutunud võimsaks vahendiks nii ametlikus kui ka rohujuuretasandi kriisisuhtluses. On kasutatud vanu, aga alatasa loodud ka uusi mõtteavaldusi. Siin on eestikeelseid koroonavanasõnu seostatud pandeemia päritolumaa Hiinaga ja Häädemeeste kihelkonnaga

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

ehtne uusvanasõna. Võime suisa minutilise täpsusega fikseerida selle aja, kui üldrahvusliku rõõmuhetke kroonina sündis rahvast ühendav olümpiafolkloor. Samalaadset ütlust oli meie olümpiasangareid ülistades kasutatud aga varemgi: kui meie paarisaeruline neljapaat 2016. aasta augustis Rio de Janeiro olümpiamängudelt sõudmises pronksmedali võitis, paiskas kalamburist Keiti Vilms sotsiaalmeediasse päevakohase juubelduse: „rääkimine hõbe, vaikimine kuld, sõudmine pronks". Juba 2012. aastal oli käibele läinud muudetud kujul naljasõna „rääkimine Silver, vaikimine kuld", millega rahvasuu reageeris Silvergate'iks nimetatud poliitskandaalile. 2019. aasta veebruaris Seefeldi suusatamise maailmameistrivõistlustel lahvatanud dopingujuhtumi ehk „Aadrilaskmise" skandaali järel lõi rahvasuu aga nn Seefeldi vanasõna „rääkimine Pilv, vaikimine Veerpalu", viidates sellele, kuidas ühes varasemas dopinguasjas oli saavutatud võit seetõttu, et tuntud advokaat Aivar Pilv võttis puhtaksrääkimise enda kanda.

Eeltoodud ütluste juured tundis küllap ära iga eestlane: vanasõna „rääkimine hõbe, vaikimine kuld" oleme harjunud kasutama olukordades, kus on parem pigem suud pidada, mitte seda pruukida. See toidab kinnistunud arusaama, et kes ülearu räägib, teeb endale kahju. Niisugune rahvapsühholoogia alustõde väljendab sõnamaagiat, rõhutab väljaöeldud sõna jõudu.

Niisiis on väärikad vanasõnad igati hea alusmaterjal loomingulise ja lustaka sõnamängu armastajatele ja osutavad keele ohtratele võimalustele luua pidevalt midagi uut. Uusi vanasõnalisi ütlusi on nimetatud näiteks vanasõnaparoodiateks, antivanasõnadeks, aga ka uusvanasõnadeks või postvanasõnadeks. Vormiliselt jäetakse alles mingi oluline osa traditsioonilisest vanasõnast, osa vahetatakse välja või midagi lisatakse juurde, nii et tekib uue sisu ja eesmärgiga humoorikas versioon.

21. sajandi algul on mitmel pool hakanud varasemaga võrreldes silma elavam vanasõnaloome ja üleüldse rahvaliku kalambuuritsemise võidukäik. Seda suundumust on teadlased põhjendanud eriti postsotsialistlikes ühiskondades taasiseseisvumisega kaasnenud keeledemokraatiaga, tsensuuri kadumise ja suurema sõnavabadusega, samuti sellega, et noortekeel, sh släng, avaldab üldkeelele suuremat mõju kui varem.

PIRET VOOLAID

Vanasõnu võib tänapäeval leida ootamatus ümbruses. Vanast tuntud ütlusest „Lõpp hea, kõik hea" ümber tehtud versioon „Jooks hea, kõik hea!" innustab tervisesportijaid Glehni pargi jooksurajal. Pilt on tehtud juulis 2020

Vanasõna mis tahes eesmärgil, olukorras ja tähenduses

Internetiajastu kirjaliku folkloori hulgas kohtab tuntud vanasõnu omapärastes naljakates ümbrustes ja seostes rohkemgi. Kui Eesti 2004. aastal Euroopa Liiduga ühines, sündisid ja läksid naljaga pooleks liikvele nn ametnikukeeles esitatud pikad vanasõnad – hästi tuntud eestikeelsete vanasõnade tõlked. Näiteks piibliski leiduv rahvatarkus „kes teisele auku kaevab, see ise sisse langeb" hakkas levima peenutsevas ja keerukas kantseleikeeles: „Kaaskodanikku ohustava pinnasisese süvendi tekitanud isik kukub ise selle sisse". Või: „Kaevetöödel enda poolt teisele kodanikule rajatud maapinnaõõnsus osutub kaevajale fataalseks". Seesuguse huumoriga sooviti üle korrata lihtsat tõde: rääkigem ja kirjutagem selgelt ja lihtsalt, siis saame ka ise aru, mida me öelda tahame.

Tuntuim eesti vanasõnauurija Arvo Krikmann tõdes juba 1970. aastatel, et vanasõnad on mitmeotstarbelised: neil võib olla meie keelekasutuses hulk eesmärke. Neid võib kasutada isesugustes olukordades. Nad on paljutähenduslikud ja paindlikud: olukorra või konteksti põhjal, milles neid kasutatakse, võib neil olla mitu, mõnikord isegi vastuolulist tähendust.

Just sellist vanasõnatarkust me tänapäeval vajamegi: et vanasõna oleks varnast võtta kõnelejale-kasutajale sobival eesmärgil, sobivas olukorras ja sobivas tähenduses. Kus sõnu, seal mõnu! •

LOE LISAKS:
Anne Hussar, Arvo Krikmann, Erna Normann, Veera Pino, Ingrid Sarv, Rein Saukas. 1980–1988. Eesti vanasõnad. Monumenta Estoniae Antiquae I–V. – Eesti Raamat, 1980–1988 (www.folklore.ee/rl/pubte/ee/evs/).

Vanasõnad. Otsimasin veebis www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html.

Risto Järv 2019. Muna on/ei ole targem kui kana. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 725–730.

Piret Voolaid, Risto Järv, Loone Ots 2018. Kes otsib, see leiab: 1111 eesti vanasõna selgituste ja kommentaaridega. – Rahva Raamat.

Piret Voolaid (1971) on Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur ja Eesti-uuringute tippkeskuse tegevjuht. Tema peamised uurimisvaldkonnad on folkloori lühivormid, internetipärimus, noortekultuur ja spordifolkloor.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

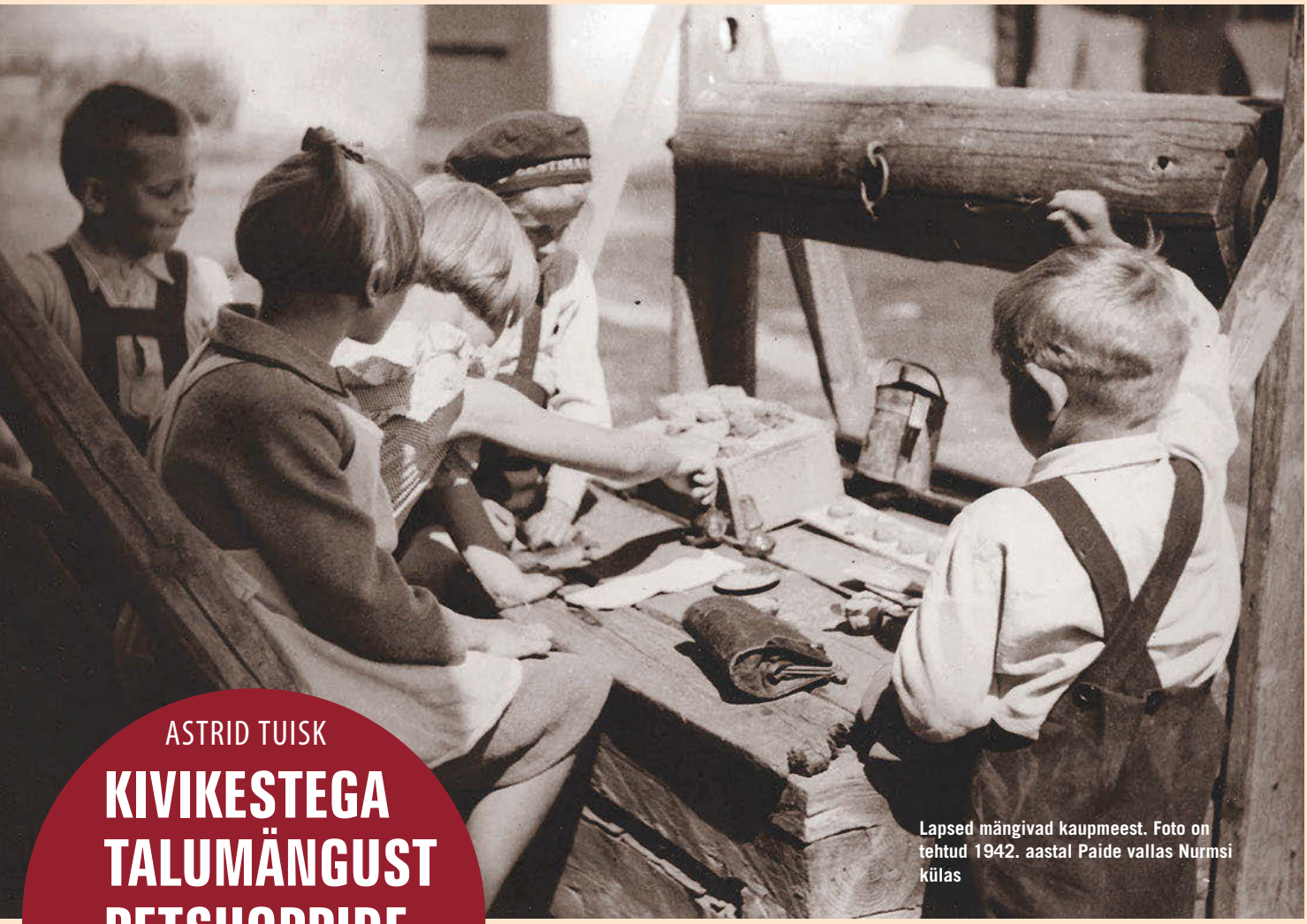

RICHARD VIIDALEPP / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Lapsed mängivad kaupmeest. Foto on tehtud 1942. aastal Paide vallas Nurmsi külas

ASTRID TUISK

KIVIKESTEGA TALUMÄNGUST PETSHOPPIDE FILMIMISENI.

MUUTUV KUJUTLUSMÄNG

Mängudeuurijad räägivad mängupärimuse muutustest: üha rohkem käib mäng elektrooniliste vahendite abil ja mõned mängud, mida on mitu põlvkonda au sees peetud, vajuvad unustuse hõlma. Suur osa tänini jõudnud Eesti mänge oli tuntud juba 20. sajandi alguses. Ühelt poolt jääb laste mänguaeg üha nooremasse ikka, teisalt aga mängitakse kogu elu – nii veebimeedias kui ka hobide, näiteks geopeituse ja kettagolfi käigus.

Lapsed on mänginud igal ajal ja igas ühiskonnas. Psühholoogi ja kasvatusteadlase Lev Võgotski järgi on mäng lapseea põhitegevus, see toetab lapse arengut, näiteks edendab kultuurilisi, sotsiaalseid, emotsionaalseid ja kognitiivseid võimeid. Mängu ajal teadvustatakse oma kogemusi ja antakse neile kuju; nõnda õpitakse mõtlema abstraktselt, mis on üks inimese käitumise olulisi tahke.

Muutused on ilmsed mänguliigis, mida nimetatakse kas rolli-, kujutlus-, imiteerimis- või fantaasiamängudeks (ingl *imaginative, fantasy, pretending games*), kus oma fantaasia või mänguasjade abil etendatakse mitmesuguseid tegelaskujusid ja mängitakse läbi situatsioone. Nii mõnigi seik või sündmustik sugeneb laste mängudesse nende endi igapäevaelu tähelepanekute kaudu, eeskuju võetakse lastele tuttavast keskkonnast, päriselust. Kuid lapsed ammutavad ideid ja teemasid ka teistest allikatest, sealhulgas eakaaslasi ja meediat jälgides. Laste tegevustes on ka palju ainulaadset, ise väljamõeldut. See, kust täpselt laps mänguideid leiab ja kuidas eri ainestikku seob, oleneb muu hulgas lapse east, soost, iseloomust, hetkemeelolust jm.

Kogemuste mõtestamine ja tunnete väljendamine

Eri seikade läbimängimine aitab lastel oma kogemusi n-ö töödelda ehk mõtestada ja tundeid väljendada, neid nii teadvustada kui ka välja elada. Vastupidi päriselule saab mängudes juhtuvat oma tahte järgi juhtida, olla nende aktiivne kujundaja, mitte jääda passiivseks pealtvaatajaks. Seda mängude otstarvet on esile tõstetud katastroofide ja traumaatiliste sündmuste puhul. Näiteks on mängudes imiteeritud nii 2001. aasta 11. septembri terrorirünnakut Ameerika Ühendriikides kui ka 1940. aastate küüditamist Eestis.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Mäng võib olla tervendav kogemus sõjast ja konfliktidest mõjutatud väikelastele; ühe mänguepisoodi pidevat kordamist seostatakse haiguse, posttraumaatilise sündroomiga. On tavaline, et lapsed kuuldut ja nähtut järele teevad. Inglise lastemängude uurijad ja kogujad Iona ja Peter Opie toonitavad, et mängudes seguneb reaalsus ja fantaasia, aga ka see, kas mängitavaid asju matkitakse tõemeeli või mitte.

Covid-19 epideemia aastatel on lisandunud koroonateema. Ühes mängus ei aja lapsi taga mitte kull, vaid Koroona, ning teda püüab takistada C-vitamiin, teises püüab mängijaid tabada esmalt üks Koroona, seejärel kaks, siis kolm jne. See mäng meenutab kalavõrgumängu, kus igast uuest kinnipüütust saab tagaajaja. Need võtavad üksteisel käest kinni ja moodustavad võrgu või keti ja püüavad ärajooksjaid tabada.

Mänguviisides jäljendatakse nakkava haiguse pealetungi, Koroona kujutab endast kurja tegelast, kes mängijaid ohustab. Üks teema, mis eri ajastu ja eri lasterühmade repertuaaris kordub, on hea ja kurja vaheline võitlus. Seda etendatakse kas ajakohaste ostetud mänguasjadega, nagu Legod või autod, või looduslike käepäraste vahenditega, nagu kaikad, puupüssid ja lumepallid.

Igapäevaelu kajastamine omavalmistatud mängukannidega

20. sajandi esimesele poolele olid omased sellised kujutlusmängude teemad nagu kool, pood, kohtuskäimine, kündmine, leivategu, hobuserautamine, raudteerong, telefon, aga ka loomade tapmine, surnumatmine ning salakaubavedu jm. Mängudes matkitakse töötegemist ja koduseid toiminguid ning kajastatakse elusündmusi ja tehnilisi uuendusi.

Igapäevaelu andsid edasi väga populaarsed talumajapidamise mängud. Traditsiooniliselt olid lehmadeks, lammasteks ja sigadeks kuusekäbid, männikäbid ja kivid, hooneid ehitati liivast või puupulkadest. Sageli vooliti puupulkadest ka koduloomi. Mänguloomi valmistasid nii lapsed ise kui ka täiskasvanud.

Talupidamise mänguks kujundati mänguplatse, need võisid olla toas või väljas, näiteks sirelipõõsa ääres, suure kivi varjus või selle peal, aidatrepil jne. Karjas olles rajati mängimise kohti maastikule, sinna, kus karjaga oldi. 1936. aastal sündinud Heinz Valk on kirjeldanud oma mängimist toas, kambri põrandal vaiba peal. Põrandariide roheline keskväli oli põllu-, heina- või karjamaa, kollased servavöödid aga põlluvahe- ja karjateed. Karpidest, tikutoosidest ja muust käepärasest said taluhooned, isa žiletiteraga pardel sobis loorehaks, konservikarbiavaja adraks, pooleldi avatud teraga taskunuga niidumasinaks. Talle meeldis üksinda mängida, sest nii sai vabalt oma kujutlusvõimet rakendada.

Jäljendades pere tegevusi, omandatakse üksiti kogemusi peresuhete ja -korralduse kohta, õpitakse suhtumist näiteks koduloomadesse. Soome etnoloog Pirjo Korkiakangas on toonud esile, et kui 1950. aastatel jõudis taludesse traktor, vahetas see ka laste mängudes hobuse välja. See muutus kajastus ka mängudes: mänguhobusest, mis oli eelkõige poiste lelu, sai tüdrukute mänguasi. Sellele aitas kaasa mänguasjatööstus: hobust ei kujutatud mitte tööloomana, vaid hobitegevuseks peetava loomana.

Meedia mõju ja osaluskultuur virtuaalmaailmas

21. sajandi laste mängukultuuri iseloomulikuks jooneks peetakse meediamõjuliste mängude suurt osakaalu. Kui varem saadi enamik kujutlusmängude rollidest ja mängustsenaariumidest vahetust eluringist, siis nüüd ammutavad lapsed üha rohkem ideid ja tegelaskujusid telesaadetest, veebiallikatest ja arvutimängudest. Meedia avaldab mõju laste sotsialiseerumisele, sellele toetudes luuakse arusaam endast ja teistest. Siiski ei osata meediast nähtut alati pädevalt ja erapooletult hinnata. Teisest küljest laienevad osaluskultuuri võimalused, paranevad digioskused ja -vahendid, mis loovad eeldused kaasata lapsi tegevusse netiavarustes.

Mänguasjad on enamjaolt ostetud ning sageli tuntud margitooted, nagu Barbie nukud ja Legod, aga ka mudelautod, puldiga juhitavad autod jne. Väiksemad lapsed armastavad mängida liivakastides, paljudel on toas nukumajad ja autoparklad ja -sõiduteed ning õues mängumajad ja ronimiskohad.

Tüdrukute hulgas on populaarsed Littlest Pet Shopi väikesed loomad. Tegemist on Ameerika kompanii Hasbro tootesarjaga, kuhu kuuluvad pärisloomi jäljendavad lemmikloomakesed ja nende varustus: aksessuaarid, riideesemed, majad jne. Näiteks üks 2002. aastal sündinud tüdruk sai oma esimese Pet Shopi viieaastaselt ja neist said tema lemmikmänguasjad. Kõikidel loomakestel olid nimed ja oma ise-

RICHARD VIDALEPP / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

1936. aastal Varbla vallas Allika külas pildistatud laste mänguplats

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Tüdrukud-mängukaaslased 1931. aastal Tartus Kesk tänava hoovis. Maja juurde kuulus suur aed, kus oli ruumi mängimiseks küllaga. Kõigil oli mängunukk, -karu, nukuvanker ja ratastel puuhobune. Foto rahvaluulearhiivile annetanud Maie Erik on ise ka fotol (keskel)

ERAKOGU

2002. aastal sündinud tüdruku mänguasjad kodus diivanil. Teiste seas ükssarvik, pika sarvega hobune. Foto aastast 2013

loom, neid võeti kõikjale kaasa, neid filmiti ja kasutati kõikvõimalikes teistes tegevustes. Eri mängude mänguplatsid olid kord köögis laua all, toas vaibal või õues murul, mängiti kodu ja kooli, aga ka missivalimisi, hotellis käimist jm. Neid loomakesi oli tüdrukul üle 30, ent kui mõni neist ära kadus, elas ta seda raskelt üle: talle olid need kõik ainulaadsed ja armsad.

Seadmete kiire arengu tõttu filmitakse oma mänge üha rohkem. Youtube'is leidub hulk videoid, kus mängitakse Littlest Pet Shopi loomakestega. Menukamaid eestikeelseid videoid on vaadatud üle mitmekümne tuhande korra; ühel viljakamal autoril on salvestatud üle kuuekümne video. Toimivad eri võrgustikud, kus oma loomakesi vahetatakse ja nende kohta infot jagatakse. Enamasti on selle tegevusega hõivatud tüdrukud, asjaomastes videotes kajastatakse tüdrukutele tähtsaid teemasid, nagu sõprus, armastus, ilumaailm, kooliskäimine, vanemad ja suhted nendega. Niisugune tegevus on selgelt omane kindlale eaja soorühmale. Uus nähtus lastefolklooris on oma mängimisest videosarju filmida, monteerida ja internetti postitada.

Laste mängud kui kultuuri osa

Mängimine on iga kultuuri lahutamatu osa. See on subkultuur, mis nõuab erilist kultuuripädevust. See tähendab, et lapsed võtavad oma väljamõeldud improvisatsioonides aluseks vähemalt kahte tüüpi teadmised: ühest küljest oma tõlgendused kultuurilisest identiteedist ja rollidest, sotsiaalsetest sündmustest ja suhtlusviisidest ning teisalt arusaama sellest, kuidas mängida ja mida mängimine endast kujutab.

Kuigi mitmed mängimisega seotud tahud on muutunud, loovad lapsed folkloori (sh mängude) abil oma kultuuri, see on tähtis laste eneseväljenduse ja identiteediloome seisukohalt, täidab nende ealisi, soolisi ja teisi vajadusi. •

Astrid Tuisk (1968) on folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur. Uurib lastemänge ja mängimist ajaloolis-kultuurilises kontekstis.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

LIINA SAARLO

KIVIKE-se KOGUKONNAPORTAAL

Eesti kirjandusmuuseumi virtuaalsest keldrist leiab peale suure hulga arhiivimaterjalide mitu väravat otseteedega pärimuslike kogukondade ja kogukondade pärimuse juurde.

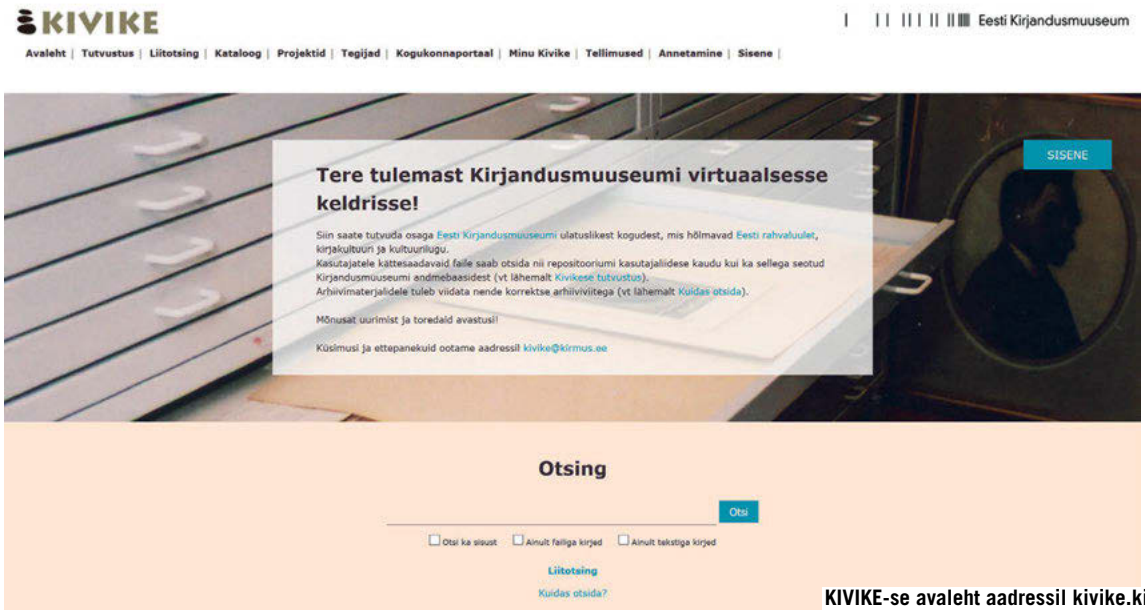

KIVIKE-se avaleht aadressil kivike.kirmus.ee

KIVIKE on Eesti kirjandusmuuseumi virtuaalse keldri ehk failihoidla lühend. Portaali kivike.kirmus.ee koondatakse kirjandusmuuseumi arhiivides – arhiivraamatukogus, kultuuriloolises arhiivis ja rahvaluulearhiivis – talletatavate erilaadiliste materjalide digitaalsed koopiad ning originaalid. See tähendab, et KIVIKE-sse on digikujul kogutud tohutul hulgal raamatuid, käsikirju, fotosid, heli- ja videosalvestisi.

Näiteks rahvaluulearhiivi käsikirjakogude kese, 19. ja 20. sajandi vahetusest pärit Hurda, Eiseni ja Eesti üliõpilaste seltsi käsikirjade veerand miljonit lehekülge on kõik digitaalselt kättesaadavad, neile lisanduvad tasapisi väiksemad käsikirjakogud ning foto-, video- ja helikogud.

Kuna pildi- ja helifaile lisandub kiires tempos, ei jõua järele andmesisestus. Nii mõneski mõttes oleme samas olukorras kui 94 aastat tagasi, rahvaluulearhiivi asutamise ajal. Toona tuli selleks, et teavet käsikirjaköidetest üles leida ja uurijatele kättesaadavaks teha, täita järjekindlalt registreid ja sedelkartoteeke. Nüüd vajab see aastakümnete jooksul paberile jäädvustatud infomaterjal andmebaasi sisestamist. Nüüdisaegne kättesaadavus „ühe klikiga“ tähendab arhiivile ajamahukat ja täpsust nõudvat eeltööd.

Töö mastaabist võiks aimu anda järgmised arvud: KIVIKE-sse on üles laaditud 78 437 helipala (juttu, laulu, pillilugu vms), millest praegu on andmed lisatud 25 225-le. Veel enam tööd nõuavad poolteisel miljonil käsikirjalehel leiduvad folklooripalad.

Siiani ei ole leitud võluvitsa, kuidas säärane hiigeltöö vähese vaevaga ära teha. Ilma andmeteta on aga arhiivist eemal raske KIVIKE-sest huvitavat leida: käsikirjad tuleks kõik läbi lehitseda ja helisalvestised läbi kuulata. Seni on andmeid toodud üle teemaandmebaaside kaupa, sisestatud väiksemate teemade haaval ja mitmesuguste projektide toel.

Mis on kogukonnaportaal?

KIVIKE-se kogukonnaportaali siht ongi korrastada väiksemaid teemakogusid ja teha need huvilistele hõlpsalt kättesaadavaks. Praeguseks on loodud 28 kogukonda, neid on nii teemapõhiseid (näiteks kuradipärimus, kolhoosifolkloor, perekonnanimelood) kui paikkonnapõhiseid (näiteks Kodavere veebivärav, Laiuse pärimus, Virumaa veebivärav).

Kodavere veebivärava otstarve on esitada regilaulude akadeemilise väljaande „Vana Kannel“ Kodavere köite koostamise käigus korrastatud materjal. Selle veebivärava kogukonnalehel esitatakse kõik Kodaverest üles kirjutatud ja helisalvestatud regilaulud. Laulude loendist saab minna iga üksiku laulu juurde, avada laulu digitud käsikirjapildi ning arvutisse sisestatud teksti. Samuti saab näha laulude käsikirjalisi noodistusi ja – mis kõige tähtsam – kuulata helisalvestisi. Raamatust ei saa ju laule kuulata, veebiväravas on see võimalus olemas.

Akadeemilist väljaannet koostades tekib mitmesuguseid arhiivinduslikke „kõrvalsaadusi“, mis raamatusse ei mahu, kuid mida oleks tore asjahuvilistega jagada. On ju kunagi regilaule laulnud inimesed või ka laulude üleskirjutajad kellegi esivanemad või naabrid. Eraldi lehtedel on toodud ülevaade Kodavere regilaulude kogumisest ning tuntumate laulikute tutvustused.

Esitatakse ka regilaulude kogujate

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

kirju ja reisikirju, mis ilmestavad tähtsat osa omaaegsete rahvaluulekogujate maailmast ning kindlasti toovad avastamisrõõmu praegustele Kodavere elanikele. Vanu käsikirju lugedes peab meeles pidama, et need kajastavad toonaste inimeste mõtteilma ja ideaale, ning kirjaviis ja õigekiri on rahvaluule kogumise algusest saati palju muutunud.

Mitmed „Vana kandle“ lehekülgedele regilauludega raiutud inimesed on osanud ka suurepäraselt jutustada, laulda riimilisi laule vms. Nii on eraldi lehed lõppriimiliste laulude, lastelaulude, mängude ja pajatuste kohta.

Kogukonnaportaalist leiab ka väravad Laiuse, Peetri, Vaivara ja Narva, Muhu ning Karula pärimuse juurde.

Kesk-Eesti pillilugude värav sai alguse Järvamaa muuseumi- ja kultuuritöötajate huvist Kesk-Eestist jäädvustatud pillimuusika vastu. Nüüd leiabki sellelt kogukonnalehelt käsikirjalisi noote 20. sajandi algusest, helisalvestisi, pillimeeste fotosid ja mälestusi pillimeestest. Huvitav kogu on näiteks Karl-August Hermanni noorpõlvemälestuste järgi Põltsamaa ümbrusest noodistatud „Eesti rahvaviisid“, mille hulgas on nii laulu- kui ka pilliviise. Iga muusikahuviline leiab sealt endale midagi köitvat, et mitmekesistada repertuaari. Oodatud on vabatahtlikud, kes aitaksid helisalvestisi noodistada.

Eesti rahvaluulekogude sünd on tihedalt seotud rahvusliku eneseteadvuse tärkamise ja omariikluse kultuurilise arenguga. Vanemat pärimust kogusid Eestis 19. sajandi lõpul peamiselt kohapealsed sädeinimesed, kes vastasid ajakirjanduses avaldatud Hurda ja Eiseni kogumisüleskutsetele. Oma panuse on andnud ka Eestist välja rännanud, kes saatsid rahvaluulet Eesti asundustest Venemaal ja mujal. Ka 20. sajandi alguse rahvamuusika kogujad jäädvustasid asunduste laule ning pillilugusid.

Asunduste folkloori väravasse on koondatud väljarännanud rahvaluulekogujate kirjad ja kaastööd, mis on kantud isamaalistest meeleoludest ja koduigatsusest. Huvitav on jälgida, millist „vanavara“ on peetud küllaltki väärtuslikuks, et seda teisele poole Peipsi järve või suisa teise ilma otsa kaasa kanda.

Kolhoosifolkloori värav pakub põnevaid sissevaateid sõjajärgsetesse pöördelistesse aastatesse, kui maarahva senine elukorraldus muutus täielikult: üksiktalunditel põhinev elukorraldus hävitati, loodi ühismajandid. Folkloristid saadeti uut „arenevat“

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Soome keeleteadlane Lauri Kettunen küsitleb Kaarel Kurssi ehk Kiissa Kaelut, Kodavere tuntuima lauliku Anna Lindvere isa. Sääritsa küla, 1909

PEETER PARIKAS / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Ambla kandlemängija Julius Helenurm rahvamuusika heliplaadistamisel riigi ringhäälingus 1938. aastal

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Karl-August Hermanni üleskirjutatud rahvaviise Põltsamaa ümbrusest (1856–1870)

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Eestlaste piknik 1931. aastal Leningradi oblastis Volossovi rajoonis Sokolovo külas. Pildi on arhiivile annetanud Gertrud Süld kogumisvõistluse „Venemaa eestlaste elulood“ käigus

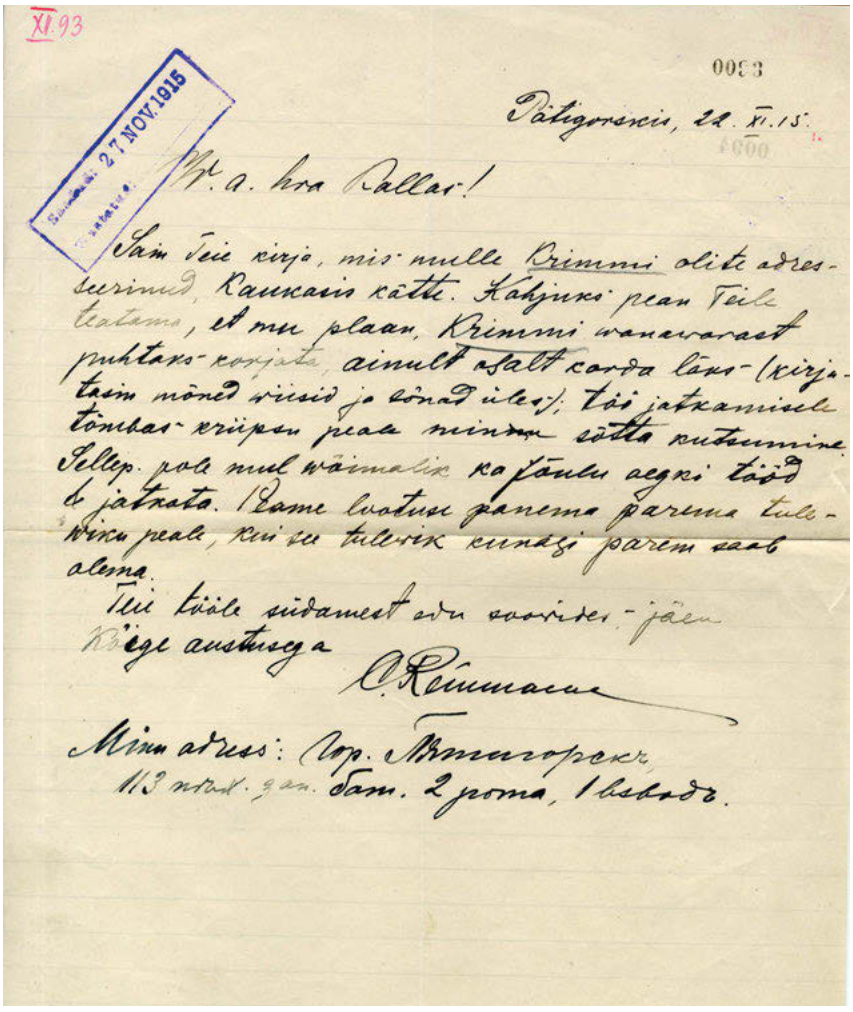

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Kooliõpetaja C. Reinmanni 1925. aasta kiri Krimmist rahvaviiside kogumise korraldajale Oskar Kallasele

ühiskonnakorraldust vaatlema, nende ülesanne oli jäädvustada ja juhendada isetegevuslasi, jälgida uue kombestiku teket ning vana tavandi muutumist. Küsitletute koosseis oli väga mitmekesine: alates tavalistest talunikest ning kolhoosnikest kuni ametnike ja esimeesteni. Nõnda on folklooriuurijad üleskirjutustes ja fotodel jäädvustanud mõndagi mõtlemapanevat. Kogukonnalehelt leiab „kolhoosifolkloori kogumiskampaania“ välitööpäevikuid, käsikirjaköiteid ja fotosid.

ÜLO TEDRE / EESTI RAHVALUULE ARHIIV

Lembitu kolhoosi brigadir ja kanafarmi juhataja jutuhoos. Märjamaa, 1950

Huvilised saavad tutvuda nii kogukonnaportaalis esitatud valikute kui ka kogu KIVIKE-ses leiduva Eesti kirjandusmuuseumi rahvaluulevaramuga. Igaüks saab end ID-kaardi abil KIVIKE-se kasutajaks registreerida ning seejärel lisada end mõne huvipakkuva kogukonna liikmete hulka. Kogukonnaportaali materjale võivad õppe- ja teaduslikel eesmärkidel kõik kasutada vabalt. See tähendab, et igaüks võib siit näiteks Kodavere laule kuulata ja neid õppida. Ent kui on soov laule mingil moel avaldada, peab ühendust võtma rahvaluulearhiiviga. Arhiivimaterjale kasutades on vaja viidata kirjandusmuuseumile ning pidada silmas autori- ja esitajaõigusi. •

Liina Saarlo (1974) on folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur. Teadustöös on uurinud Eesti regilaule.

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

LUGESIN ÜHT RAAMATUT

Mall Hiiemäe
VÄIKE KALARAAMAT RAHVAPÄRIMUSEST
EKM teaduskirjastus, 2021

Kalamehejutud on sama vanad kui kalapüük ise. Kala kui vee-elanik, sootuks teise keskkonna asukas kui linnud-loomad ja inimene ise, on alati olnud veidi salapärane tegelane. Tema päritolu, elu ja olu on ikka olnud jututeema, mis on peamiselt keerelnud selle ümber, kuidas uimelist paremini kätte saada, olgu siis toiduse või müügi eesmärgil. Sestap pole ime, et Jakob Hurda paar palvet Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele on toonud meie rahvaluulearhiivi varasalvedesse üksjagu kalateemalist pärimust.

Arhiivisalve koondatud väärt kraamist on Mall Hiiemäe viimastel aastatel välja valinud tarkuseteri ja koostanud neist raamatuid, mis mahuvad mõnusalt taskusse. Seni on ilmunud väike linnuraamat, loomaraamat ning puu- ja põõsaraamat. Hiljuti lisandus neile väike kalaraamat rahvapärimusest.

Mall Hiiemäe on kahtlemata silmapaistev folklorist. See, mida ta rahvakalendrist ja rahvajuttudest teab, on eesti kultuuriruumis ilmselt ületamatu. Nii mõnigi Mallega metsa kõndima sattunud kodanik, siinkirjutaja sealjuures, võiks vanduda, et Mall oskab lindude keelt. Raamatuke on küll taskuformaadis, kuid sisu laseb aimata, et ta pole siiski mõeldud taskus kandmiseks. Ehk on väiksus taotluslik, vihjamaks, et eesmärk ei olegi olnud kõike hõlmata? Või on tahetud anda süvenenud huvilisele võimalus teost taskus või käekotis kanda, et aeg-ajalt rüübata lonks pärimuspärleid sisaldavast folkloriallikast?

Harrastuskalastajana raamatut sirvides ei tasu sealt muidugi otsida ajakohaseid püüginippe. Ent leidub kuhjaga tarkuseivasid, mida jõekaldal lõkke ääres kaaskalastajaile jagada. Kasvõi selle kohta, mismoodi on rahvas kaladele nimesid pannud. Näiteks tursk on suure pea ja väikse kere tõttu saanud Muhumaal nimeks *keerenski*: lähtealus on olnud Aleksander Kerenski Ajutise Valitsuse paberrahad, mida levitati suurte poognatena, ent mis olid väikese ostujõuga.

Kõiki raamatus kirjeldatud kalapüügiviise ei saa huviline seadusega pahuksisse minemata omal käel proovida. Eks ole västrapüük, olgu siis kevadine kudeaegne või suvine tulusel-toosel käimine, nüüdisajal keelatud. Samuti on mõned omaaegsed kaladki tänapäeval keelualused, näiteks tõugjas on Eestis kaitse all kui oma levila põhjapiiril elav kala. Samuti ei tohi Emajõe alamjooksult enam ammugi säga püüda.

Kalamaagia, ennemuistsed sõnauskumused ja tegevustabud kumavad kalaraamatust mõistagi läbi. Siin võib kalastaja panna tähele praegugi kehtivaid kirjutamata reegleid: 1980. aastatel sai poisike Pärnu jõe kaipealsel vanemate onklite käest sugeda, kui maha asetatud õngeridvast üle astus. See pidavat kalaõnne ära võtma. Samuti näib olevat ajastu- ja kultuuriülene kalamehelik kurtmine, et hiljuti oli kala veel külluses, kuid nüüd on jäänud järjest vähemaks. Seda sõnamaagiat on jaganud nii Induse jõe noodavedajad, Diego Rodriguese saare marliinipüüdjad kui ka Emajõe alamjooksu tonkamehed.

Kalad, keda raamatus käsitleda, on ilmselgelt valitud rahvaluule põhjal. Nõnda on juttu haikalast, keda Eesti vetes ei leidu, kuid meremeeste pajatustes on ta oluline tegelane. Aga välja on jäänud Liivi lahes levinud emakala, ainuke elussünnitaja meie vetes elavate kalade seas. Näib, et see läti rahvuskala ei ole meie folklooris olulist kohta leidnud ja nõnda ei leidu temast ka erilist jälge rahvaluulearhiivi andmebaasides. Igatahes on väike kalaraamat kalahuvilisele mõnus lugemisvara.•

Janno Simm, visuaalantropoloog ja harrastuskalastaja

EESTI MUINASJUTUD II
LOOMAMUINASJUTUD
Monumenta Estoniae antiquae V
Koostanud ja toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond.)
EKM teaduskirjastus, 2020

Kui lülitan sisse robottolmuimeja, kostab sellest „Hello! I am glad to help you!". Tootja ja taustideoloogia püüavad sedakaudu sisendada, et meie, inimeste ja masinate vahel ei ole ületamatut lõhet. Ärgem laskem ennast eksiteele viia! Me oleme õed-vennad pigem loomade, mitte masinatega. Seda tõendab hästi loomamuinasjuttude antoloogia, mis sisaldab rahvaluulearhiivist pärit originaaltekste.

See valikkogu hõlmab mitmesuguseid jutte, nii päris lühikesi kui ka pikemaid. Ühes lühikeses jutus ütleb tark hiir teistele hiirtele, et seome kassile kella kaela, siis on ta tulekut alati kuulda. Ent selgub, et seda teha pole nii lihtne. Vana hiir võtab olukorra kokku: *Nojah, mitte keegi ei julge! Ja kass jääb ike kassiks ja me piame teda kartma alati*! (lk 263). Ühes pikemas ja erandlikus tekstis aga lausub rebas varesele: *Kuule vares, sina oled metsas kõige suurem laululind, laulupidu aga ukse ees. Kas sul on laulupeo repertuaar ka selge? Kas eelproovil käisid? [---] Sa laula õige mulle oma repertuaar ette! Ma olen rajoonikomisjoni liige. Siis teame, kas anname sulle laulupeole lendamiseks loa* [---] (lk 160).

Nagu näha, kõnelevad loomad nendes juttudes inimkeeles. See, et loomad räägivad omavahel või suhtlevad inimtegelastega, on üks loomamuinasjuttude tunnusjooni, mis ärgitab mõtlema teistmoodi kui valitsev diskursus. Alates kristluse levikust ja eriti 17. sajandi teisest poolest Euroopas valitsenud arusaam on inimesed ja loomad otsustavalt lahku löönud ja püüdnud kinnitada, et loomadel pole inimteadvusega võrreldavat teadvust. Selleks et loomi alahindavat arusaama kummutada, pole vaja süveneda Aristotelese käsitlusse loomade hingest, vaid piisab, kui jälgida koera või kassi käitumist. Selgub, et lemmikloom – erinevalt tolmuimejast – suhtleb inimesega päriselt, ehkki ta ei oska inimkeeles kõnelda.

Senini valdava tõlgenduse järgi räägitakse loomajuttudes õigupoolest inimeste maailmast, ehkki loomade kaudu. Võib aga mõelda ka niimoodi, et loomajuttude põhisõnum on „Ärge alahinnake loomi!". Inimene ja loom suhtlevad teiste omasugustega ja omavahel, mõlemat iseloomustavad tajud ja tundmused, himud ja sihipärasus. Ehk on rahvajutu loonud inimene pannud loomadele sõnad suhu tagamõttega, et kuulaja seda arusaama mõistaks ning suhtuks loomadesse hästi.

Selle muinasjutuantoloogia koostajad on teinud ära hiigeltöö. Nende vägitegu ei seisne mitte ainult selles, et valminud on 848-leheküljeline suurteos, mis sisaldab 400 rahvajuttu – enamik on avaldatud esimest korda –, vaid ka selles, et esitusviis on leidlikult mitmeotstarbeline. Kõik rahvajutud on esitatud originaalkujul, ent murdetekstidele on lisatud kirjakeelne tõlge, mida võib kasvõi une-

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

jutuna lapsele ette lugeda. Ühtlasi on see teos väärtuslik allikapublikatsioon, sest teemast annab ülevaate sissejuhatus ning esitatud on tekstide metaandmed ja raamatu lõpus paarsada lehekülge tüübikommentaare. •

Merili Metsvahi, Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor

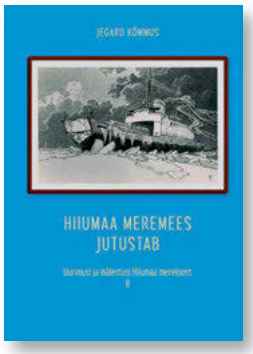

Jegard Kõmmus HIIUMAA MEREMEES JUTUSTAB Uurimusi ja mälestusi Hiiumaa mereloost II Koostaja ja toimetaja Helen Kõmmus. EKM teaduskirjastus, 2021

Jegard Kõmmuse uurimuste ja mälestuste raamatu esimene osa räägib sellest, kuidas 14-aastaselt merele läinud Hiiumaa poiss alustab tööd rannasõidulaevadel, teeb peagi lähisõitu Läänemere sadamate vahel ning sõjaeelsetel aastatel töötab kaugsõidualustel, millega õnnestub jõuda Haiti ja Singapurini välja. Raamatu teises osas on perspektiiv ümber pööratud: suur meri läheb kinni, kuid rulluvad lahti Venemaa karmid avarused, kuhu punaväkke mobiliseeritud mees haavatuna satub. Olles ise läbi elanud ligikaudu vastupidise asjade kulu, mille käigus avanes varem ligipääsmatuna tundunud meri, võin ette kujutada, mida võõraid linnu ja sadamaid näinud meremees võis tollal tunda.

Uurimusteosa napisõnalised kirjutised tutvustavad laevasõitu Väinamerel 1940. aastast kuni 1959. aastani ja Heltermaa sadama ajalugu, pakkumata sellist lugemismõnu kui raamatu mälestusteosa, kuid on minusugusele poolhiidlasele ikkagi huvitavad, kuna olen mõne kirjeldatud alusega ka ise Hiiumaale sõitnud. Ent mälestused, olgu laatsarettidest, tagalaelust või rindele minekust, on kõik päris tummised, kirjutatud mahlases keeles. Eriti põnev oli lugeda Udmurdimaal Sarapuli linnas oldud ajast, tööst leivatehases, kohtumistest sealsete eestlastega ning nende lugudest ja viimaks Kama jõel üleveokaatri kapteni ameti pidamisest. Kahju on muidugi sellest, et ta ei kohtunud udmurtidega ega kuulnud isegi udmurdi keelt, kuid oletas õigesti, et seda räägitakse külades.

Võib vist öelda, et kõigest hoolimata oli saatus Hiiumaa meremehe vastu armuline: Kiviloo lahingus haavata saanuna pääses ta eluga merd mööda Leningradi, samal ajal kui paljud laevad põhja lasti, blokaadi jäävast linnast õnnestus tal lahkuda vaata et viimase rongiga, Eesti Laskurdiviisis sai mees tagalaperioodil teenida välileivatööstuses, korpusega rindele jõudes aga sai haavata juba esimeses lahingus. Tõsi, see tõi kaasa palju kannatusi ja invaliidsuse, kuid mitte nii ränga, et see oleks takistanud uuesti merele minekut.

Tagasi Eestisse jõudnud, sai Jegard tööd postipaadi Vormsi kaptenina; kogu sõjajärgse sügise sõitis ta Haapsalu, Hiiumaa sadamate ja Vormsi vahet. Sellest eluperioodist pakuvad huvi kirjeldused maamärkide järgi navigeerimise kohta. Ilmselt puudusid sõja järel navigatsioonimärgid täielikult, nii tuligi jälgida aluse nurka laidude suhtes ja kasutada liitsihimärkide asemel üksikuid puid, kirikutorni ja muid merele paistvaid objekte. Ja kuigi Jegard ei pääsenud isegi pärast õppimist ja tüürimehe paberite saamist kaugsõitu, tundub mulle, et ta enam eriti ei tahtnudki seda, pigem soovis olla ametis perekonna lähedal. Nii töötas ta mitmesugustel rannasõidualustel, hiljem aga Heltermaa sadama kaptenina.

Nagu raamatu esimene köide, on ka teine väga huvitav: uurimuslik osa pakub andmeid Eesti meresõidu ajaloo, laevade, sadamate ja meremeeste eluolu kohta, millest pole kuigi palju kirjutatud, ent mälestused on kõige muu kõrval kasulikud selle poolest, et õpetavad, kuidas isegi üsna lootusetus olukorras oma nahk toores hoida (üks Jegardi lemmikväljendeid, mida ta kasutab ellujäämise tähenduses). •

Aado Lintrop, Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

autorioigus MTÜ Loodusajakiri

Keskmine arv on summa

Alljärgnevate tabelite mõned ruudud tuleb täita arvudega 1–9. Tabeli igas reas ja igas veerus peab olema kolm arvu. Kolmest ühes reas (või ühes veerus) olevast arvust keskmine peab olema äärmiste arvude summa.

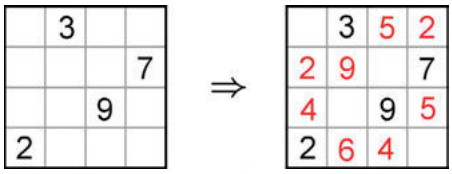

Ülaloleval joonisel on esitatud näidisülesanne ja selle lahendus.

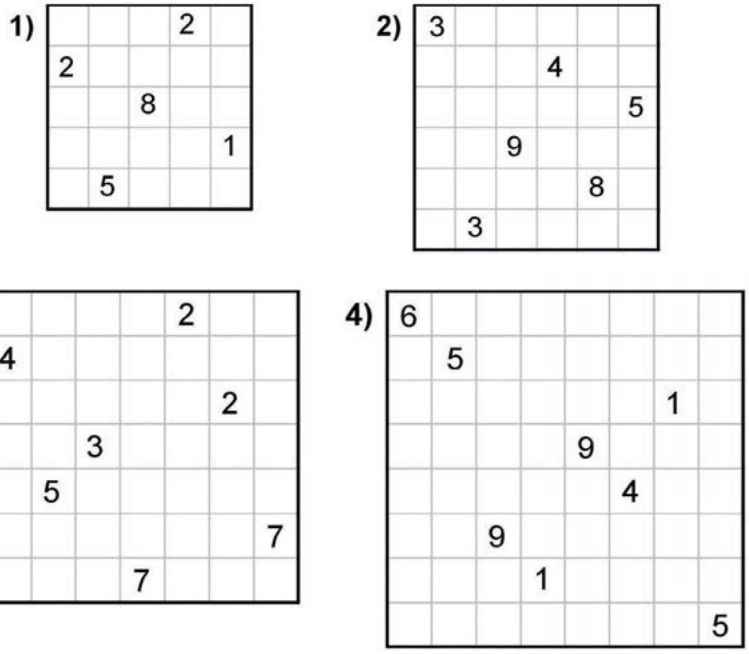

Viienda vooru ülesannete vastused

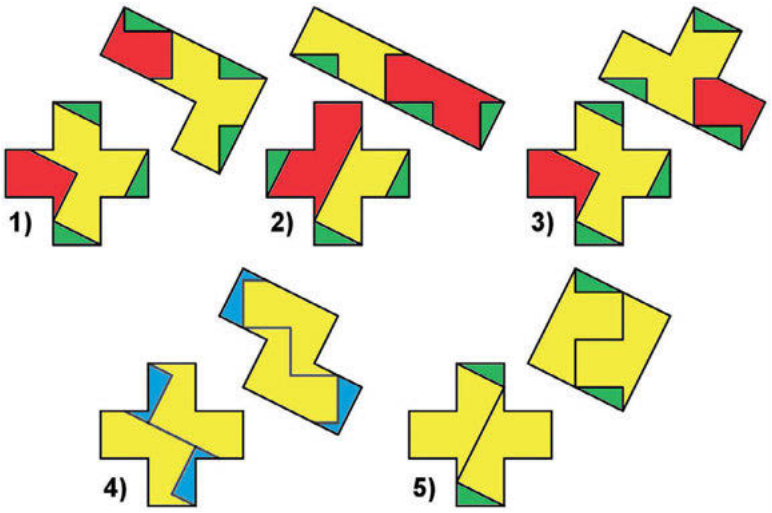

Vastuste ärasaatmise tähtaeg on 10. detsember 2021.

Lahendused saata aadressil MTÜ Loodusajakiri (ajakiri Horisont), Endla 3, 10122 Tallinn või tonu@mathema.ee.

2021. aasta parimale nuputajale

auhinnaks 100 euro eest raamatuid Tallinna ülikooli kirjastuselt.

TALLINNA ÜLIKOOLI KIRJASTUS

Vooru võitja

Vooru võitja saab kingituseks raamatu sarjast „Looduse raamatukogu“. Sarjas ilmunud raamatutega saab tutvuda veebilehel www.loodusajakiri.ee ja eelistustest saab teada anda toimetuse telefonil 610 4105 või meiliaadressil loodusajakiri@loodusajakiri.ee.

Viienda vooru kokkuvõte

Viienda vooru ülesanded olid rasked. Iga ülesande puhul andis minimaalse tükkide arvuga tükeldus kaks punkti; õige, aga minimaalsest ühe võrra suurema tükkide arvuga tükeldus andis ülesande eest ühe punkti. Maksimaalsed 10 punkti kogus Hannes Valk. Vladimir Jaanimägi, Kalle Kulbok, Meelis Reimets, Anti Sõlg ja Kuldar Traks teenisid 9 punkti. Otsustavaks sai neljas ülesanne, mille puhul Hannes Valk sai hakkama nelja tükiga, ülejäänud lahendajatel läks tarvis viit tükki. Vooruauhinna võitis seega HANNES VALK.

Vaata veebilehelt

Tulemuste tabeli leiate aadressilt www.loodusajakiri.ee ja Horisondi Facebooki-seinalt.

Tõnu Tõnso, matemaatik, Tallinna ülikooli lektor

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

RISTSÕNA

Vastuseid ootame aadressil horisont@horisont.ee või Endla 3, 10122 Tallinn.

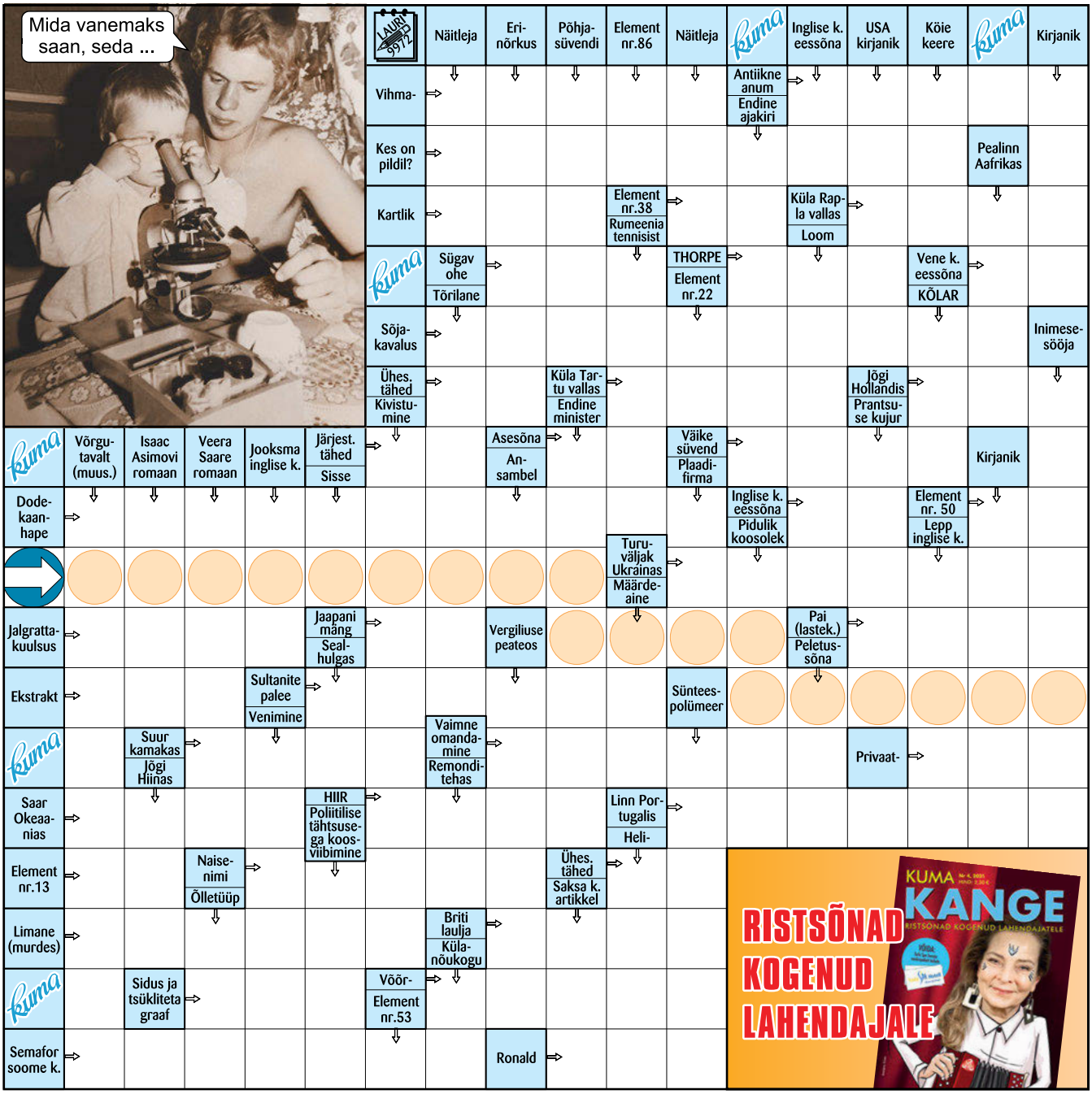

Lahendajate vahel läheb loosi Kuma Ristsõna-raamat nr 15.
Eelmise ristsõna vastus „Teadus on inimkultuuri KÕIGE ÜLEMINE JA KÕIGE TARGEM KIHT" viitab tänavuses neljandas Horisondis ilmunud ajakirja Akadeemia peatoimetaja Toomas Kiho mõtiskle-lusele endast ja teadusest.
Loosi tahtel võitis Kuma Kange JÜRI TURJAKAS.

Kõigil lahenduse saatjatel palume ära märkida ka selles numbris KÕIGE ENAM MEELDINUD KIRJUTIS!

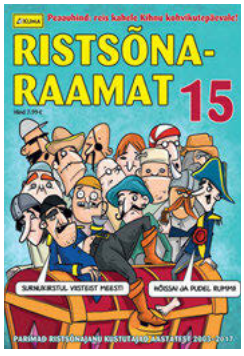

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

Arva ära!

LUGEJATE LEMMIKUD

Lugejate lemmiklood eelmises numbris olid „Ilm ja muusika" (autor Ain Kallis) ja „Impeerium kahe impeeriumi vahel – Partia riik"(autor Jaan Lahe). Kui ei ole seda lugenud, osta (e-)ajakiri e-poest www.loodusajakiri.ee!

❶ Rahvapärimuse järgi on muistsel ajal selle kiriku lähedale maetud 30 Rootsi kuninga kullakoormat, mida valvas must koer ning mida ei ole senini õnnestunud välja kaevata. Üks teine rahvajutt räägib ka meestest, kes leidsid metsast kullahunnikud, mille eest ehitasid ka muu hulgas sellesama kiriku. Küsitav, Püha Johannese kirik valmis algsel kujul arvatavasti 13. sajandi lõpukümnendil. **Millisest kirikust on jutt?**

❷ Kalevipoja-ainelisi kunstiteoseid on loonud paljud Eesti kunstnikud. **Kes on aga siin kujutatud teose autor?** See on valminud üle 100 aasta tagasi.

FOTOD: WIKIPEDIA

❸ Eesti rahvajuttudes on laialt levinud motiiviks puud, mille istutajaks on olnud Rootsi kuningas Karl XII Põhjasõja ajal. Kuid Eestis on ainult üks puu, mille kohta kinnitavad ka kirjalikud ajalooallikad, et selle on istutanud Karl XII. **Millises Eesti asulas asub see puu?**

❹ Rahvakalendris peeti seda päeva parimaks humalate korjamise ajaks. Pärast seda päeva pidi raudnael heina sisse minema ja lehmade piimaand vähenema. Muhu saarel niideti sellel päeval lambaid. Paljudes kohtades tapeti enne seda päeva sikke-sokke, sest pärast seda päeva pidid need juba haisema hakkama ega kõlvanud enam süüa. **Mis päev?** See on saanud nime skulptuuril kujutatud pühaku järgi.

❺ **Millises Eesti sadamas** on püstitatud kohaliku naljajutu põhjal pronkskuju, millel vanamees näitab oma kitsele raudlaeva?

MÄLUSÄRU 5/2021 VASTUSED

1. Schäffli graaf.
2. Merijunkur.
3. Zenta (Senta) lahing.
4. Sansibar.
5. Aleksander Kunileid.

● Mälusäru auhinnaraamatu, Katrin Tiidenbergi ja Emily van der Nageli „Seks ja sotsiaalmeedia" kirjastuselt Argo, võitsid MEELIS REIMETS ja HELIN PÕLDVE.

Jevgeni Nurmla, Indrek Salis
mälumängurid

VASTA JA VÕIDA RAAMAT!

Vastanute vahel loosime välja kolm raamatut: Friederike Hausmanni „Lucrezia Borgia. Hiilgus ja halastamatus" kirjastuselt ARGO.

● Koos vastustega andke toimetusele teada ka selle numbri lemmikkirjutis.

VASTUSEID

ootame 15. detsembriks aadressil Endla 3, 10122 Tallinn või horisont@horisont.ee.

NB! Vastuste juurde kirjutage auhinnaloosis osalemiseks kindlasti oma mobiiltelefoni number ja postiaadress.

MÄLUSÄRU RUBRIIKI TOETAB KIRJASTUS ARGO.

ARGO

autoriõigus MTÜ Loodusajakiri

LAI VALIK 2022 AASTA KALENDREID!

VAATA LÄHEMALT KALENDERLAND.EE JA TELLI OMA PILDIGA KALENDER ETTEVÕTTELE NING KOJU!

UUS RAAMAT EESTI VABADUSSÕJAST

SAADAVAL DETSEMBRIS SUUREMATES RAAMATUPOODIDES JA KIRJASTUSE KODULEHELT GRENADER.EE

“ Legendaarne Eesti ajaloo pildialbumite sari ”

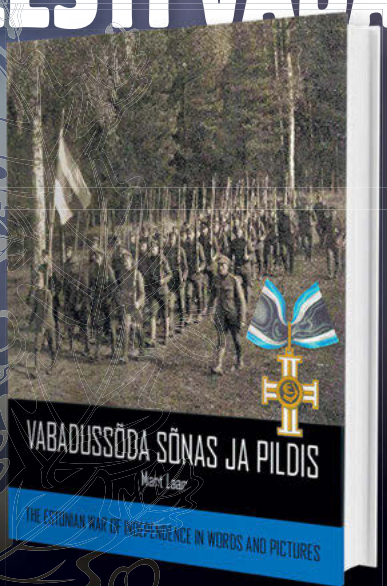

SAMAST SARJAST MÜÜGIL

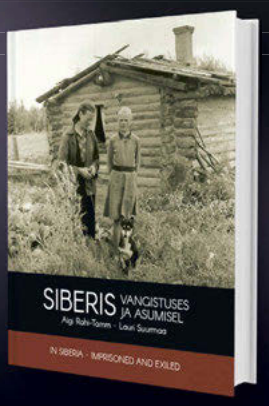

GRENADER
KIRJASTUS

TAMREX

Avasta maailma!

SEIKLUSEKS POLE KUNAGI LIIGA PIME

FENIX C7

Erakordselt pika valgusvihuga tööstuslik taskulamp

- Komplektis laetav aku (5000mAh)
- USB laadimisjuhe
- Vee- ja tolmukindel IPX-8, 2m
- Käepael
- 1 varu O-rõngas.

Võimsus max 3000 lm
Valgusvihk max 470 m

88 €

FENIX PD36R

Erakordselt võimas ja pika tööajaga taskulam

- Komplektis laetav aku (5000 mAh)
- USB-C laadimisjuhe
- Vee- ja tolmukindel (IP68)
- Käepael
- 1 varu O-rõngas

Võimsus max 1600 lm
Valgusvihk max 283 m

114 €

FENIX E03R
Üliväike ja -kerge (22g) laetav võtmehoidja/taskulamp
Võimsus max 260 lm
Valgusvihk max 42 m
29 €

FENIX E20 V2.0
Lihtsam patareitoitel (2xAA) taskulamp kodukasutusse
Võimsus max 350 lm
Valgusvihk max 126 m
39 €

FENIX WT16R
Mitme-otstarbeline taskulamp. Tugevad magnetkinnitused, valguspaneel küljel (valge ja kollane töötuli).
Võimsus max 300 lm
Valgusvihk max 115 m
74 €

FENIX LR40R
Ülivõimas, kompaktne, multifunktsionaalne taskulamp-akupankp
Võimsus max 12 000 lm
Valgusvihk max 640 m
300 €

FENIX
Fenix Flashlight
Illuminate Your Adventure

FENIX taskulampide tippkvaliteedi, erakordse võimsuse, vastupidavuse ja funktsionaalsuse tagavad parimate materjalide kasutamine ja pidev arendustöö. Lampide valmistamisel kasutatakse kergalumiiniumist väliskorpust, anodeeritud pinnakatet, kristallselget läätse, ülivõimsaid LED-elemente, kullatud vedrusid ning optimaalset energiakasutust. Erinevate töörežiimidega põrutus- ja veekindlaid FENIX taskulampe usaldavad professionaalid ja armastavad tavakasutajad.

FENIX HL60R
Pika tööajaga laetav pealamp
Võimsus max 950 lm
Valgusvihk max 116 m
84 €

FENIX HM65R-TR
Eriti võimas ja pika tööajaga laetav pealamp
Võimsus max 1300 lm
Valgusvihk max 170 m
112 €

Hinnad sisaldavad käibemaksu 20% ja kehtivad kuni kaupa jätkub!

TAMREX OHUTUSE OÜ Tel 654 9900 e-post: tamrex@tamrex.ee www.tamrex.ee

TALLINN Laki 5, Pärnu mnt 139c, Katusepapi 35 • TARTU Aardla 114, Ringtee 37a • PÄRNU Riia mnt 169a • RAKVERE Pikk 2 • JÕHVI Tartu mnt 30 • VÕRU Piiri 2 • VILJANDI Tallinna 86
VALGA Vabaduse 39 • NARVA Maslovi 1 • HAAPSALU Ehitajate tee 2a • PAIDE Pikk 2 • JÕGEVA Tallinna mnt 7 • TÜRI Rakvere tee 23 • RAPLA Tallinna mnt 2a • KEILA Keki tee 1 • KURESSAARE Tallinna 80a